

*Een openbaar beleid
voor het onderwijs
van vreemde talen*

François GRIN
Hoogleraar, Universiteit van Geneve
Adjunct Directeur SRED

Nr 19
September 2005

Rapport opgesteld op vraag van de
Hoge raad voor de evaluatie van het onderwijs (Frankrijk)

Rapport opgesteld op vraag van
de Hoge Raad voor de evaluatie van het onderwijs

Directeur van de publicatie: Christian FORESTIER
Algemeen secretariaat: 61-65. Rue Dutot 75015 – Parijs
Tel. 01 55 55 77 41
Mèl: hcee@education.gouv.fr

ISSN in aanvraag
Opmaak en druk: DPMA C7

INHOUDSTAFEL

WAARSCHUWING	3
SAMENVATTING EN AANBEVELINGEN	5
HOOFDSTUK 1 INLEIDING	9
1.1 Voorwerp en beperkingen van de studie	9
1.2 Drie sleuteldimensies van de problematiek	14
1.3 Structuur van de studie	16
HOOFDSTUK 2 TAALBELEID, OPENBAAR BELEID EN VREEMDE TALEN	19
2.1 Wat is taalbeleid?	19
2.2 Economische theorieën van de waarde van taal en van taalvaardigheid	
2.3 Diversiteit en optimaliteit	23
2.4 Toekenning en verdeling	27
	29
HOOFDSTUK 3 DE RENDEMENTEN VAN DE TAALVAARDIGHEDEN	32
3.1 Toepasbaarheid van de theorie van het menselijke kapitaal	32
3.2 De individuele rendementen	33
3.3 De sociale rendementen	38
3.4 Grenzen aan de benaderingswijze en probleem op lange termijn	40
HOOFDSTUK 4 ONDERNEMINGEN EN VREEMDE TALEN	46
4.1 Taal en economische activiteit in de ondernemingen	46
4.2 De enquêtes bij de ondernemingen	50
HOOFDSTUK 5 DE TAALDYNAMIEK	53
5.1 Waarom zouden we ons bezig houden met taaldynamiek ?	53
5.2 De netwerkeffecten en hun verdiscontering	57
5.3 Communicatie, bruikbaarheid en maximin	61
5.4 Taaldynamiek en beheer van diversiteit	65

HOOFDSTUK 6 DRIE SCENARIO'S	71
6.1 Het principe van vergelijking van scenario's	71
6.2 De taalomgevingen	72
6.3 De voordelen.	74
6.4 De onderwijsbeleidskeuzes en hun kosten	79
6.5 De schatting van de overdrachten	82
6.6 Vergelijkende balans	93
HOOFDSTUK 7 WELKE STRATEGIEËN ? .	98
7.1 Langetermijnstrategie	98
7.2 Kortetermijnstrategie	102
7.3 Algemene conclusie	105
VERWIJZINGEN	107
BIJLAGEN	119
Bijlage A1 : Taalvaardigheden van de Europeanen	119
A1.1 : Engels als vreemde taal per land en leeftijdsgroep, Europa der 15, 2000	119
A1.2 : Engels als vreemde taal naar beroep, Europa der 15, 2000	120
Bijlage A2 : Taalregimes voor de Europese Unie	122
Bijlage A3 : Aantallen leerlingen en toegewezen uren voor het vreemde-talenonderwijs in het Franse onderwijssysteem	126

WAARSCHUWING

De bedoeling van deze studie is, in enkele bladzijden bedenkingen formuleren omtrent het onderwijs van vreemde talen, en daarbij de nadruk leggen op vaak verwaarloosde aspecten van deze problematiek. Deze studie gaat niet over pedagogie, over de beoordeling van verworven kennis of over de organisatie van het onderwijssysteem; en hoewel het onderwerp onderwijs van vreemde talen in een specifiek land, in dit geval Frankrijk, vanuit Europees perspectief bekeken wordt, zal niet getracht worden de meertaligheid in Europa cultureel of taalsociologisch te analyseren, noch het juridische of institutionele van dit onderwerp te omschrijven. Want voor een groot deel bestaan zulke werken al. Wat daarentegen nog altijd lijkt te ontbreken is een analyse van de belangen, vanuit beleidswetenschappelijk oogpunt: welke vreemde talen onderwijzen, waarom en in welke context? Dat zijn de vragen die de huidige studie behandelt, en daarbij baseert zij zich vooral op de taaleconomie en op de beoordeling van het taalbeleid.

De problematiek is ingewikkeld, en dient onvermijdelijk via onderzoek te worden benaderd, voor zover men afstand wil nemen van de gebruikelijke werkwijzen. De uitdagingen zouden zeker een diepgaander en langduriger onderzoek verdienen dan wat haalbaar was in het kader van het beperkte mandaat, verleend door de "Haut Conseil de l'évaluation de l'école". Bijgevolg moet dit rapport gezien worden als een eerste kennismaking. Het probeert een globale beoordeling te geven van de heersende uitdagingen steunend op theoretische werktuigen, die voor een deel nog in ontwikkeling zijn, en op enkele cijfers die voor deze zaak verzameld werden en waarvan de bedoeling alleen is grootteorden aan te geven. Ik hoop nochtans dat dit onderzoek een nuttige bijdrage zal leveren tot de verbreding van de discussie over de uitdagingen, waarvan het economische, politieke en culturele belang niet overschat mag worden.

Hoewel deze studie het werk is van één persoon, is de gedachtewisseling met meerdere collega's over de taalproblematiek in Europa en over de vragen omtrent de doelmatigheid en billijkheid die deze opwerpt, van groot nut geweest. Niet alleen is deze studie het resultaat van langdurige overwegingen, ook hebben discussies en uitwisselingen, gespreid over de jaren, er mede vorm aan gegeven. Graag erken ik daarom mijn intellectuele schuld jegens die collega's, namelijk Philippe van Parijs en François Vaillancourt. Ik dank deze laatste, evenals Gilles Falquet, voor hun zeer nuttige commentaar en suggesties in verband met hoofdstuk 6. Meerdere collega's hebben mij zeer terechte opmerkingen gemaakt of gewezen op interessante verwijzingen, en

ik betuig hierbij mijn dank aan Detlev Blanke en Robert Phillipson. Tenslotte dank ik Michèle Gazzola en Julien Chevillard voor hun even waardevolle als efficiënte hulp bij het werk.

FG, Geneve, 12 september 2005

SAMENVATTING EN AANBEVELINGEN

Dit rapport benadert de problematiek van het onderwijs van vreemde talen als een vorm van openbaar beleid. Vanuit dit oogpunt is dit onderwijs het instrument van een taalbeleid op een meer algemeen niveau. De belangrijkste vragen hebben dan ook niets te maken met pedagogie of organisatie; het gaat er veeleer om te weten welke vreemde talen men moet onderwijzen, en waarom. We nemen hier dus afstand van de gebruikelijke benaderingen, of ze nu gebaseerd zijn op pedagogische, juridische, politieke, historische of taalsociologische beschouwingen. De toepassing van een geïntegreerde benadering van het type “beleidsanalyse” op de kwestie van het vreemdetalenonderwijs vormt een nieuwe ontwikkeling. De voorliggende studie heeft dus een onderzoekend karakter, en de schattingen die worden besproken in hoofdstuk 6 zijn nooit eerder gepubliceerd.

Taaleconomie en beoordeling van taalbeleid zijn specialisatiegebieden die meer dan andere direct bruikbaar zijn om dergelijke vraagstukken aan te pakken. Tegelijk moet de analyse steunen op concepten, die in andere disciplines ontwikkeld zijn, voornamelijk in de taalsociologie, het recht en de normatieve politieke theorie. De mogelijke varianten van taalbeleid (met hun gevolgen op het gebied van talenonderwijs) kunnen dus vergeleken worden op het gebied van toekenning en verdeling van de middelen, dat wil zeggen op het gebied van doelmatigheid en billijkheid. Omdat bij alles taal komt kijken, moet de term “doelmatigheid” nadrukkelijk in ruime zin begrepen worden, door niet alleen met marktwaarden rekening te houden maar ook met waarden buiten de markt.

Omdat er zo weinig geschikte gegevens zijn en (over het algemeen) de analysekaders nogal uiteen lopen, beperkt de argumentatie om een bepaalde vreemde taal te onderwijzen zich vaak tot een vergelijking van het netto loon van wie die taal wel, en wie ze niet beheerst. Zulke weliswaar ontoereikende benadering is echter toch bruikbaar als onderdeel van een ruimere beoordeling. Gegevens, waarmee men aan de hand van inkomensvergelijkingen de waarde van de vaardigheid in vreemde talen kan evalueren, zijn echter zeer zeldzaam, zelfs in Europa. De Zwitserse gegevens wijzen erop dat het individuele rendement voor het Engels zeer hoog is, maar dat dit ook zo is voor het Frans of het Duits, als vreemde taal. Door deze cijfers te combineren met de uitgaven voor het onderwijs van deze talen kan het sociale rendement berekend worden. Volgens de Zwitserse gegevens is dit rendement eveneens hoog en doorstaat het best de vergelijking met het rendement van financiële beleggingen. Maar je kunt op dergelijke resultaten alléén geen onderwijspolitiek voor vreemde talen richten, deels omdat het slechts gedeeltelijke resultaten zijn, maar

ook omdat ze niets zeggen over de toekomstige ontwikkeling van dit rendement. Het is inderdaad aannemelijk dat dit rendement, wegens de kennis van het Engels, afbrokkelt naargelang die kennis meer alledaags wordt.

De beschikbare inlichtingen, over de waardering van de vaardigheid in vreemde talen binnen ondernemingen, zijn tamelijk schaars en vooral zeer vaag; dat komt ongetwijfeld doordat door het ontbreken van een analytisch referentiekader, bij het veldonderzoek informatie wordt verzameld zonder welbepaald doel. Zelfs al leveren sommige cijfers nuttige informatiebijdragen, op dit ogenblik is het onmogelijk op grond van gegevens over het gebruik of de waardering van de taalvaardigheden in bedrijven, de doelstellingen en de prioriteiten van een onderwijspolitiek voor vreemde talen te bepalen.

Bij de analyse is het niet voldoende deze doelstellingen en prioriteiten te bepalen, uitgaande van een gegeven toestand, want de beleidslijnen van de onderwijspolitiek zelf beïnvloeden mede in hoeverre verschillende talen nuttig zullen blijken. Bijgevolg is het niet mogelijk de kwestie op een behoorlijke manier te behandelen en aanbevelingen te doen zonder het moeilijke onderwerp van de taaldynamiek aan te snijden. Al bestaat er nu nog altijd geen algemene theorie over de taaldynamiek, belangrijke elementen ervan zijn wel te vinden in de gespecialiseerde literatuur. Maar deze werken zijn vaak zeer technisch en abstract, en ze grijpen wel eens terug op de speltheorie. Om de processen van de taaldynamica te behandelen kan men echter een beroep doen op een eenvoudig en doeltreffend model dat twee krachten (“de bruikbaarheid” en het “maximin”principe) combineert. Dit model voorspelt in de huidige Europese context een versneld verloop naar een hegemonie van het Engels. Een dergelijke ontwikkeling blijkt echter ondoeltreffend te zijn uit investeringsoogpunt, onrechtvaardig wat betreft de verdeling van middelen, gevaarlijk voor de diversiteit van talen en culturen, en zorgwekkend omwille van de geopolitieke gevolgen. Het is dus nodig alternatieven voor een dergelijk scenario te onderzoeken.

Er worden drie scenario's onderzocht: het “alles in 't Engels” (scenario 1); dat van de “meertaligheid” (scenario 2); en “Esperanto” (scenario 3). Deze drie scenario's zouden natuurlijk het voorwerp kunnen uitmaken van een veel meer gedetailleerde analyse, en met elkaar gecombineerd kunnen worden in het kader van een strategische benadering van het taalbeleid. De nadruk wordt hier niet gelegd op de gevolgen van de toepassing van deze scenario's, maar op hun onderlinge vergelijking op het vlak van doelmatigheid en billijkheid. Omdat het analysekader zo nieuw is en ad-hocgegevens ontbreken, kan slechts een benaderende schatting gemaakt worden met de bedoeling om tot enkele grootteorden te komen; toch is het bij mijn weten de eerste keer dat men probeert de netto-overdrachten te becijferen, waarvan de Engelstalige landen genieten ten gevolge van de overheersing van het Engels, en de besparingen die gerealiseerd zouden kunnen worden door over te gaan op een ander scenario. Het spreekt vanzelf dat het niet om het Engels als zodanig gaat, maar om de

taaloverheersing, ongeacht welk land of groep van landen er van profiteert. De belangrijkste resultaten van de vergelijking tussen de scenario's zijn de volgende:

- 1) Het Verenigd Koninkrijk realiseert een nettowinst van minstens 10 miljard euro per jaar dank zij de huidige dominantie van het Engels;
- 2) Dit bedrag loopt op tot 17 à 18 miljard euro per jaar indien men rekening houdt met het vermenigvuldigingseffect van sommige componenten van dit bedrag, en met de opbrengst van de fondsen, die de Engelstalige landen op een andere wijze kunnen investeren vanwege de geprivilegieerde positie van hun taal;
- 3) Dit cijfer zou zeker nog groter zijn indien de hegemonie van die taal nog versterkt werd doordat andere staten haar voorrang zouden geven, namelijk in het kader van hun respectievelijke onderwijspolitieken;
- 4) Dit cijfer houdt geen rekening met de verschillende symbolische effecten (zoals het voordeel dat de moedertaalsprekers van de overheersende taal hebben in elke onderhandelings- of conflictsituatie in hun taal); toch hebben deze symbolische effecten zonder twijfel ook een materiële en financiële weerslag;
- 5) Het scenario van “meertaligheid” (dat in de praktijk zeer verschillende vormen kan aannemen, waarvan er hier één geanalyseerd werd) verlaagt niet de kosten, maar wel de ongelijkheden tussen de sprekers; echter, gezien de krachten die eigen zijn aan de taaldynamiek, is er een zeker gevaar voor instabiliteit, en vereist het een hele reeks begeleidende maatregelen om levensvatbaar te zijn;
- 6) Het scenario “Esperanto” blijkt het voordeligste, want het zou voor Frankrijk een netto besparing van tenminste 5,4 miljard Euro per jaar betekenen en voor heel Europa (Verenigd Koninkrijk en Ierland inbegrepen) van ongeveer 25 miljard euro netto per jaar.

De dikwijls voorkomende verwerping van Esperanto maakt de uitvoering van scenario 3 op korte termijn onmogelijk. Het kan echter aanbevolen worden in het kader van een strategie op lange termijn, uit te voeren in één generatie. Twee voorwaarden zijn echter van kritisch belang voor het slagen: ten eerste, een zeer grote voorlichtings-inspanning, om de vooroordelen te overwinnen die deze taal omringen doorgaans gebaseerd op gewone onwetendheid – en om de mentaliteit te helpen evolueren; ten tweede, een werkelijke coördinatie tussen de staten met het oog op een gemeenschappelijke verwezenlijking van een dergelijk scenario. Vijfentachtig procent van de bevolking van het Europa der 25 heeft er rechtstreeks en duidelijk belang bij, zonder nog rekening te houden met de politieke en culturele risico's die taaloverheersing met zich meebrengt.

Op korte en middellange termijn is scenario 2, dat wil zeggen dat van de “meertaligheid”, verkieslijk, al was het maar omdat het geniet van een grotere politieke aanvaardbaarheid.

Al is het qua directe kosten niet goedkoper dan de huidige formule of dan scenario 1 (het “alles in ’t Engels”), het reduceert wel aanzienlijk de onbillijke overdrachten, die scenario 1 met zich meebrengt. Te meer is dit het scenario dat het meest overeenkomt met het idee van een Europa, gebouwd op de verscheidenheid van talen en culturen, zoals in officiële redevoeringen van de gemeenschap zo vaak wordt aangehaald. Maar dit scenario 2 houdt risico’s van instabiliteit en afbrokkeling in ten voordele van het Engels en dat is een argument voor scenario 3. Niettemin, indien begeleidende maatregelen de stabiliteit op lange termijn van een echte meertaligheid zouden kunnen garanderen, kan scenario 2 een strategie op lange termijn worden.

HOOFDSTUK 1

Inleiding

1.1 Voorwerp en beperkingen van de studie

Het onderwijs van vreemde talen baart alle Europese onderwijssystemen heel wat zorgen. Het terrein van de vreemde talen krijgt (in vergelijking met andere vakken, die men er onderwijst) steeds meer gewicht en erkenning (Beacco en Byram, 2003; Raasch, 2002; Haskell, 2002). Dat is ook wat blijkt uit de publicaties van het programma Eurydice van de Europese Unie (Europese Commissie, 2000, 2001) en uit het feit dat een recent rapport van Eurobarometer gewijd was aan de kennis en het aanleren van vreemde talen (INRA, 2001). Een dergelijke ontwikkeling versterkt een reeds lang bestaande tendens in bepaalde landen, die te maken heeft met de bijzondere historische toestanden daar; in andere landen is die wijziging meer fundamenteel, en kan ze geïnterpreteerd worden als een gevolg van verstrekkende sociale, politieke en culturele veranderingen.

Naargelang de onderwijspolitiek voor vreemde talen onder de bevoegdheid valt van de ministeries van onderwijs (nationale, regionale, en soms zelfs plaatselijke ministeries, naargelang de politieke structuur van de betrokken staat), wordt ze vaak sterk bepaald – wat heel natuurlijk is - door de gebruikelijke bezorgdheden van die ministeries. Voor hen is de hoofdzaak steeds dezelfde: Hoe kunnen we de scholen zo goed mogelijk laten werken. Bijgevolg wordt het onderwijs van vreemde talen vooral gezien als een zaak van interne efficiëntie: aangezien de algemene doelstellingen reeds elders opgelegd werden, zal men proberen voorwaarden te scheppen, die een zo efficiënt mogelijk vreemdetalenonderwijs garanderen, bijvoorbeeld op het vlak van de kennis die de leerlingen in de onderwezen talen ontwikkelen.

Deze bezorgdheid is ook terug te vinden in de recente vergelijkende studie over de kennis van het Engels bij leerlingen van acht Europese landen (Bonnet en anderen, 2004). In deze studie spelen de beoordeling van de vaardigheid door testen en zelfbeoordeling een centrale rol. De leerlingen werd weliswaar gevraagd

naar de voordelen, die de beheersing van het Engels oplevert – en dat brengt ons dichterbij de studie van de mogelijke motieven om te investeren in het onderwijs ervan, maar dit onderwerp speelt slechts een beperkte rol in de studie (Bonnet en anderen, 2004: 90-92); vragen van algemeen politieke aard worden er niet in gesteld (“welke talen ?” “waarom ?”).

Meer in het algemeen gaat de aandacht bij de analyses over de doelmatigheid van het vreemdetalenonderwijs overwegend uit naar het vinden van de verschillende factoren, taalpsychologische, taalsociologische, of pedagogische, die invloed hebben op de door de leerlingen verworven kennis; naar het relatieve belang van deze factoren, en hun onderlinge wisselwerking; speciale aandacht wordt besteed aan de factoren die onder de controle van de onderwijsautoriteiten vallen.

De vraag over de wijze, waarop men vreemde talen moet onderwijzen, hoe belangrijk ook, volstaat echter niet; en zelfs de grondigste en de meest ingewikkelde antwoorden daarop zouden niet volstaan om richting te geven aan een onderwijspolitiek voor vreemde talen. Want vóór de vraag over het hoe, komen de vragen over het wat en waarom: in dit geval, welke vreemde talen onderwijzen, aan wie, welke soort en op welk kennisniveau, ingevolge welke motivering en voor welk gebruik ? (Ager, 2001; Baker, 1992; Homberger, 2003) Dat zijn vragen die voortspuiten uit hetgeen men in de onderwijs economie zou kunnen noemen: externe doelmatigheid.

In de externe doelmatigheidsanalyse wordt de output van de interne doelmatigheidsanalyse (in het bijzonder de in het opleidingssysteem verworven kennis) behandeld als input van een ander proces: dat van de verzilvering van de kennis in het beroepsleven of elders (Grin, 1999a). Over het algemeen, niet alleen in de sterk gevestigde traditie van de onderwijs economie, maar ook in de taaleconomie (Grin, 2003a; Grin en Vaillancourt, 1997), schenkt men aandacht aan de marktwaarden van kennis van vreemde talen, dat wil zeggen aan de loonvoordelen, ten goede van diegenen die over een zekere vaardigheid in vreemde talen beschikken, in vergelijking met degenen die die vaardigheid niet hebben. Er kunnen verschillende soorten opbrengsten berekend worden: individuele, sociale of fiscale opbrengsten (zie bv. Weber, 2003). Deze vorm van beoordeling zou het dus mogelijk maken de juiste manier van investering in het onderwijs te kiezen en richting te geven aan de prioriteiten van de overheid op het gebied van het onderwijs van vreemde talen.

We zullen in hoofdstuk 3 terugkomen op de verschillende individuele en sociale opbrengsten. Maar we kunnen meteen al opmerken dat deze standaardmethode een beetje mager blijft met betrekking tot de belangen waarvan sprake, en twee punten moeten hier onderstreept worden.

Ten eerste, doordat de methode als winst meestal alleen de loonverschillen in rekening brengt, verhult ze alle andere soorten voordelen die voortspuiten uit de kennis van vreemde talen: die voordelen kunnen namelijk

het gevolg zijn van de toegang die de talenkennis verleent tot culturele producties uit een of andere taalsfeer in de brede zin van het woord of, nog algemener, tot het dagelijkse leven van een maatschappij, die een bepaalde taal gebruikt. Zelfs als deze factoren pas op de tweede plaats komen, na de loonverschillen, moet het negeren ervan leiden tot een beperkte visie op de motivaties, die men op het individuele of collectieve vlak probeert te plaatsen. Het gaat namelijk over het welbekende maar zelden behandelde probleem van de “waarden buiten de markt” en van het belang dat men er aan behoort toe te kennen bij het wegen van de opties, dat (in een gegeven ethisch en politiek kader) voorrang zou moeten krijgen bij elke beslissing met betrekking tot het openbaar beleid

Ten tweede, de overgang van het individuele naar het collectieve niveau (dus van de schatting van het “individuele” naar het “sociale” rendement) beperkt zich tot het in rekening brengen van de gemiddelde uitgaven voor het onderwijs van vreemde talen die de maatschappij via het opleidingssysteem op zich neemt. Deze gemiddelde uitgaven worden vervolgens in verhouding gebracht tot de gemiddelde waarde van de individuele loonverschillen. Het punt dat we hier moeten onderstrepen is, dat het impliciete proces van somming voorbijgaat aan een cruciaal kenmerk van elke taal, namelijk dat de beheersing ervan je toelaat tot een netwerk. Het “netwerk”, dat elke taalgemeenschap vormt (of de taal nu moedertaal of vreemde taal is), geeft aanleiding tot complexe relaties tussen het leergedrag en de waarde van de zo verworven kennis. Met andere woorden, het onderwijs en het leren van vreemde talen zijn verschijnselen die praktisch niet te begrijpen zijn zonder rekening te houden met de netwerkexternaliteiten (zie sectie 5.2).

Dit netwerkeffect heeft een belangrijk gevolg: wat het onderwijs van een of andere taal (of het juist niet willen onderwijzen ervan) rechtvaardigt, is een geheel van overwegingen die afhangen van een sociale, culturele en geopolitieke context in de bredere zin. Het gaat er hier niet om, een of andere historische of culturele rechtvaardiging in te roepen, ook al zijn dergelijke beschouwingen onmisbaar bij het bepalen van een beleid (hier werd zojuist nog aan herinnerd in verband met de “waarde buiten de markt”). Het gaat er eerder om, bewust te worden van het feit dat de context van openbaar beleid zelf ook het product is van die politiek. Het belang van deze vraag voor het vreemdetalenonderwijs mag niet overschat worden; toch wordt ze vaak verwaarloosd, en het is frappant vast te stellen dat het talenonderwijs een terrein is, waarop belangrijke beslissingen vaak genomen worden zonder verwijzing naar een formulering en nog minder naar een afweging van de betreffende opties (Kaplan en Baldauf, 1997; Phillipson, 2003).

Zo beveelt het Rapport van de Commissie voor het nationale debat over de toekomst van de School (Thélot, 2004:54) het onderwijs aan van hetgeen het noemt “het Engels van de internationale communicatie”. Men mag aannemen, dat deze aanbeveling gegrond is op doorslaggevend geachte argumenten – bijvoorbeeld, het gevoel dat het Engels

sociaal gevraagd wordt door de leerlingen en hun ouders, of dat de Engelse taal geopolitiek gezien op het internationale vlak domineert en dat men het daarom moet leren. Welnu, dergelijke argumenten komen voort uit een context en dragen er zelf aan bij, doordat die sterke sociale vraag en die geopolitieke dominantie zelf niet los staan van de strategische keuzen, gemaakt door de onderwijsautoriteiten, zowel in Frankrijk als daarbuiten. Bijgevolg kunnen we bij een analyse van deze keuzen niet zonder een kritisch onderzoek van de context, waarin ze werden gemaakt, noch van de mogelijkheid om deze context te wijzigen, zodat diezelfde keuzen opnieuw kunnen bezien worden. Dat vereist het blootleggen van de krachten, die aan het werk zijn in de taaldynamiek, en van mogelijke netwerkvorming, een zo typisch kenmerk van een taal.

Om deze verschillende redenen is het duidelijk, waarom de beoordeling van het beleid voor het vreemdetalenonderwijs niet beperkt mag blijven tot beschouwingen over interne doelmatigheid – en dat geldt zelfs als die beschouwingen van strikt didactische bevestigingen overgaan in overwegingen over de manier van organisatie van het systeem en er bijvoorbeeld ook vragen worden gesteld over de werking van de klassen en van de onderwijsinstellingen. Het is daarom nodig de beleidsanalyse voor het onderwijs van vreemde talen af te stemmen op het taalbeleid en vervolgens, in een tweede fase en in het licht daarvan, de educatieve vragen opnieuw te stellen; vanuit dit oogpunt is de onderwijspolitiek een instrument van het taalbeleid.

Dit is de in deze studie gekozen zienswijze. Met andere woorden, er zal in de volgende bladzijden hoegenaamd niet gesproken worden over interne doelmatigheid. Buiten het feit dat hierover al een omvangrijke theoretische literatuur (Ellis, 1994; Singleton en Ryan, 2004), beschrijvende rapporten (Dickson en Cumming, 1996) en verschillende empirische studies (waarvan de vergelijkende studie van Bonnet en anderen reeds vermeld werden) bestaan die al een belangrijk geheel aan resultaten opleveren, zou elke uitdieping ofwel een heel specifieke en gespecialiseerde arbeid vereisen op basis van de bestaande gegevens, ofwel een nieuwe verzameling van gegevens; beide strategieën zouden de omvang van het huidige rapport ver te buiten gaan. Bijgevolg zullen we ons in de huidige studie nauwelijks bezig houden met wat er gebeurt in de scholen of klassen in Frankrijk of elders, gedurende de lessen Engels, Duits of Spaans. We zullen het noch over didactiek, noch over pedagogie, noch over organisatie van opleidingssystemen hebben. Er blijven op dat gebied ongetwijfeld veel vragen met betrekking tot het vreemdetalenonderwijs over, die we met het volste recht zouden kunnen omspitten ter verbetering van de interne doelmatigheid, maar we hebben voor deze studie besloten ons alleen bezig te houden met het thema externe doelmatigheid, evenals met de raamvoorwaarden die deze externe doelmatigheid bepalen. Die vragen lijken ons minstens even belangrijk, hoewel ze vaak in de schaduw blijven of wordt aangenomen dat ze sinds lang geregeld zijn.

De nadruk, die hier gelegd wordt op de externe doelmatigheid, en dus op de context, die de onderwijsautoriteiten er toe kan brengen een of andere doelstelling voor het vreemdetalenonderwijs te definiëren, zal voor ons een reden zijn een bijzonder belang toe te kennen aan de Europese context. Maar er zal in de volgende bladzijden geen beschrijving te vinden zijn van de veeltaligheid in Europa, noch in de onderwijssystemen zelf noch in de praktijken van de Europese instellingen. Dergelijke, vaak uitstekende, rapporten bestaan reeds (Assemblée nationale, 2003), evenals politieke (Mari en Strubell, 2002) of juridische beschouwingen (de Witte, 2004; Nic Shuibhne, 2004a), die het mogelijk maken zich over die praktijken een oordeel te vormen en het zou niet zinvol zijn ze te herhalen. Voornamelijk echter, zou de soort benadering die ze ontwikkelen niet volstaan om de aandacht te vestigen op bepaalde mechanismen, waarmee men rekening moet houden om voorstellen te formuleren voor het vreemdetalenonderwijs, en juist op de analyse van dergelijke mechanismen zullen wij eerst en vooral onze aandacht richten.

Er zal in de huidige studie dan ook geen algemene discussie worden gehouden over het verband tussen de meertaligheid van Europa, de ontwakende Europese identiteit, en de grote culturele en sociale problematiek, die daarmee gepaard gaat. De analyse van die verhoudingen is nodig, maar is moeilijk en men dreigt zich soms te verliezen in algemeenheden. Het lijkt mij bovendien minder noodzakelijk daarover uit te wijden, daar er reeds een ruime literatuur bestaat over deze zaken (Coulmas, 1991; Smith en Wright, 1999; Hagège, 2000; Ammon, 2001; Gubbins en Holt, 2002; Kraus, 2004; enz.).

Tenslotte past het te onderstrepen dat de volgende bladzijden geen inventarisatie zijn, noch een neerslag van verschillende werken over de externe doelmatigheid van het vreemdetalenonderwijs. Er bestaan, bij mijn weten, inderdaad geen gepubliceerde werken die de vraag zelf stellen en proberen een algemene analyse te maken, uitgaande van een politieke logica, van de te maken keuzen op het gebied van vreemdetalenonderwijs, en er zijn weinig onderzoekers die zich daarmee bezig houden. Het is overigens om die reden dat dit rapport niet begint met een klassiek overzicht van de literatuur maar onmiddellijk verschillende analytische dimensies van het probleem ontwikkelt, en daarbij in deze verschillende delen van de uiteenzetting verwijst naar overeenkomstige literatuur. Er wordt in elke fase uit verschillende specialisatierreinen geput (vooral de taaleconomie, de taalsociologie en de normatieve politieke theorie). Zo tracht het huidige rapport een integrale behandeling te bieden door de inbreng van deze verschillende werken te bundelen in een nieuwe optiek. In dat opzicht heeft het een onderzoekend karakter dat niettemin om twee redenen onmisbaar is: ten eerste om het probleem op een samenhangende manier te stellen, door verder te gaan dan de te zeer toegespitste benaderingen, waardoor het niet in zijn complexiteit opgevat kan worden; ten tweede om te trachten enkele reëel geargumenteerde voorstellen te ontwikkelen over een onderwerp - de keuze van de te onderwijzen vreemde talen - waarover

in het politieke en mediadebat, vaak allerlei ongerechtvaardigde zaken worden beweerd.

1.2 Drie sleuteldimensies van de problematiek.

De problematiek van het vreemdetalenonderwijs moet, vooral voor een studie speciaal gericht op Frankrijk, vanuit het perspectief van drie basistendenzen geplaatst worden. Zonder die in detail te willen bespreken acht ik het nuttig ze hier te vermelden, want ze kleuren het vervolg van de analyse.

Ten eerste wordt het vreemdetalenonderwijs algemeen erkend als een noodzakelijk onderdeel van de algemene vorming. Terwijl dat sedert lang als vanzelfsprekend gezien werd in landen die zichzelf als meertalig beschouwen (bv. Luxemburg, Zwitserland, Finland) of in landen waar de nationale taal doorgaat voor een “kleine” taal op internationaal vlak (bv. Denemarken, Zweden, Noorwegen, Nederland, Malta, Tsjechië, de Baltische staten, enz.), is het een recenter verschijnsel in landen zoals Frankrijk, Duitsland of Spanje, waar de nationale taal tot de “grote” behoort. Men kan geneigd zijn deze ontwikkeling toe te schrijven aan de opbouw van Europa, waarbij wordt verwezen naar documenten van de Europese Unie, zoals het Witboek (1995), die een visie ontwikkelen op Europa als een op kennis gefundeerde samenleving of de strategie van de Verklaring van Lissabon (2000), die feitelijk een sleutelrol toekent aan de communicatie en dus ook aan de talen. Men kan eveneens de talrijke politieke verklaringen vermelden van het Europees Parlement over het belang van meertaligheid [1] (Podestà, 2001; Marí en Strubell, 2002; Nic Shuibhne, 2005) of van meer doelgerichte documenten zoals het Actieplan van de Europese Commissie voor het Talenonderwijs (Europese Commissie, 2004). Maar dit uitvloeisel van de opbouw van Europa is naar alle waarschijnlijkheid slechts een bijkomstigheid: afgezien van het vooral symbolische karakter van talrijke verklaringen in die zin (Ives, 2004), is het op de voorgrond treden van de kwestie van de vreemde talen veeleer een gevolg van de mondialisering, of van een zekere mondialisering. In ieder geval mag de kwestie van het vreemdetalenonderwijs niet genegeerd worden, in de hoop dat ze haar dringend karakter verliest. Integendeel, ze blijft urgent, en zoals ik heb trachten aan te tonen in sectie 1.1, kan een enkel op de onderwijswetenschappen gebaseerde benadering deze uitdaging niet beantwoorden.

Ten tweede verloopt het mondialiseringsproces steeds sneller en we mogen aannemen dat het, meer dan wat anders, de kwestie van het vreemdetalenonderwijs een fundamenteel ander karakter geeft. Maar om

1 Zie vooral de website Europa Diversa: http://www.europadiversa.org/eng/docs_oficials.html

dit verschijnsel op de juiste manier te belichten, moeten we twee facetten ervan onderscheiden. Enerzijds is er het uiterlijke proces, namelijk het ineengroeien van maatschappijen in de wereld met al wat dat met zich meebrengt op gebied van verspreiding over de wereld, lees de overheersing over de wereld, van bepaalde culturele modellen, van bepaalde elementen in onze levenswijze en van bepaalde talen. Het is voornamelijk dit proces dat bedoeld wordt wanneer gesproken wordt over “mondialisering”, of zijn Engelse equivalent “globalisering” (Wolton, 2003). Tegelijk is er een diepere beweging te zien, het doordringen van een logica eigen aan het moderne leven, die uitmondt in een proces van individualisering en het opeisen van een kenmerkende persoonlijke autonomie. Dit verschijnsel begeleidt de mondialisering zodat men kan spreken, met een neologisme van Rossiaud (1997), van moNdernisering. Aldus verwijst de hier omschreven “versnelling” ons in feite naar een diepere evolutie dan het simpele ineengroeien van maatschappijen en de verspreiding van bepaalde verbruikspatronen op wereldschaal. Op het terrein van vorming en vreemde talen impliceert dit, dat elk beleid meer dan vroeger rekening moet houden met individuele motivaties en gelijke tred moet houden met bepaalde eisen van erkenning van de “autonomie” van de actoren in hun keuzen, daarbij inbegrepen de keuze bij het leren van vreemde talen, als onderdeel van hun bevestiging als individuele en collectieve persoonlijkheid. Dat is zo, ook al is het vormingsproces van motivaties of van persoonlijke doelstellingen uiterst gevoelig voor manipulatie, zowel commercieel als ideologisch. Toch is het nodig beide aangehaalde facetten in aanmerking te nemen, omdat zij, net als elke andere overweging, een openbaar beleid voor talenonderwijs in de ogen van de burgers zal rechtvaardigen.

Ten derde worden de daadkrachtige strategieën met betrekking tot talen (dit valt duidelijk onder taalbeleid en ligt dus hoe dan ook op het terrein, dat ons interesseert) die tot nu toe door Frankrijk in het kader van de "francofonie" werden toegepast (Conseil de la langue française, 1999; Favre d'Echallens, 2004), sedert iets meer dan tien jaar voortdurend aangepast. [2] Zoals Claude Hagège opmerkt: “men merkt dat de verdediging van het Frans door de francofonie of door de Franstalige club, niet alleen de verdediging van het Frans is, maar van een patroon, dat met achterstelling bedreigd wordt door de wereldwijde verspreiding van het Engels” (Hagège, in Bourdieu en anderen, 2001:57)[3] De resultaten van deze aanpassing moeten ten volle benut worden en ingeplant op het Franse beleid met betrekking op het vreemde talenonderwijs. Beter gezegd, het wordt duidelijk dat de verdediging van de Franse taal en de retoriek die haar omringt

2. Een van de gebeurtenissen, die deze omslag hebben getekend was de “bijeenkomst van de vier Raden” (Frankrijk, Quebec, Franstalige Gemeenschap van België, Romaans Zwitserland) gehouden in Quebec in november 1994.

3. Zie ook het interview van Abdou Diouf, algemeen secretaris van de internationale Organisatie van de Francofonie: “Wij zullen vechten tegen een eenheidstaal”, in *Le Figaro littéraire* van 18 maart 2004, blz. 10.

niet meer bruikbaar zijn als uitgangspunt voor het ontwerpen van een taalbeleid en des te minder voor een onderwijspolitiek voor vreemde talen. Tegenwoordig is men het erover eens om te zeggen dat de verdediging van het Frans alleen zin heeft en alleen realiseerbaar is in het kader van de verdediging van de diversiteit van talen en culturen. Men komt zo uit op een idee dat reeds dóórscheen in sectie 1.1, namelijk dat taalbeleid enkel een politiek kan zijn van beheer van diversiteit (Grin, 1999b, 2003b). Dit algemene principe geldt ook in de context van de francophonie. Een uiteenzetting over de onderwijspolitiek voor vreemde talen heeft haast geen zin als die niet gebaseerd is op een politiek van beheer van diversiteit. Het aannemen van de diversiteit als concept voor de organisatie van een taalbeleid heeft dus rechtstreekse gevolgen voor het bepalen van een onderwijspolitiek voor vreemde talen en voor de beoordeling van verschillende scenario's.

1.3 Structuur van de studie

Rekening gehouden met de eerder vermelde beschouwingen is de huidige studie ingedeeld rond begrippen van diversiteit en taalbeleid. De uiteenzetting is daarom als volgt gestructureerd.

Hoofdstuk 2 beschrijft het taalbeleid als algemeen beleid en ontwikkelt het concept taalwaarde als beslissingscriterium in het vreemdetalenonderwijs. Hier wordt duidelijk gemaakt wat verstaan wordt onder toekenning en verdeling van middelen om zo de onderwijspolitiek in dat opzicht te kunnen beoordelen.

Hoofdstuk 3 behandelt de individuele prikkels en strategieën op het gebied van het aanleren van vreemde talen die in principe en in essentie, de keuzen en prioriteiten op het gebied van taalonderwijs bepalen. Er wordt getracht de motieven duidelijk te maken van voor zichzelf handelende actoren, er worden verschillende resultaten gepresenteerd voor het "individuele markt-" rendement van talenkennis en er wordt vervolgens ingegaan op het sociale rendement. Er wordt aangetoond dat voor dit soort schattingen de nodige gegevens schaars zijn, maar dat ze daar waar ze bestaan, aangeven dat het Engels, als vreemde taal, een hoge marktopbrengst biedt, zowel op het individuele als op het sociale vlak.

Hoofdstuk 4 snijdt de kwestie aan van de noden van ondernemingen voor wat betreft de kennis van vreemde talen bij hun werknemers; in theorie zou er een gelijkgerichtheid moeten bestaan tussen de prioriteiten die men afleidt uit de keuzen van de individuele actoren en die van de ondernemingen; en het onderzoek naar de gebruiksvormen en de "waardering", binnen de ondernemingen, van de kennis van vreemde talen zou ons veel moeten kunnen leren, want daar vindt deze fameuze waardecreatie plaats, ten minste voor wat de marktwaarde betreft. We zullen echter zien dat de empirische basisgegevens waarover men beschikt nogal ruw blijven,

bij gebrek aan een analytisch kader op grond waarvan de belangrijke bevragingen geïdentificeerd kunnen worden; wat betreft de ondernemingen zelf, de beschikbare enquêteresultaten tonen aan dat ze in het algemeen een weinig uitgewerkte visie hebben van hun noden en zich vaak tevreden stellen met herhaalde gemeenplaatsen over het belang van het Engels als “zakentaal”, “internationale taal”, enz.

Hoofdstuk 5 is misschien het belangrijkste van deze studie, daar het poogt uit te leggen waarom de al bij al vrij eenvoudige logica van het menselijke kapitaal volstrekt onvoldoende is om een richting te geven aan een onderwijspolitiek voor vreemde talen. Inderdaad, elke onderwijs- en leeractiviteit moet verplaatst worden in de context van de taaldynamica en daaraan is dit hoofdstuk dan ook gewijd. De mechanismen van deze dynamica zijn ingewikkeld en men beschikt vandaag nog altijd niet over een complete theorie die deze dynamica beschrijft. We zullen niettemin proberen, uitgaande van enkele bevindingen uit de literatuur over taaleconomie en beoordeling van taalbeleid, een synthetisch model voor te stellen, waarin rekening gehouden kan worden met de belangrijkste van invloed zijnde krachten en de taaldemografische gevolgen te vatten van verschillende bewuste keuzen van onderwijspolitiek voor vreemde talen.

Hoofdstuk 6 heeft tot doel de in de voorgaande hoofdstukken ontwikkelde concepten toe te passen op de situatie in Europa. Het zou feitelijk geen nut hebben de nationale politiek van een of ander land te bekijken zonder te verwijzen naar een internationaal kader. Het hoofdstuk analyseert drie scenario's en bepaalt hun verschillende gevolgen in verband met de toekenning en verdeling van waarden. Dit zal ons de gelegenheid geven te wijzen op reële mogelijkheden, maar ook op de aan de verschillende scenario's verbonden risico's, ook aan het scenario, dat het Verslag van de Commissie van het nationaal debat over de toekomst van de School voordraagt. Vergelijking tussen de scenario's toont aan, dat de mogelijkheid van een gecoördineerd beleid voor het onderwijs van vreemde talen tussen de lidstaten van de Europese Unie vertaald kan worden in aanbevelingen die soms aanmerkelijk afwijken van welke men vaak hoort.

Hoofdstuk 7 tracht uit de analyse algemene conclusies te trekken op verschillende vlakken. Ten eerste wordt geprobeerd enkele uitgangspunten te ontdekken met het oog op de latere formulering van aanbevelingen voor een algemene politiek van beheer van diversiteit en, daaruit voortvloeiend, een onderwijspolitiek voor vreemde talen. Deze aanbevelingen moeten gezien worden als mogelijkheden en er moet noodzakelijkerwijze onderscheid gemaakt worden tussen verschillende oriëntaties van onderwijspolitiek voor vreemde talen. Enerzijds heeft men beleid op korte termijn en op lange termijn en anderzijds beleid “met” of “zonder” coördinatie tussen staten, voornamelijk op het Europese vlak. De implicaties van die aanbevelingen kunnen met behulp van twee hoofdstrategieën geanalyseerd worden en die kunnen natuurlijk weer gecombineerd worden in een meer complexe strategie.

Dit rapport wil het probleem van het vreemdetalenonderwijs dus stellen door eerst onderscheid te maken tussen dat wat onder de verschillende denkbare scenario's min of meer wenselijk is en wat dat niet is. Als een scenario dat vrij waarschijnlijk lijkt, niet zo wenselijk over komt, moet natuurlijk de vraag gesteld worden: "Is dat onvermijdelijk?". Door de onderwijspolitiek voor vreemde talen vanuit die hoek te benaderen streeft dit rapport naar een analyse, die zich onderscheidt van welke men meestal tegenkomt en wil het bijdragen aan een eerste algemene oriëntatie over de heersende problematiek. Het pretendeert dus niet met volledige en pasklare oplossingen voor de dag te komen. Maar als het, hoe bescheiden ook, een bijdrage kan leveren aan de gedachtevorming over het vreemdetalenonderwijs als openbaar beleid, en vooral tot bewustwording van de complexiteit van de betrokken problematiek, zal het zijn belangrijkste doel bereikt hebben.

HOOFDSTUK 2

TAALBELEID, OPENBAAR BELEID EN VREEMDE TALEN

2.1 Wat is taalbeleid ?

"Taalbeleid" of "taalplanning" is het terrein van theoretisch en empirisch onderzoek bij uitstek, dat rechtstreeks in verband staat met de vragen, die beleidsmakers van het taalonderwijs zich stellen. Laten we vooraf stellen dat we in de volgende bladzijden geen duidelijk onderscheid zullen maken tussen taalbeleid en taalplanning, omdat het onderscheid tussen deze twee termen niet vastligt in de literatuur [4]. Ook al heeft de meerderheid van de auteurs in taalsociologie van het Frans een voorkeur voor de ene of de andere term, afhankelijk van de auteurs, toch is het onderscheid tussen de twee niet altijd hetzelfde (Maurais, 197; Calvet, 1987, 1996); in Quebec blijkt men de voorkeur te geven aan "planning", maar het is geen constante. Ook de Engelstalige taalsociologie spreekt van taalbeleid (language policy) en taalplanning (Jernudd, 1983, 2001; Schiffman, 1996; Kaplan en Baldauf, 1997; Ricento, 2006 XX), evenwel zonder een duidelijk onderscheid te maken. [5] Maar in de loop van de laatste jaren staan de termen beleid en policy meer op het voorplan, vooral als het, zoals in deze studie, gaat over kernbeslissingen van het openbaar beleid met de noodzakelijke afweging van alternatieven, die daarbij komt kijken. Maar al lijken de termen plannen of "planning" vaak voorbehouden aan soms betrekkelijk technische kwesties, in verband met de uitwerking van meer algemene beslissingen op grond van het taalbeleid, het onderscheid is niet absoluut. [6]

4 De literatuur stelt ook de zelden gebruikte term "glottopolitiek" voor, die ook wij hier niet zullen gebruiken

5 Zo is het bijvoorbeeld zo goed als onmogelijk een keuze te maken tussen de tijdschriften Language Policy, Current Issues in Language Planning, en Language Problems and Language op basis van de onderwerpen die ze behandelen.

6 Zo behandelt de Revue d'aménagement linguistique (Tijdschrift voor Taalplanning), uitgegeven in Quebec, uitvoerig politieke en institutionele aspecten die duidelijk vallen onder wat ik hier "taalbeleid" noem.

Het is misschien nuttig hier in herinnering te brengen, in welke zin het woord " beleid" opgevat moet worden. Het komt overeen met het Engelse begrip 'policy', in tegenstelling met het Engelse 'politics'. Al is dit onderscheid niet helemaal duidelijk - en al zou men zelfs tegenvoorbeelden kunnen geven – blijft het zo, dat wanneer men over politics spreekt, het over het algemeen gaat over wat men in het Nederlands noemt "aan politiek doen". Dit verwijst naar de confrontatie van belangen en waarden in een bepaald sociaal en institutioneel verband. Wanneer we integendeel spreken van policy (beleid), dan veronderstellen we, dat men in het politieke debat reeds tot een zeker aantal uitgangspunten gekomen is en dat verder moet worden bepaald, welke maatregelen het meest geschikt zijn om ze uit te werken. In deze fase stelt zich het probleem van het afwegen van het voor en tegen van de verschillende opties, en op dat niveau zullen we, in het licht van deze studie, het taalbeleid plaatsen.

Is het taalbeleid dan niet meer dan een banale kosten-batenanalyse (KBA) ? Vast niet, te minder daar de KBA in het algemeen op projecten met minder concreet aanwijsbare gevolgen betrekking heeft dan in het geval van talen; bij de traditionele KBA stelt men zich over het algemeen tevreden met het identificeren en in rekening brengen van voldoende meetbare effecten, om er dan voor elk scenario een netto waarde uit af te leiden; het te kiezen scenario dat dan wordt aangenomen, is dat wat de hoogste netto waarde geeft (Dunn, 1994). In taalbeleid daarentegen is men genoodzaakt in de balans zeer ingewikkelde en moeilijk of zelfs helemaal niet kwantificeerbare beoordelingselementen op te nemen: omdat een taal niet alleen een communicatiemiddel is, maar ook drager van een cultuur, een geschiedenis en een identiteit, is het vanzelfsprekend dat er symbolische waarden in het spel zijn, die zelfs kunnen doorwegen. Wordt hiermee elke taalpolitieke benadering in termen van het afwegen van voor- en nadelen uitgesloten ? Zeker niet, want de identificatie en voor zover mogelijk het afmeten van deze voor- en nadelen is belangrijk voor het democratische debat. Deze voor- en nadelen moeten wel in de breedste zin genomen worden, zodat men zich niet beperkt tot de zogenaamde "marktwaarden" (zie secties 2.2 en 2.3); het is eveneens noodzakelijk rekening te houden, niet alleen met de doeltreffendheid, maar ook met de billijkheid, en daartoe in de analyse de distributieve gevolgen van elk scenario op te nemen (zie sectie 2.4). Kortom het gaat over een benadering van openbaar beleid die de waaier van elementen, die men meeweegt bij de afweging van de concurrerende scenario's, breed opentrekt. [7]

7 Dit streven naar het achterhalen en meten van de voor- en nadelen van de beschouwde opties wordt soms gekritiseerd als "materialiserend" of "versimpelend"; die kritiek is gemakkelijk, temeer omdat wie de kritiek van "versimpelen" uit, zich er niet van weerhoudt zelf ook aanbevelingen te doen, op grond van een niet altijd expliciete weging van het voor en tegen. Het komt er immers op aan deze weging zo coherent en doorzichtig mogelijk uit te voeren (Pool, 1991a).

Bijgevolg kan de bedoeling van een analyse van dit soort taalbeleid (dus in de zin van beleidsanalyse) nooit zijn, om het openbare debat te vervangen of te proberen de politieke dimensies (in de zin van politiek), waar je in het taalbeleid altijd mee te maken hebt, te steriliseren of te neutraliseren. Integendeel, de functie van het taalbeleid, zoals hier beschreven, is ten dienste te staan van het politieke debat door de gevolgen van de beoogde keuzen te belichten. Men kan deze verschillende termen ten opzichte van elkaar plaatsen door middel van het volgende diagram:

De literatuur maakt vaak een onderscheid, voorgesteld door Kloss (1969), tussen de planning van het statuut en de planning van het corpus. In het laatste geval gaat het

FIG.1: TAALBELEID EN TAALPLANNING

over een ingrijpen in de taal zelf: het aannemen van een alfabet, spellingshervorming, het ontwikkelen van neologismen, enz. [8] Van dit alles is geen sprake in deze studie: we zullen vertrekken van het principe dat het, ook al is de taal geen starre realiteit, maar steeds in ontwikkeling, niet nodig is op dat vlak in te grijpen. In ieder geval wordt werk aan het corpus zelden om zichzelf uitgevoerd; het is eerder een middel om in te grijpen in het statuut, en dat maakt uiteindelijk wel het voorwerp uit van dit rapport.

Het begrip "statuut" kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Historisch beschreef de literatuur het statuut in juridische termen (Cooper, 1989): is deze of gene taal officieel? Zo ja, geldt die officiële status dan voor alle werkzaamheden van de staat of alleen voor bepaalde werkzaamheden? Tegenwoordig wordt de term statuut over het algemeen in een bredere zin opgevat: het duidt niet alleen de juridische en institutionele aspecten aan, maar - ook breder - de politieke, economische en sociale, van de positie van een taal ten overstaan van een andere. [9] Men kan dus zeggen

8 Het woord "corpus" wordt hier dus niet gebruikt in de zin van de toegepaste taalkunde, waar hij over het algemeen verwijst naar een geheel van geregistreerde taalrealisaties.

9 Deze ontwikkeling kan geïnterpreteerd worden als blijk van het belang van de streek- of minderheidstalen, in de ontwikkeling van het taalbeleid als vakwetenschap. Bijvoorbeeld, de opmerkelijke effectiviteit van het Catalaanse taalbeleid en de degelijkheid van het onderzoek dat haar ondersteunt (Direcció General de Política Lingüística, 1997, 1999) is gevestigd in een totaalvisie op de status van het Catalaans in relatie tot het Castiliaans; ze komt heel concreet tot uiting in het concept normalització of "normalisatie", dat Vallverdú (1979) laat teruggaan tot het midden van de jaren zestig. Het verwijst helemaal niet naar de taalnorm, maar naar het feit dat het gebruik van het Catalaans opnieuw normaal wordt, niet alleen als taal van de regering van de Generalitat en haar administratie, maar ook in alle domeinen van het economische en sociale leven.

dat het taalbeleid uiteindelijk tracht de taalomgeving in een wenselijk geachte zin te wijzigen (Grin, 2003c).

De positie van een taal ten overstaan van een andere hangt natuurlijk af van de wisselwerking van uiterst gevarieerde actoren: niet alleen de staten, maar ook de ondernemingen, het verenigingsleven en uiteindelijk de individuen zelf. Vandaar dat men kan spreken van een "taalbeleid" van grote ondernemingen, het is een uitdrukking die men soms tegenkomt in de Franstalige literatuur. Toch is het belangrijk de actoren goed te onderscheiden, want ze hebben niet allen dezelfde doelstellingen. Zo is het heel goed mogelijk dat een onderneming een taalbeleid heeft (bijvoorbeeld, de multinationale onderneming, die, hoewel ze Frans is, het Engels als interne communicatietaal gebruikt), maar in dat geval doet ze dat met het oog op economische rendabiliteit. Omgekeerd wordt een openbaar beleid verondersteld het algemeen welzijn te dienen, ook als het betrekking heeft op de taal,. Overigens zit daar juist de moeilijkheid: de verschillende scenario's moeten afgewogen worden in functie van hun gevolgen voor dat algemeen welzijn.

Bovendien toont de taalomgeving de klassieke kenmerken van collectieve diensten en goederen, vooral het ontbreken van "rivaliteit in consumptie" en van "uitsluiting". Deze karakteristieken brengen de taalomgeving dicht bij het leefmilieu, en de principes van openbaar beleid die op deze omgeving van toepassing zijn, zullen ook gelden voor de andere. Meer in het bijzonder zal het vrije spel van marktkrachten er zeker niet in slagen de sociaal meest wenselijke taalomgeving te garanderen, om dezelfde redenen dat die niet in staat zijn om een optimaal "productie"-niveau van milieugoederen te garanderen. Bijgevolg is een ingreep van de staat in de taalomgeving nodig volgens een economische logica. We zullen hier niet op de discussie ingaan over de vormen van "marktfalen" die rechtvaardigen dat men de taalomgeving behandelt als een vorm van openbaar goed (Grin, 2003a), maar we zullen in hoofdstuk 5 terugkomen op de noodzakelijkheid van handelend optreden van de openbare instanties.

Laten wij eveneens duidelijk maken, dat in deze studie welbewust niet wordt gesproken over het begrip "goed beleid" of andere verwante begrippen, in het Engels vaak populair "good practice" of "best practice" genoemd. Hoewel deze uitdrukkingen opgang gemaakt hebben in de literatuur afkomstig van organisaties waar men het openbaar beleid beoordeelt, zoals de OESO (Organisatie voor Europese Samenwerking en Ontwikkeling) of de OVSE (Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa), om er slechts een paar te noemen, verwijzen ze naar een vaak vrij vaag geheel van wenselijke kenmerken. Uiteindelijk komen ze allemaal neer op een doeltreffende toekenning en een billijke verdeling van de middelen, zowel materiële als symbolische.

Het taalbeleid kan dus als volgt gedefinieerd worden: “een systematische, rationele inspanning, gegrond op een theoretische analyse op niveau van de maatschappij en gericht op de oplossing van problemen met betrekking tot de taal, en met de bedoeling het welzijn te vergroten. Het wordt gewoonlijk gevoerd door gezagsdragers of hun gevolmachtigden en is gericht op een deel of op het geheel van de bevolking die onder hun rechtsbevoegdheid vallen” (Grin, 2002:19).

2.2 Economische theorieën van de waarde van taal en van taalvaardigheid

Op een gegeven ogenblik komt in de meeste politieke debatten over het taalonderwijs de vraag op over de “waarde van de taal”. Het verband met het taalonderwijs is rechtstreeks: hoe meer “waarde” een taal heeft, des te meer redenen er zijn, ze in het programma op te nemen; tenslotte vallen hoogstwaarschijnlijk onder deze logica de recente aanbevelingen omtrent het verplichte karakter, dat het onderwijs van het Engels in Frankrijk zou moeten krijgen.

Het concept “waarde”, toegepast op taal, moet evenwel voorzichtig gehanteerd worden; behalve het feit dat het vaak dient om, al dan niet bewust, een zekere vaagheid te verhullen, wordt het ook gebruikt om radicaal strijdige aanbevelingen te verdedigen.

Het invoeren van de waarde van taal gaat samen met de karakterisering ervan als een “schat”, een vorm van rijkdom, enz.; en natuurlijk kan deze karakterisering van toepassing zijn op eender welke taal. Het is duidelijk dat deze verklaringen weinig meer zijn dan retorische beedspraak; sommigen lijken het vanzelfsprekend te vinden dat de taal een waarde heeft en vinden het bijgevolg evident dat talen een waarde hebben in economische zin. Dat is niet noodzakelijk zo, of in ieder geval niet in dezelfde zin voor elke taal, en het begrip “waarde” van een taal moet dus duidelijker uitgelegd worden. [10]

Het is niet mogelijk hier de economische begrippen van 'waarde' en hun gevolgen voor het taalonderwijs te behandelen, en we zullen ons beperken tot het duidelijk stellen van verschillende vormen van waarde. Laten wij eerst kijken naar de betekenis van waarde in de ogen van de individuele actor. Er moet een onderscheid, kort aangehaald in het voorgaande hoofdstuk, gemaakt worden tussen de “marktwaarden” en de “waarden buiten de markt”. Marktwaarden worden weerspiegeld in de prijs of in een andere gelijksoortige indicator. Laten we bijvoorbeeld veronderstellen dat voor een producent het feit, dat hij taal X spreekt de verkoop van goederen aan het publiek dat ook taal X spreekt vergemakkelijkt en bijgevolg het maken van meer winst toelaat; om een ander voorbeeld te nemen, stel dat een loontrekkende die taal X spreekt, meer verdient omdat hij taal X kent, onder overigens gelijke omstandigheden. In beide voorbeelden heeft taal X een marktwaarde. Met de schatting van de opbrengstverhoudingen,

10 We kunnen beter meteen de analogieën tussen “taal” en “geld” opzij zetten, want ze komen hoofdzakelijk uit de metafoor voort en houden bij nader onderzoek geen stand.

waarover we ons zullen buigen in sectie 3.2, willen we juist deze marktwaarde in rekening brengen.

Maar er bestaan ook waarden buiten de markt. De kennis van taal X geeft bijvoorbeeld toegang tot de cultuur in taal X, vergemakkelijkt de sociale contacten met de leden van de gemeenschap van taal X, enz. Deze waarde wordt over het algemeen niet weergegeven door een prijs, maar ze zal waargenomen worden door de individuen als hun smaak hen ertoe leidt contacten te onderhouden met de cultuur en de gemeenschappen van taal X. Het argument kan gemakkelijk uitgebreid worden van een specifieke taal (X) tot meerdere talen; taaldiversiteit heeft een waarde buiten de markt voor personen die waarde toekennen aan de diversiteit in hun taalomgeving, net zoals ze waarde toekennen aan een zekere kwaliteit van hun leefmilieu. Er bestaat bij mijn weten geen enkele systematische schatting van de waarde buiten de markt van kennis van vreemde talen; we zullen niettemin zien, in sectie 3.2, langs welke wegen het mogelijk is een dergelijke schatting aan te pakken.

De marktwaarde of waarde buiten de markt, vertegenwoordigd door de taal X voor een gegeven individu, kan bijdragen aan een verklaring van het feit dat hij verkiest taal X te leren of niet te leren en dat hij er al dan niet mee akkoord gaat dat de staat belastinginkomsten besteedt aan het onderwijs van die taal. Nochtans moeten we de redenering voortzetten om de keuzen op sociaal niveau te analyseren en de vragen over de oriëntatie van de taalonderwijspolitiek onder ogen te nemen.

Tot hiertoe werden de handelswaarde en de waarde buiten de markt beschreven op het particuliere niveau. Op sociaal niveau blijft het onderscheid tussen “marktwaarde” en “waarde buiten de markt” van betekenis, maar de sociale waarde verschilt van de particuliere waarde en de waarde ervan moet afzonderlijk bepaald worden. De meeste economen zijn het erover eens, dat sociale waarden geschat kunnen worden door samenvoeging van de particuliere waarden. Daar deze particuliere waarden slechts zelden (in het geval van marktwaarden) of nooit (in het geval van waarden buiten de markt) geschat worden, bestaan er nauwelijks pogingen tot samenvoeging; maar het ziet ernaar uit dat men in het algemeen maar aanneemt dat deze samenvoeging neerkomt op een eenvoudige optelling. Dus de som van de particuliere marktwaarden voor het geheel van de individuen in een gegeven maatschappij zou neerkomen op de sociale marktwaarde, terwijl de som van de particuliere waarden buiten de markt zou neerkomen op de sociale waarde buiten de markt. De waarde van taal X, of van een bijzondere taalomgeving, onder meer bepaald door de situatie van taal X in die omgeving, komt dus overeen met de som van de sociale marktwaarde en de sociale waarde buiten de markt. Als taal X een vreemde taal is die ons slechts interesseert als schoolleerstof, blijft het principe hetzelfde: de som, over het geheel van de individuen die de maatschappij uitmaken, van de particuliere marktwaarden zou de sociale marktwaarde opleveren – en evenzo voor de waarde buiten de markt. Deze benadering wordt samengevat in tabel 1 hieronder.

TABEL 1: COMPONENTEN VAN DE WAARDE

	particuliere	sociale
markt-	A	C
buiten de markt	B	D

In deze tabel stelt “A” de particuliere marktwaarde voor, “B” de particuliere waarde buiten de markt, “C” de sociale marktwaarde en “D” de sociale waarde buiten de markt. De totale sociale waarde SW is dus gelijk aan C+D. Voor een maatschappij die N personen telt (1, 2, ..., i, ...N) waar de individuele marktwaarde van taal X of van een gegeven taalomgeving mw_i is, en de waarde buiten de markt bmw_i , wordt de totale sociale waarde SW gegeven door:

$$SW = \sum_{i=1}^N (mw_i + bmw_i)$$

Een eenvoudige regel kan afgeleid worden uit deze manier om de keuzen op het gebied van taalbeleid te formuleren: het beleid dat gekozen en uitgewerkt zou moeten worden, onder overigens gelijke omstandigheden, is dat, welke SW, min de overeenkomstige kosten van dit beleid, maximaal maakt, want van het beleid, aangenomen door toepassing van dit criterium, zal men het maximale welzijn mogen verwachten. Uit dit algemene principe vloeien bepaalde gevolgen voort voor het vreemdetalenonderwijs en het beleid daarvoor moet aan de genoemde criteria voldoen.

Deze opzet biedt een kader om de verschillende scenario's met elkaar te vergelijken en keuzen te maken; hoe onvolmaakt ook, toch kunnen we binnen dit kader de voorliggende scenario's en het publieke debat over het onderwerp verhelderen, iets wat in de meeste gevallen niet wordt gedaan. Uit dat oogpunt bezien is het daarom nuttig ermee rekening te houden, dat er verschillende vormen van waarden bestaan. Maar tevens stellen zich hier ook verschillende begripsmatige en onderzoekstechnische problemen.

Ten eerste, de eenvoudige optelling is geen geschikte manier van samenvoegen, zoals een eenvoudig voorbeeld aantoont. Indien een persoon h taal X leert (bijvoorbeeld omdat hij door deze investering er financieel op vooruit denkt te gaan), sluit hij zich aan bij het leger van hen die de taal X reeds spreken. Dat beïnvloedt de situatie van een andere persoon, zeggen we k, op verschillende wijzen. Veronderstellen we dat k de taal X al kent. Enerzijds verhoogt het feit dat h de taal X geleerd heeft de doeltreffendheid van taal X en verhoogt dus de waarde van de taalvaardigheid van k. Tegelijk kan het feit, dat er een persoon meer is op de arbeidsmarkt die taal X spreekt, het loonvoordeel verminderen, dat diegenen genieten, die taal X spreken, en kan k zijn loonsituatie zien verslechteren. De sociale marktwaarde

van het onderwijs van taal X aan wie ze niet spreekt kan dus niet berekend worden door de te verwachten financiële voordelen van alle niet-sprekers op te tellen, al was het maar omdat, onder andere, (i) diegenen die de taal reeds spreken winst of verlies kunnen boeken; (ii) de potentiële voordelen van diegenen, die ze nog niet spreken aangetast zullen worden door het aantal andere personen, die zullen beslissen de taal te leren. Dit netwerkverschijnsel, vermeld bij de inleiding, zal een cruciale rol spelen in hoofdstuk 5.

Ten tweede, de elementen van de waarde buiten de markt zijn moeilijk op theoretische wijze te identificeren en ook moeilijk empirisch te meten; bovendien zullen ze waarschijnlijk ook beïnvloed worden door het zojuist beschreven verschijnsel van “veronachtzaamd netwerkeffect”(netwerkexternaliteit).

Ten derde, een openbaar beleid is er in principe op gericht van een bestaande taalomgeving over te gaan op een andere omgeving, die geacht wordt beter te zijn. Dat brengt voordelen met zich mee, maar ook kosten die moeilijk te achterhalen zijn en in ieder geval moeilijk te schatten, vooral als we rekening houden met de kosten buiten de markt (of symbolische waarden), net zoals we eigenlijk de voordelen buiten de markt in rekening zouden moeten brengen.

Samengevat, het is op dit ogenblik niet mogelijk de “waarde” van een taal echt te berekenen, noch de “voordelen” (op en buiten de markt) die van een bepaald beleid verwacht kunnen worden. Evenmin is het mogelijk een groot gedeelte van de kosten, verbonden aan ieder taalbeleid in het algemeen, of aan iedere onderwijspolitiek voor vreemde talen in het bijzonder, vast te stellen. De analisten stellen het probleem inderdaad zelden in al zijn facetten, ze buigen zich in het algemeen over een of ander aspect ervan. In zijn geheel gezien constateert men dat:

- de netwerkeffecten buiten beschouwing gelaten worden, in wezen omdat men veronderstelt dat sommige positief en andere negatief zijn, en ze elkaar dus waarschijnlijk in ruime mate teniet doen; we zullen evenwel op deze effecten terugkomen in hoofdstuk 5;
- de nadruk gelegd wordt op de private marktwaarde, in wezen geschat door de statistische relatie tussen het niveau van de taalvaardigheid en het salarisniveau;
- deze schattingen van de (gemiddelde) private aan taalvaardigheid verbonden financiële voordelen, in voorkomende gevallen in verband gebracht worden met de (per individu) gemiddelde openbare uitgaven voor het talenonderwijs om zo de sociale marktwaarde te berekenen.
- de waarden buiten de markt weggelaten worden, in wezen omdat het, wegens het ontbreken van gegevens, moeilijk is anders tewerk te gaan (bepaalde schattingsmethodes zouden evenwel kunnen worden ontleend aan de milieu-economie).

2.3 Diversiteit en optimaliteit

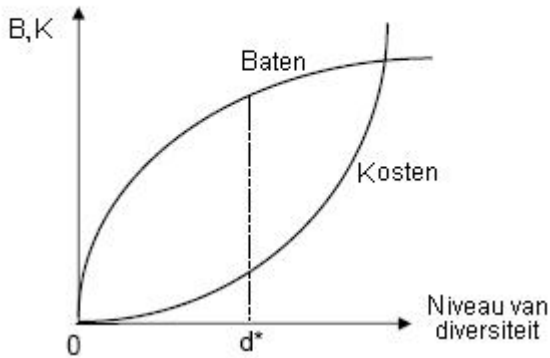
We hebben zojuist gezien dat, als men de keuzes op het terrein van taalpolitiek wenst te baseren op een zeker begrip omtrent “waarde”, het van belang is zich te hoeden voor gemakkelijke metaforen en men het probleem zo moet analyseren dat de componenten van de waarde achterhaald en gemeten worden. Welnu, de poging daartoe stuit op zulke grote begripsmatige en onderzoekstechnische moeilijkheden dat een echte schatting van de sociale waarde van de respectieve taalomgevingen buiten bereik blijft. Dit geldt ook voor het kiezen van een onderwijspolitiek voor vreemde talen. Welke principes blijven er dan over om een dergelijke politiek richting te geven, al was het maar in algemene termen ?

Nadenken over de waarde van diversiteit in het algemeen is een zinvol element voor de evaluatie van keuzes op het gebied van vreemdetalenonderwijs, in de mate waarin de laatste aan diversiteit bijdraagt en men in dit opzicht een algemeen theoretisch resultaat kan formuleren over de relatieve waarde van min of meer verschillende taalomgevingen. Dit resultaat laat vermoeden dat het voor de maatschappij waarschijnlijk noch voordelig is de diversiteit te laten afbrokkelen, noch integendeel een grenzeloze verscheidenheid voor te staan. De redenering is als volgt: diversiteit biedt voor- en nadelen, die men om het eenvoudig te houden baten en kosten kan noemen, met dien verstande dat het niet alleen over geldwaarden gaat, want de waarden buiten de markt moeten meegerekend worden.

Het algemene vertrekpunt is het idee dat een grotere diversiteit zich zal uiten in hogere baten en hogere kosten. Maar de baten neigen in afnemende mate te stijgen, terwijl de kosten neigen steeds sterker toe te nemen [11]. In die omstandigheden vertonen de krommen in het algemeen de in figuur 2 aangegeven vorm, waarbij het optimale niveau van verscheidenheid bij d^* ligt, dat noch gelijk is aan nul, noch aan oneindig.

11 De lezers die thuis zijn in de economische leer zullen daarin de begrippen "afnemende marginale meerwaarde" in de consumptie en "toenemende marginale kosten" in de productie herkennen.

FIG. 2 : OPTIMALE VERScheidenHEID

Hoewel schijnbaar onbelangrijk, heeft het resultaat waarbij de sociaal optimale verscheidenheid positief en begrensd is, praktische gevolgen, want het veronderstelt dat vanaf een gegeven situatie de maatregelen ter bescherming van of het opleggen van taaleenheid – anders gezegd “gemis aan verscheidenheid” – afgeraden worden, omdat ze de baten van de verscheidenheid onderschatten en de kosten overschatten. Omgekeerd vertonen de ruimhartige initiatieven (vaak ingegeven door bezorgdheid voor de “mensenrechten” of iets soortgelijks) ten gunste van een onbeperkte taaldiversiteit en het vestigen van beleidsvormen voor

algehele erkenning van het talenpalet in de maatschappij, met inbegrip van immigrantentalen, hoe klein in aantal hun groepen ook mogen zijn, de neiging in de tegenovergestelde fout te vallen.

De voordelen en de nadelen kunnen op twee manieren bij benadering ingeschat worden. De eerste bestaat er eenvoudig uit te vertrouwen op het politieke debat, bij voorbeeld door de kiezers een waaier van gedetailleerde keuzen voor te leggen. In theorie zullen de voorkeuren die door de stemming tot uiting komen, de waardering van de kiezers voor de baten en de kosten op en buiten de markt weerspiegelen en zelfs als de stemming bij meerderheid geen oplossing biedt voor externaliteiten, in het bijzonder voor de veronachtzaamde netwerkeffecten (netwerkexternaliteiten) (zoals hierboven reeds vermeld), biedt de procedure ten minste bepaalde garanties vanuit een democratisch oogpunt, al kan een stemming bij meerderheid niet geïnterpreteerd worden als garantie voor een “optimale” keuze in de zin van de economische theorie.

Om een nauwkeuriger idee te krijgen van de niet-verhandelbare elementen van de waarde in kwestie, is het evenwel theoretisch mogelijk (ook al werden daartoe bij mijn weten nog geen pogingen ondernomen) beoordelingsmethoden van de milieu-economie toe te passen op taalkeuzen (Kahnemann en Knetsch, 1992).

Het gaat er eigenlijk om in het kader van een bevraging van een representatieve steekproef van inwoners, te vragen hoeveel ze bereid zouden zijn te betalen (bij voorbeeld in de vorm van aanvullende belastingen of van een percentage van het bedrag dat ze nu aan belasting betalen), als daardoor de maatschappij overgaat van de bestaande taalomgeving naar een andere taalomgeving in toepassing van een bepaald beleid.

Omgekeerd zou men ook de vraag kunnen stellen hoeveel ze bereid zouden zijn te betalen voor een beleid, dat tot doel heeft een weinig wenselijk geachte verandering van hun taalomgeving tegen te gaan. Een voorbeeld van politiek in de eerste situatie zou zijn een aanzienlijke toename van het gemiddeld niveau van kennis van vreemde talen bij de bevolking (voordeel) na te streven door in het hele onderwijssysteem tweetalige klassen in te voeren. Een voorbeeld van politiek in de tweede situatie zou zijn een verhoging van de steun aan een bedreigde taal waarvan zonder een dergelijke politiek de ondergang onherstelbaar (nadeel) zou zijn. [12]

2.4 Toekenning en verdeling

De tot hiertoe besproken criteria voor de beoordeling van een taalbeleid in het algemeen of van een onderwijspolitiek voor vreemde talen als deel van een dergelijk beleid, gingen alleen over doelmatigheid en vloeiden voort uit een problematiek van de toekenning van middelen. Nochtans moet elk openbaar beleid niet alleen op zijn doelmatigheid maar ook op zijn billijkheid beoordeeld worden. Een openbaar beleid heeft inderdaad onvermijdelijk een herverdeling van middelen ten gevolge en plaatst de actoren in een rol van winnaar of verliezer; en ook als er alleen maar winnaars zouden zijn, zou er altijd een verschil blijven bestaan tussen grote en kleine winnaars.

Het verdelend effect van het openbaar beleid wordt vaak verwaarloosd, en dat wordt ook waargenomen in het geval van het beleid, dat de taal raakt. Deze nalatigheid is wellicht waarschijnlijker wanneer de soort (materiële of immateriële) herverdeling, waartoe de varianten van taalonderwijsbeleid aanleiding geven, pas duidelijk wordt, wanneer men zich verder moet verwijderen van de gewone wijzen waarmee de billijkheid gemeten wordt. Bij de beoordeling van opleidingssystemen schat men in het algemeen de billijkheid aan de hand van de verdeling van middelen onder actoren of groepen actoren, die dan ingedeeld worden met behulp van een of andere indicator van sociaal-economische status (inkomen, sociale beroepscategorie, enz.). Maar deze indeling is hier niet per se de meest geschikte. In feite herverdeelt het taalbeleid (evenals de taalonderwijspolitiek) de middelen in functie van de kenmerken van de taalkennis van de actoren.

12 Men kan ook aan de ondervraagde personen schattingen voorleggen van de globale kosten van een gegeven taalbeleid, en hun vragen of ze die kosten aanvaardbaar vinden of niet. Dat houdt in dat de kosten vooraf geschat zijn en dat is meestal niet het geval.

In tegenstelling met religie is taal niet privatiseerbaar, want de staat bedient zich noodzakelijkerwijze van de taal in de uitoefening van de macht en de werking van de administratie (Kymlicka et Grin, 2003). Dus als een meertalig land één enkele officiële taal aanneemt (bijvoorbeeld om de doelmatigheid van zijn werking te bevorderen) sluit het onvermijdelijk andere talen uit. Deze beslissing betekent ongetwijfeld een nadeel voor de sprekers van die talen. Het spreekt voor zichzelf dat, in een staat waar n taalgemeenschappen leven, de reductie tot één (laten we zeggen taal X) van het aantal officiële talen tot een besparing in de werkingskosten van de staat zal leiden, een besparing die vertaald kan worden in een lagere belastingdruk en daarvan profiteren alle inwoners. In ieder geval komt de last van het leren van de officiële taal, van de aanpassing aan de (externe) norm die deze met zich meebrengt enz., neer op de schouders van degenen, wier taal als officiële taal wordt afgeschaft. Er vindt dus een herverdeling plaats van de personen met een andere moedertaal dan X naar de personen, van wie het de moedertaal is (Pool, 1991b). Mutatis mutandis spelen soortgelijke overdrachten mee in de internationale communicatie, zodra men aan een taal een status van eersterangstaal toekent (Grin, 2004a); dit punt dat van centraal belang is, wordt verder onderzocht in de hoofdstukken 5 en 6.

Het min of meer aanvaardbaar karakter van de herverdeling ten gevolge van een bepaald openbaar beleid, kan afgemeten worden aan strenge of minder strenge criteria. Het minst streng (maar meest in trek in de handboeken over economie) is het zogenaamde criterium van Pareto, naar de econoom Vilfredo Pareto (1848-1923). Dit criterium stelt eenvoudig, dat een politiek die de middelen herverdeelt aanvaardbaar is, indien de winnaars in staat zijn de verliezers te compenseren. Pool (1991b), Van Parijs (2001) en de Brier en Van Parijs (2002) gaan verder door in hun modelvorming in de context van verschillende taalbeleidskeuzes het compensatiebedrag op te nemen, zonder de zekerheid te hebben, dat zo'n herstelverdeling praktisch uitvoerbaar is en dat dat bedrag werkelijk gestort wordt. Tenslotte kan men deze herverdeling nog onderwerpen aan een ethische test, dat wil zeggen dat ze, zelfs als er financiële compensatie plaats vindt, geen lasten mag opleggen die onverenigbaar zijn met de menselijke waardigheid (Arnsprecher en Van Parijs, 2003).

Het thema van de taalgerechtigheid vormt dus een centrale dimensie van de belangen die meespelen, maar wordt nog merkwaardig weinig meegerekend in het openbare debat of in het politieke debat in het Europese Parlement, terwijl Europa toch een context is, waarin deze vragen van evident belang zijn. Wat betreft de Commissie, zou men haast kunnen denken dat ze met opzet probeert de vraag te verdoezelen, of op zijn minst dat de commissarissen niet altijd een helder inzicht hebben. [13] De mogelijkheid van een compensatie opent theoretisch beschouwd,

13 Zoals de voormalig Commissaris tewerkstelling en sociale zaken, Anna Diamantopoulou, die in 2001 in een onderhoud, toegestaan aan de krant Kathimerini, voorstelde dat het Engels de tweede officiële taal van Griekenland zou worden (<http://www.hri.org/news/greek/mpab/2001/01-11-18.mpab.html>); over de bedoelingen van de Commissie Prodi in de loop van hetzelfde jaar, gedwarsboomd door een brief van de Duitse en Franse ministers van buitenlandse zaken Joschka Fischer en Hubert Védrine, zie Phillipson (2003: 20).

een aanzienlijk groter aantal mogelijke politieke keuzes, maar het probleem is, dat we niet weten, of het in de praktijk toepasbaar is. We zullen op deze vragen terug komen in hoofdstukken 6 en 7.

HOOFDSTUK 3

DE RENDEMENTEN VAN DE TAALVAARDIGHEDEN

3.1 Toepasbaarheid van de theorie van het menselijke kapitaal

Als men het over taalonderwijs heeft, lijkt het heel normaal, ten minste voor een deel van de analyse van de te maken keuzen, dat we uitgaan van de welbekende theorie van het menselijke kapitaal (zie bv. Johnes en Johnes, 2004). Laten we even het principe ervan in herinnering brengen, en aanpassen aan de vreemde talen:

- het leren van een taal kost veel tijd en geld zowel voor wie ze leert als voor de maatschappij;
- de taalvaardigheden van de werknemers echter, maken het hen wel mogelijk productiever te zijn: ze scheppen dus meerwaarde zowel voor het individu als voor de maatschappij;
- zowel individu als maatschappij zullen dus gaan investeren in het aanleren van vreemde talen, voor zover de verhouding tussen opbrengsten en kosten voldoende hoog is in verhouding tot die van andere mogelijke investeringen.

Nochtans, wat vrij vanzelfsprekend is voor vaardigheden, die hoewel soms zeer veeleisend, toch duidelijk omschreven zijn (boekhouden bijvoorbeeld) is niet zonder meer toepasbaar op talen.

De reden daarvoor is, dat talen niet alleen maar werktuigen zijn, en dat ze, zelfs als werktuig, zeer veelzijdig zijn. Ze worden niet alleen gebruikt voor een precieze taak in het kader van een economische activiteit in enge zin; ze zijn ook nuttig buiten dit kader en voor uiterst gevarieerde doeleinden. Bovendien is de taal niet alleen een communicatiemiddel, ze is ook verbonden met identiteit. Op dat punt leggen taalsociologen terecht de nadruk. En terwijl in het verleden de taaleconomie, waaraan de onderzoeken verbonden zijn die de theorie van het menselijke kapitaal toepassen op talen, op de ene of de andere dimensie sloegen, beschouwen recentere werken (en in het algemeen sedert Vaillancourt, 1980) het effect van de taalkenmerken van de economische individuen, én als element van menselijk kapitaal én als identiteitskenmerk.

Het identiteitsaspect wordt er ook algemeen in bepaald door de moedertaal of eerste taal, terwijl de kennis van vreemde of tweede talen er wordt gezien als element van menselijk kapitaal waarin de economische individuen investeren. Spreken over taal als menselijk kapitaal wil dus zeggen, dat men de problematiek van de taal als identiteitsdrager negeert (en dus ook alle literatuur over discriminatie tegenover de leden van een taalgemeenschap) en zo taal uitsluitend ziet als investering; het komt er anders gezegd op neer, dat men de aandacht op de vreemde talen richt, zonder zich te bekommeren om het effect, dat het behoren tot een of andere taalgemeenschap kan hebben.

Deze poging is adequaat, voor zover de gedane investeringskeuzes geen of weinig gevolgen hebben voor de rendabiliteit van de moedertaal. Welnu, op lange termijn is dat niet het geval. We kunnen dus concluderen dat de theorie van het menselijk kapitaal, die een voldoende leidraad kan zijn voor individuele beslissingen over het leren van vreemde talen, dit niet meer hoeft te zijn voor politieke en collectieve beslissingen over het onderwijs van die talen. De theorie van het menselijke kapitaal kan ons dus een weliswaar nuttige, maar slechts gedeeltelijke verklaring geven.

3.2 De individuele rendementen

De berekening van de individuele rendementen voor vreemde talen kan gebaseerd worden op de vergelijkingen van Mincer, die gewoonlijk gebruikt worden voor het schatten van onderwijsrendementen, naar de econoom Jacob Mincer (1974). Men begint meestal met het vergelijken van de profielen die het verband aangeven tussen leeftijd en verdiensten van personen die wel of niet een bepaalde opleiding gehad hebben. Daar deze methode welbekend is en overvloedig toegepast wordt (zie bv Lemelin, 1998; Psacharopoulos en Patrinos, 2004), is het niet nodig er in detail op in te gaan. [14] Bij het schatten van de waarde van de kennis van vreemde talen zullen we de vergelijking van Mincer “uitbreiden” met tenminste één term die de taalkenmerken van de individuen aangeeft.

Uitgaande van de schatting van het rendement voor één bijkomend jaar opleiding i als:

$$r_i = \frac{Y_i - Y_{i-1}}{Y_{i-1}}$$

14 We zullen hier dus aan iedere discussie voorbijgaan over mogelijke diepere econometrische bestudering, met name die te maken heeft met het klassieke probleem van zelfselectie, dat ook de aandacht verdient met betrekking tot talenverwerving (Chiswick en Miller, 1995). Voor zover deze bestudering bedoeld is om zo nauwkeurig mogelijk rendementen te schatten is ze hier niet van primair belang. In feite heeft een aanpassing van enkele procentpunten nauwelijks gevolgen voor wat deze studie probeert te bewijzen.

kan men het inkomen na een opleiding van s jaar schrijven als:

$$Y_s = Y_0 (1+r_1) (1+r_2) \dots (1+r_s)$$

Voor relatief lage waarden van r (wat in de praktijk minder dan 10% betekent), mag men evenwel de transformatie $(1+r) \approx e^r$ toepassen,

zodat we kunnen herschrijven:

$$Y_s = Y_0 e^{rs}$$

Door de natuurlijke logaritme van deze vergelijking te nemen krijgt men een uitdrukking, die zich gemakkelijk leent voor de econometrische schatting:

$$\ln Y_s = \ln(Y_0 e^{rs}) = \ln Y_0 + (\ln e)rs = \ln Y_0 + rs$$

Niets belet ons evenwel van meet af aan te stellen, dat het inkomen ook afhangt van andere factoren dan het volgen van een opleiding. Zo kan men de beginuitdrukking Y_0 meteen vermenigvuldigen met een term $(1+bu)$, waarin u het geheel van die diverse factoren voorstelt, en b een getal, dat toelaat het effect van u op het inkomen te ijken. Op dezelfde manier als hiervoor geldt nu:

$$\ln Y_s = \ln(Y_0 e^{rs} e^{bu}) = \ln Y_0 + rs + bu$$

Als de term u de kennis van vreemde talen voorstelt, kan men deze functie schatten met de gewone methode van de kleinste kwadraten, en zal de geschatte waarde van parameter b het rendement voor deze kennis aangeven (vergeleken met het ontbreken ervan).

De vergelijking, geschat met behulp van de gewone kleinste kwadratenmethode, zal dus de volgende vorm hebben:

$$\ln Y = a + b_1 E + b_2 C + b_3 C^2 + b_4 L + b_5 F + e$$

waarin E de opleiding in jaren voorstelt, X de beroepservaring, eveneens in jaren, L de taalkenmerken waarvan men het effect op het inkomen probeert te schatten, en F andere controlevariabelen. [15]

Parameter b_4 zal in

15 Strikt genomen, daar de toegepaste studie geen actualisering van de opbrengsten impliceert, leveren deze schattingen geen rendement af, maar verschillen in arbeidsinkomen, zeg maar "nettoverschillen", in tegenstelling tot de bruto verschillen die men zou bekommen door eenvoudig het gemiddelde inkomen van de ondervraagde personen te berekenen volgens hun kennisniveau van vreemde talen.

logaritmische eenheden geschat zijn, maar met een eenvoudige transformatie kunnen we die omrekenen in procenten. [16]

Deze soort vergelijkingen werd gebruikt voor talloze schattingen op steekproeven van immigranten, vooral in de Verenigde Staten (zie bv. McManus, 1985, 1990; Chiswick, 1978, 1991, 1999, 2002; Chiswick en Miller, 1995). Ze proberen alle te bewijzen dat de inwijkelingen in dat land er groot belang bij hebben Engels te leren, ook als dit effect minder uitgesproken is in de “taalenclaves” (Bloom en Grenier, 1996). Dergelijke resultaten zijn natuurlijk nauwelijks verrassend; bovendien zijn ze maar van beperkte betekenis, want ze hebben betrekking op de kennis van een taal die ongetwijfeld “vreemd” of “tweede” is voor de betrokken personen (in dit geval de immigranten met Spaans, Vietnamees, Filippijns of een andere taal als moedertaal), maar niet uit het oogpunt van de sociaal-economische omgeving, waarin ze opgroeien. In feite is de taal in kwestie, het Engels, de dominante taal in de Verenigde Staten – en al heeft dat land geen officiële taal, toch hebben sommige staten wel het Engels tot officiële taal verklaard. (Crawford, 2000). Hoeveel het beheersen van het Engels, Duits, Russisch of Baskisch “opbrengt” voor een persoon die in Frankrijk woont, is natuurlijk een heel andere vraag.

De schatting van de rendementen voor de kennis van vreemde talen vereist gegevens, die tegelijk betrekking hebben op het arbeidsinkomen, de bekwaamheidsniveaus, de factoren, die het inkomen bepalen (in principe, de genoten opleiding, de beroepservaring, de economische sector, de plaats binnen de functiehierarchie, enz.), evenals natuurlijk veel andere socio-demografische kenmerken, waarmee we het effect van andere niet ter zake doende factoren kunnen opheffen. Dergelijke gegevens zijn echter zeer zeldzaam. Voor zover wij weten bestaan er geen in Frankrijk, en de landen waarvoor dergelijke gegevens wel bestaan zijn Australië, Canada (vooral Quebec), Israël, Luxemburg en Zwitserland [17]. Canada beschikt echter over de meest uitgebreide resultaten, die regelmatig bijgewerkt worden met behulp van de gegevens van opeenvolgende bevestigingen (Vaillancourt, 1996; Lemay, 2005).

Maar de Canadese situatie is slechts gedeeltelijk vergelijkbaar met die in Frankrijk, want daar zijn het Engels en het Frans zijn daar allebei officiële talen. Daarom illustreert tabel 2 de individuele rendementen van de kennis van het Engels met behulp van Zwitserse gegevens. Het belang van deze resultaten heeft te maken met het feit dat de gegevens over de taalvaardigheden geobjectiveerd zijn met behulp van het zelf-evaluatieraamwerk

16 De uitdrukking in procenten t wordt gegeven door: $t = e^b - 1$. Maar voor praktische doeleinden is $t \approx b$ £ 0,1.

17 Er bestaan ook schattingen van de waarde van beheersing van het Duits door niet-Duitstalige inwijkelingen in Duitsland (Dustmann, 1994) en van de rendabiliteit van het Oekraïens op de arbeidsmarkt in Oekraïne (Kastoekievitsj, 2003).

van het Europese Taalportfolio (in het 'Taalpaspoort' daarvan, NvdV) . Een tijdelijke versie van dit raamwerk werd ontwikkeld voor de telefonische bevraging, waarmee de gegevens verzameld werden.

TABEL 2

NETTO INKOMENSVERSCHILLEN DOOR KENNIS VAN HET ENGELS, PERCENTAGES, ZWITSERLAND, 1995-1996

	Mannen (n=1141)	Vrouwen (n=803)
constante	1505,96	1308,79
vormingsniveau (jaren)	4,45	5,83
ervaring (jaren)	5,90	n.s.
(ervaring) ²	-0,09	n.s.
zeer goed	24,09 %	25,19 %
goed	18,03 %	39,52 %
elementair	8,93 %	18,09 %
R ² aangepast	0,360	0,095

Bron: Grin (2000c)

Alle aangegeven coëfficiënten zijn significant op 99%-niveau ;

n.s.: niet significant

Deze tabel toont ons bijvoorbeeld dat voor mannen een zeer goede beheersing van het Engels gemiddeld leidt tot een salarisverschil van ongeveer 24% vergeleken met het totaal ontbreken van kennis van het Engels; dit verschil is te zien, als men let op het opleidingsniveau en op het aantal jaren ervaring. We constateren dus dat de kennis van het Engels uiterst hoge rendementen geeft. Natuurlijk kan men allerlei kanttekeningen maken bij die resultaten, maar we zullen ons hier tot het essentiële beperken.

- 1) De weerslag van de taalvaardigheid (evenals van elk extra opleidingsjaar) op de bezoldiging vermindert als men in de vergelijking de economische sector en de (hiërarchische) positie binnen het beroep invoert. [18] Naarmate evenwel de kennis van het Engels meer bepalend is voor de beroepsloopbaan, is er meer reden om op grond van het feit, dat zijn hoge coëfficiënt (van het Engels, NvdV) deels verklaard wordt

18 De Luxemburgse resultaten, waarin de taalkennis minder nauwkeurig bepaald is, maar waar zeer gedetailleerde aspecten van de beroepsactiviteit bij de schatting in rekening gebracht zijn, tonen een loonvoordeel in de orde van 2,5% tot 3% voor elk vaardigheidspunt in Engels op een schaal van 1 tot 9 (Klein, 2004). De maximale vaardigheid in Engels zou dus aanleiding geven tot een gemiddeld inkomensverschil, vergeleken met het totaal ontbreken van kennis van die taal, in de orde van 22,5% tot 30%, wat samenvalt met onze eigen resultaten.

door die loopbaan (eerder dan door incalculatie van deze of gene empirische of theoretische determinant van de opbrengst van de arbeid), verder te redeneren op grond van dergelijke coëfficiënten.

- 2) Zelfs bij een normalisering van het opleidingsniveau en de beroepservaring, blijft het loonvoordeel verbonden aan de beheersing van het Engels aanzienlijk: voor het maximale kennisniveau Engels (niveau “zeer goed”) is het ongeveer 24% voor mannen en 25% voor vrouwen, maar zelfs voor minder hoge kennisniveaus is een beetje Engels kennen meer waard dan het helemaal niet kennen: zo zijn elementaire vaardigheden zelfs zowat 18% loonpremie “waard” voor vrouwen.
- 3) Het is belangrijk te onderstrepen dat de resultaten ook geldig zijn voor vrouwen (in de Canadese studie blijken de resultaten voor vrouwen vaak statistisch niet significant).
- 4) De inkomensverschillen stijgen niet gelijkmatig in het geval van vrouwen. Dat is zonder twijfel in ruime mate toe te schrijven aan het feit dat vrouwen vaker deeltijds werken dan mannen en dat in deeltijd werken misschien niet onafhankelijk is van het kennisniveau Engels.
- 5) Zelfs als deze soort berekeningen worden uitgevoerd op basis van voltijdsequivalente lonen, blijft die niet-gelijkmatige toename bestaan, wat te denken geeft dat andere effecten een rol spelen, in het bijzonder dat de taalvaardigheid van vrouwen niet zozeer beloond wordt, omdat ze gebruikt wordt op de arbeidsmarkt, maar omdat ze een positief “signaal” afgeven aan de werkgever.

Een diepergaande analyse bevestigt de econometrische gegrondheid van de resultaten (Grin, 1999a); maar ze toont ook dat de werkelijkheid veel ingewikkelder is dan wat die eenvoudige cijfers zouden doen vermoeden. Ten eerste bestaan er belangrijke verschillen tussen de taalregio's. Een studie afzonderlijk uitgevoerd voor drie regio's (Duitstalig, Franstalig en Italiaanstalig) laat zien dat de rendementen door kennis van het Engels in Duitstalig Zwitserland veel hoger zijn. In Franstalig Zwitserland daarentegen wordt kennis van het Duits als tweede taal een beetje beter betaald dan kennis van het Engels. Ten tweede kan men aantonen dat de opbrengst afhangt van de sector: in sommige economische sectoren (in het algemeen, die welke sterk gericht zijn op de internationale handel), is het Engels zeer gevraagd; in andere sectoren zijn de rendementen zwak.

Het valt wel op dat in het algemeen de schatting van de individuele rendementen van de taalvaardigheid geen rekening houdt met de leerkosten. In feite zijn de directe kosten gedragen door het individu die onderwijs krijgt tweezijdig: enerzijds de directe uitgaven voor boeken, cursussen, enz. en anderzijds

de zogenaamde indirecte kosten, of gedeerde winsten. De directe kosten kunnen weggelaten worden om de volgende redenen. In de meeste landen, waar de opleiding verzekerd wordt door de openbare sector en talen onderwezen worden in het kader van het onderwijssysteem, zijn de directe uitgaven van de leerlingen voor schoolmateriaal, hoewel niet onbestaande, relatief weinig belangrijk en kunnen ze buiten beschouwing blijven (als ze in rekening gebracht zouden worden, zou dat geen belangrijk verschil maken in de geschatte rendementen). Voor wat de gedeerde winsten betreft, zijn ze bijna onbestaande voor studenten die de wettelijke actieve leeftijd niet bereikt hebben (omdat ze de tijd, die niet op school doorgebracht wordt niet zouden mogen verkopen); bovendien, zelfs boven de wettelijke minimumleeftijd voor de uitoefening van betaald werk zou het zo goed als onmogelijk zijn over een loon te onderhandelen voor de tijd die ze uitdrukkelijk afwezig zijn bij taallessen, die voorkomen op het wekelijkse lessenrooster.

De individuele uitgaven omvatten ook andere elementen, zoals de schoolgelden voor de avondcursussen in het kader van de volwassenenvorming. Over het algemeen echter vloeien volwassenenvorming of levenslange opleiding voort uit individuele beslissingen en niet uit beslissingen van de staat en maken ze daardoor geen deel uit van de kosten van een openbare onderwijspolitiek. Men moet ze dus niet meenemen in de schatting van individuele rendementen voor kennis, voor zover ze, voor de meerderheid van de bevolking, verworven werden via het openbare opleidingssysteem.

3.3 De sociale rendementen

De sociale rendementen verplaatsen de berekening van het individu naar de maatschappij. Men maakt in principe gebruik van gemiddelde waarden voor enerzijds de opbrengsten en anderzijds de kosten, althans door de openbare instanties aangegane kosten voor het vreemdetalenonderwijs.

De schatting van de kosten brengt een aantal moeilijkheden mee: de gegevens over dit onderdeel van de uitgaven voor onderwijs bestaan meestal niet of zijn althans zeer zeldzaam, want de huidige boekhoudpraktijken in het onderwijs staan nog ver af van de analytische boekhouding en geven dus geen cijfers over de uitgaven per kostensoort. De kosten van welbepaalde schoolprogramma's, waarbij een specifieke onderwijstaal gebruikt wordt, zijn wel eens geschat geweest (bv. Patrinos et Velez, 1996); bij mijn weten is het enige voorbeeld van zulke schattingen, gebaseerd op globale uitgaven, te vinden in een studie over het talenonderwijs in Zwitserland (Grin en Sfreddo, 1997). Volgens deze studie zijn de totale uitgaven per leerling en per jaar voor de opleiding van alle tweede talen samen 1 500 Zwitserse frank (ongeveer 1 000 euro). Zeer schematisch kan men zeggen dat gemiddeld 10% van de totale uitgaven voor onderwijs besteed worden aan het onderwijs van tweede talen. Deze cijfers houden geen rekening met

het vervolgonderwijs na de middelbare school. Ze kunnen niettemin gebruikt worden als referentiepunt, rekening houdend met het feit dat ze betrekking hebben op een onderwijssysteem, waarin ten tijde van het verzamelen van de gegevens, de leerlingen van de “korte” cycli een vreemde taal leerden gedurende drie jaar, terwijl die van de “lange” cycli een vreemde taal leerden gedurende zeven jaar en een derde taal gedurende vier jaar. [19] Dit cijfer van 10% verschilt waarschijnlijk niet sterk van de waarneembare percentages in andere Europese landen, zodat een spreidingsbreedte van 5 tot 15% van de totale onderwijsuitgaven beschouwd kan worden als een a-priori aanvaardbare benadering van de openbare uitgaven besteed aan het vreemdetalenonderwijs in die landen; we zullen overigens in hoofdstuk 6 zien dat die verhouding helemaal overeenstemt met de Franse situatie. [20]

Bij schatting van de sociale rendementen wordt in het algemeen rekening gehouden met de tijdsdimensie, en de schattingen verdienen onder deze omstandigheden echt de kwalificatie van “rendement” (*verhouding* tussen kosten en opbrengsten, NvdV). De vereiste technieken zijn evenwel ingewikkelder dan die welke gebruikt worden om de netto (individuele) inkomstenverschillen te schatten en zullen hier niet voorgesteld worden. De algemene logica van het model is de volgende (voor een gedetailleerde uitleg zie Grin, 1999a, hoofdstuk 9):

- er worden twee onderscheiden profielen van winst (bv. bedrijfswinst, NvdV) volgens leeftijd geschat, voor respectievelijk de “eentalige” en “tweetalige” personen;
- er worden respectieve cijfers voor het arbeidsinkomen van elke werkperiode geschat;
- het verschil tussen twee profielen in de loop van elke periode wordt bekomen door de laagste cijfers van de hoogste af te trekken; (zowel voor de winstcijfers als voor het arbeidsinkomen; de verschillen in arbeidsinkomen zijn sociale kosten, NvdV)
- als het zo bekomen verschil (voor het arbeidsinkomen, NvdV) overeenkomt (zoals dat het geval kan zijn afhankelijk van het soort gebruikte gegevens) met de betreffende maandweden, worden deze met twaalf vermenigvuldigd om de jaarbedragen te bekomen;
- het ogenblik waarop de schattingen werden opgemaakt wordt hypothetisch bepaald – over het algemeen het begin van het actieve leven van een individu;
- de toekomstige verschillen in opbrengst, geschat voor een doorsnee individu, worden geactualiseerd vanaf dit bepaalde tijdstip;

19 Sedert de tijd, waarin deze schattingen gemaakt werden (gegevens van 1993-94), hebben verschillende hervormingen in de kantonale onderwijssystemen van de Zwitserse Confederatie geleid tot de eerdere invoering van het onderwijs van tweede talen (nationale talen van Zwitserland en Engels); zie Grin en Korth (2005).

20 Deze schatting zou evenwel niet toepasbaar zijn op Engelstalige landen zoals de Verenigde Staten of het Verenigd Koninkrijk, waarvan bekend is dat het onderwijs van andere talen achtergesteld is (Baker, 2002; zie ook “Britain’s language gap: Oh là là !”, *The Economist*, 7 augustus 2004, p. 24); We zullen op deze vraag terugkomen in sectie 6.2.

- de cijfers voor de uitgaven per inwoner besteed aan het leren van de betreffende taal worden vervolgens opgenomen in de berekeningen;
- de verschillen in opbrengst enerzijds en de uitgaven per inwoner anderzijds, worden ingebracht in een vergelijking die de profielen leeftijd-winst voorstellen;
- de actualiseringsfactor die de netto contante waarde (NCW) van de investering in vreemde talen (dat wil zeggen het linkerlid van de vergelijking) omzet, geeft het sociale rendement voor de betrokken taal weer, rekening houdend met de geschatte opbrengstverschillen en de onderwijsuitgaven.

De resultaten voor Zwitserland tonen dat de sociale rendementen voor het onderwijs van tweede talen (Engels, Duits of Frans) variëren naar doeltaal en taalregio van 4% tot 14%. Voor wat meer bepaald het onderwijs van het Engels in Franstalig Zwitserland betreft, schommelen ze van 5% tot 9% voor mannen en van 9% tot 13% voor vrouwen; men kan de resultaten verder verfijnen door schattingen te maken tegelijk voor de werkelijke inkomsten en voor de inkomsten in voltijdsequivalenten. In ieder geval is dat een rendabiliteit die de vergelijking met de gemiddelde rendementsverhouding voor het financiële kapitaal goed doorstaat. Onderwijs in vreemde talen lijkt dus voor de maatschappij een zeer rendabele investering – ongeacht de politieke en culturele redenen, die geleid kunnen hebben tot het leren van die talen.

Hoewel het weinig waarschijnlijk is dat de cijfers in de andere Europese landen erg verschillend zijn, zou het gewaagd zijn rechtstreeks te willen veralgemenen uitgaande van het Zwitserse voorbeeld. Om de rendementen voor de openbare investering in het taalonderwijs in andere landen te kennen, is het noodzakelijk de geschikte gegevens te verzamelen, want bij mijn weten zijn die in Frankrijk niet beschikbaar. Toch zou men juist op basis van dat type schattingen geneigd zijn, bij toepassing van een tamelijk enge versie van de theorie van het menselijke kapitaal, verplicht onderwijs van het Engels voor allen aan te bevelen. Zoals we echter in de volgende sectie en vooral in hoofdstuk 5 zullen zien, is er geen enkele garantie dat we hierop een geëigende politiek voor vreemdetalenonderwijs kunnen funderen.

3.4 Grenzen aan de benaderingswijze en probleem op lange termijn.

Los van de grenzen die inherent zijn aan de hypothesen van het theoriemodel en de empirische toetsing daarvan, en die ook afhangen van de betrouwbaarheid van de gegevens waarmee de schattingen werden uitgevoerd, zijn er twee types beperkingen aan te geven wat betreft de interpretatiemogelijkheden van de resultaten.

Ten eerste, zoals gezegd, gaat het hier enkel over “markt”-rendementen, waarbij geen rekening wordt gehouden met de voordelen die de beheersing van vreemde talen buiten de arbeidsmarkt kunnen hebben. Er bestaat maar weinig twijfel over dat deze beweegredenen ook bestaan. Ze hebben voornamelijk te maken met de voldoening die de betrokkenen halen uit een directe toegang tot de maatschappij en de cultuur verbonden met taal X, na de inspanning die ze geleverd hebben om die taal aan te leren . Bijgevolg is het logisch, dat men er rekening mee houdt, dat deze waarden buiten de markt door de individuen in hun eigen leerbeslissingen ingecalculeerd worden, en dat er ook rekening mee zou moeten gehouden worden bij het maken van politieke keuzes op het vlak van talenonderwijs.

Echter wordt het bestaan van dit soort waarde (en dus van de motivatie, die ze wekt) in het algemeen zonder bewijs aangenomen, of als vanzelfsprekend beschouwd. Bij mijn weten werd de waarde ervan nooit ingeschat. Dat is ongetwijfeld een poging waard, namelijk door beroep te doen op de in de milieu-economie goed ontwikkelde methodologie van de “hedonistische prijzen” en de contingente waardering (Rosen, 1974; Kahnemann en Knetsch, 1992).

Ik zal hier evenwel niet verder ingaan op deze discussie. Voor het vervolg van de uiteenzetting zullen we ons dus beperken tot het stellen van de twee volgende hypothesen: ten eerste, dat de waarden buiten de markt toegevoegd worden aan de marktwaarden, en dat de marktrendementen [21] vermenigvuldigd moeten worden met een factor $(1+k)$, waar $k \geq 0$; ten tweede dat de waarde van k hoger is naarmate het marktrendement lager is. Met andere woorden, als het marktrendement hoog is, zal de waardeverhoging die voortkomt uit de niet-verhandelbare effecten zwak zijn, niet in absolute waarde, maar in verhouding tot de marktwaarde; omgekeerd, als het marktrendement minder hoog is, zal de waardetoeename, die voortkomt uit niet-verhandelbare effecten, neiging hebben hoog te zijn, niet in absolute waarde, maar in verhouding tot de marktwaarde. Het blijft dus goed mogelijk dat het totale rendement het hoogst blijft voor die talen die onmiddellijk een hoog marktrendement bieden.

Laten wij nu overgaan tot de tweede beperking die het gebruik van al dan niet verhandelbare rendementen bemoeilijkt om er beslissingen over een onderwijspolitiek op te baseren.

Een van de beperkingen, inherent aan elke analyse van externe doelmatigheid gebaseerd op de nettoverschillen of op de rendementen, is dat ze ons een idee geeft van de rendabiliteit van sommige bekwaamheden op een gegeven ogenblik, maar ons niets zegt over hun latere ontwikkeling; in het beste geval blijft ze maar geldig op korte of middellange termijn. Deze algemene restrictie geldt ook voor de schatting van de vaardigheden in vreemde talen. Zo kan de sterke rendabiliteit van het Engels in Zwitserland, geschat aan de hand van in 1995-1996 verzamelde gegevens, sedertdien best nog gegroeid zijn; maar dat voorspelt geenszins wat ze over tien of twintig jaar zal zijn,

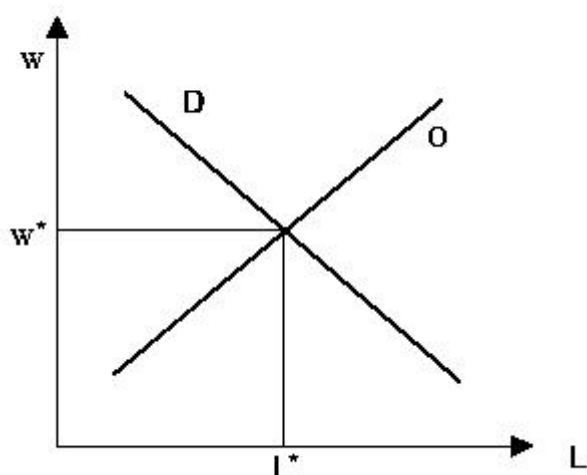
21 Waarvan we dan veronderstellen dat ze strikt positief zijn, ook al zijn ze zeer zwak.

op het moment dat de jongeren, die nu hun schooltijd beginnen of voortzetten, op de arbeidsmarkt zullen komen.

Het is zeer moeilijk vooruit te zien, zonder na te denken over de taaldynamica, zoals we die nader zullen bekijken in hoofdstuk 5. Wel kunnen we verschillende scenario's schetsen en hun geloofwaardigheid bespreken.

Laten we ons in een lange-termijn-optiek plaatsen en aannemen dat, om wat voor reden ook, het leren van Engels een rendabele investering geworden is, die aan de kenners toegang geeft tot loonverschillen van de soort, die tabel 2 beschrijft in sectie 3.2. Deze situatie kan voorgesteld worden door middel van een zeer klassieke grafiek van de arbeidsmarkt, waarin men op de x-as de hoeveelheid arbeid L uitzet (hier gekwalificeerde arbeid, in de zin van "bekwaam in Engels") en langs de y-as de loonverhouding w (men zou ook loonverschillen op de y-as hebben kunnen uitzetten, waartoe kennis van het Engels toegang geeft). In deze grafiek (Fig. 3), is de kromme van vraag D normaal dalend en de kromme van aanbod O normaal stijgend; de waarden w^* en L^* geven het loon en het werkaanbod aan bij evenwicht van de arbeidsmarkt.

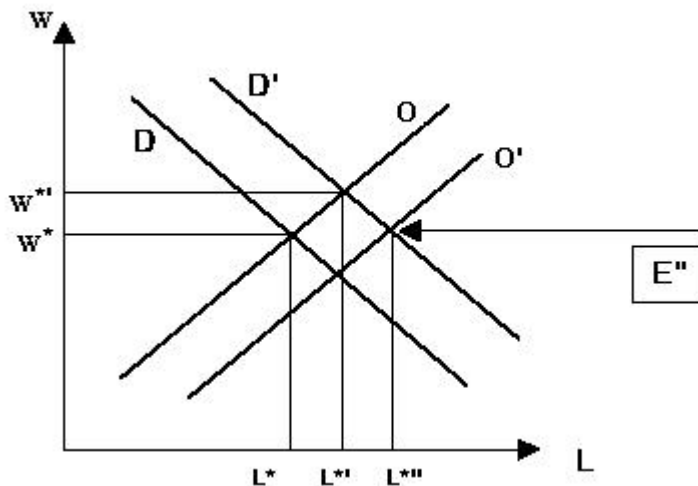
FIG. 3: ARBEIDSMARKT BIJ KENNIS VAN HET ENGELS

Indien de werkgevers werkelijk van een toenemend deel van hun werknemers eisen dat ze Engels kennen, zal zich dat vertalen in een verschuiving naar rechts van de kromme D in de richting van D' . Daaruit zal een verhoging volgen van de loonverhouding op deze markt van w^* naar w'^* , evenals een toename van het arbeidsvolume met kennis van het Engels, van L^* naar L'^* . Maar de individuen die zien dat de beheersing van het Engels beter verloond wordt, gaan hun investering

verhogen — hetzij uit eigen beweging, hetzij als gevolg van onderwijspolitieke maatregelen. Dit zal tot een verschuiving naar rechts van de kromme van het aanbod leiden, van O naar O' . Daaruit volgt weer een toename, van L^* naar L^{**} , van de evenwichtshoeveelheid op de arbeidsmarkt “kennis van het Engels”, maar het effect op het loonniveau bij evenwicht, zal dubbelzinnig zijn, zoals Fig. 4 toont, waar het nieuwe evenwichtspunt E'' boven of onder het oorspronkelijke evenwichtspunt kan liggen.

FIG. 4 : VERSCHUIVING VAN HET EVENWICHT

Laten we evenwel veronderstellen dat er een verschil in loon blijft bestaan in het voordeel van personen die Engels kennen en dat dat verschil groot genoeg is opdat de individuen hier verder in zouden blijven investeren. Laten we bovendien ook aannemen (steeds uitgaande van de veronderstelling dat de kennis van het Engels in de wereld onmisbaar is geworden), dat de groei van het aantal van hen die het beheersen, de socio-economische doeltreffendheid van de kennis van deze taal versterkt en de werkgevers er toe brengt van steeds meer categorieën werknemers

te eisen dat ze Engels kennen. In feite lijkt het wel de tendens te zijn in veel Franse ondernemingen, zonder dat het altijd duidelijk is of de zo vereiste bekwaamheden werkelijk nuttig zijn in het beroepsleven. [22]

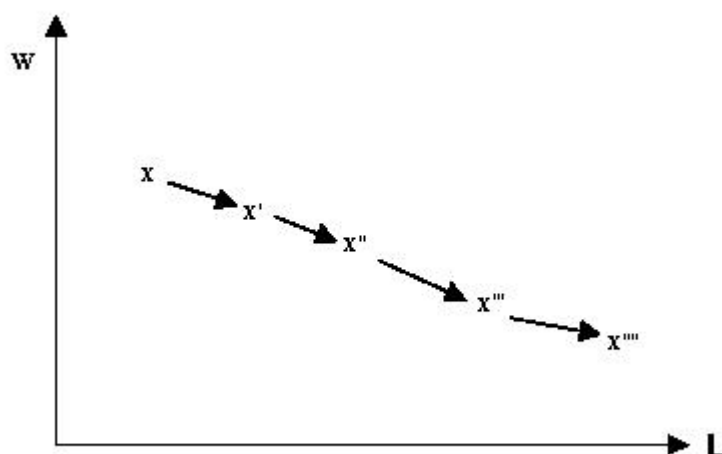
In ieder geval kan men er zich als gevolg hiervan verwachten, dat de krachten van de markt voldoende zijn om tot een opeenvolging van verplaatsingen naar rechts van de krommen van vraag en aanbod te leiden. Vandaar moeten we ons de volgende vraag stellen: zal op de lange termijn het effect van het aanbod of dat van de vraag het meest uitgesproken zijn? Als het effect van de vraag de overhand heeft, zal de beheersing van het Engels aanleiding geven tot steeds grotere loonverschillen,

22 Zie bv. het dossier “Engels vereist” in het katern “Emploi” van Libération, 25 november 2002, of “Do you speak business?” in L’Express, 16 juni 2004.

die deze kennis tot de sleutel naar het succes in beroep en financiële zaken maakt. Als integendeel het effect van het aanbod overheerst, kan, naarmate de kennis van het Engels zich tot steeds bredere lagen van de bevolking verbreedt, de rendabiliteit van het Engels alleen maar afnemen; dat is het scenario van fig. 5 hieronder waarin de reeks x , x' , x'' , x''' , enz. de verplaatsing van de evenwichtspunten van deze markt beschrijft (Grin, 1999b).

In het geval van de figuur zou het leren allengs minder het resultaat zijn van een vrijwillige keuze tot investeren dan van een socio-economische noodzaak tot deelname. Is deze ontwikkeling plausibel? Het is zonder twijfel onmogelijk om dat te zeggen, om twee redenen. Ten eerste zijn er geen gegevens waarop we een toekomstverwachting kunnen baseren; ten tweede is de huidige vorm van verspreiding van het Engels zonder voorgang in de menselijke geschiedenis en de parallellen met het Latijn van twee millennia geleden, of met het Frans van twee eeuwen geleden, zijn weinig overtuigend omdat de technologische, sociale en economische omstandigheden waaronder zij zich verspreidden, geen enkele overeenkomst vertonen met de omstandigheden die de huidige expansie van het Engels aanmoedigen. Niettemin belet niets ons een parallel te trekken met een andere vaardigheid die zich, in het begin voorbehouden aan een dunne laag van de maatschappij, heeft uitgebreid tot vrijwel de ganse bevolking van de ontwikkelde landen: de bekwaamheid om te lezen en te schrijven (zonder noodzakelijk het veeleisender begrip 'geletterdheid' in te roepen; zie OCDE, 1999). Terwijl het toen ging over een zeldzame en verkoopbare bekwaamheid, is die nu alledaags, onmisbaar en vooral onvoldoende om succes te hebben in beroep en financiële zaken. Het is heel goed mogelijk dat men, op lange termijn, een gelijkaardige ontwikkeling waarneemt voor elke taal, waarvan de kennis algemeen is geworden onder de grote meerderheid van de bevolking, precies zoals Fig. 5 suggereert.

FIG. 5: BEZOLDIGING VAN HET ENGELS OP LANGE TERMIJN

Daarom zou het verkeerd zijn te veronderstellen dat men alleen maar het Engels hoeft aan te moedigen en de andere talen kan vergeten. Om financieel en in hun beroep te slagen zullen de individuen, voor zover dat mede afhangt van de mogelijkheid om hun arsenaal van bekwaamheden van die van anderen te laten verschillen, ongetwijfeld van hun kant moeten investeren in het verwerven van andere talen. Waarschijnlijk zijn werkgevers bereid deze bekwaamheden te verlonen: in een gemonialiseerde economie, waarin de concurrentie verschillen in kwaliteit en prijs tussen gelijkaardige producten erodeert, en waar verkoper en koper beide in staat zijn zich in het Engels te onderhouden, zien we, dat het belang van communicatievaardigheden (essentieel, onder andere, voor alles wat valt onder service na verkoop) toeneemt. In feite zal de voorkeur van een koper, als hij de keuze heeft tussen ongeveer identieke versies van een zeker product, onder overigens gelijke omstandigheden, uitgaan naar het product dat hem in zijn eigen taal wordt aangeboden. Deze voorkeur voor consumptie "in eigen taal" is te vinden in de studies die uitgevoerd werden in Quebec en in Catalonië, en waarschijnlijk hebben ze een veel ruimere geldigheid [23].

Dit houdt in dat het taalonderwijsbeleid niet enkel gericht zou moeten zijn op Engels als eerste vreemde taal, maar evenzeer op andere talen. Het is van belang te onderstrepen dat deze opinie niet op politieke of culturele beschouwingen berust, maar op economische vooruitzichten op de waarschijnlijke ontwikkeling van de waarde van een tweede taal op de arbeidsmarkt.

Deze gedachtegang berust op een impliciet, vrij beknopt model van de taaldynamiek; we zullen op dit onderwerp terugkomen in hoofdstuk 5. Maar het is nu even nodig een zijweg in te slaan naar het taalgebruik in ondernemingen.

23 Dat wordt ook door andere getuigenissen bevestigd, maar die zijn te verspreid om er een algemene regel uit af te leiden, zie bvb. Müller (2001) of Über Grosse (2004).

HOOFDSTUK 4

ONDERNEMINGEN EN VREEMDE TALEN

4.1 Taal en economische activiteit in de ondernemingen

Om een zicht te krijgen op de waarde van kennis van vreemde talen is het, uit het oogpunt van een grondige economische analyse niet per se nodig zich af te vragen hoe taalvaardigheden binnen de ondernemingen worden gewaardeerd. Het is in feite voldoende het bestaan van inkomstenverschillen vast te stellen, zoals we dat in het voorgaande hoofdstuk gedaan hebben door inkomstenvergelijkingen te schatten en daaruit af te leiden dat de ondernemingen belang hechten aan die vaardigheden en er werkelijk behoefte aan hebben. Ten eerste is het niet duidelijk waarom ze een premie zouden toekennen aan een vaardigheid, die hun niet van dienst zou zijn. Ten tweede gaat de micro-economische theorie ervan uit, dat het loon de arbeidsproductiviteit weerspiegelt [24]; dus als werknemers die een taal kennen meer verdienen dan andere werknemers die deze taal niet kennen, maar zonder andere bekwaamheidsverschillen, dan kan het niet anders, of de beheersing van deze taal draagt bij tot de productie.

Dit algemene theoretisch inzicht verklaart misschien, waarom men zich zo weinig gebogen heeft over de mechanismen van opwaardering van talenkennis binnen de ondernemingen, en dit hoofdstuk zal het kortste zijn van de studie. Natuurlijk zal men opmerken, dat er enkele theoretische modellen bestaan die uitdrukkelijk verwijzen naar de productie- of distributiemechanismen om het loonverschil tussen personen met verschillende moedertaal te verklaren (Lang, 1986), om rekening te houden met het verschil in marktgroottes voor goederen in onderscheiden taalmilieus (Hocevar, 1975), of om afstemmingsprocedures te onderzoeken (waar de onderneming omwille van productiviteitsmotivering in geïnteresseerd is) tussen het taalprofiel van de werknemer en de op bepaalde takenpakketten binnen de onderneming vereiste talenkennis (Sabourin, 1985). [25]

24 Meer bepaald, dat het identiek is aan de marginale arbeidsproductiviteit, uitgedrukt in geldswaarde, plus een premie, die overeenkomt met het "rendementsloon" en dient om de motivatie van de werknemers zeker te stellen.

25 Er bestaan andere analyses van op taal gebaseerde loonverschillen, maar voor zover die steunen op selectieprocedures en werving van kandidaten of op een methode, waarbij bewust onderscheid gemaakt wordt, eerder dan op een structureel verband met de productie en distributie van goederen en diensten, zijn ze hier niet van belang; zie bv. Raunauld en Marion (1972) of Lavoie (1983).

De tegenwoordig beschikbare theoretische werken over taaleconomie, over de opwaardering van talen in de ondernemingen zijn te beperkt en te verspreid om het vraagstuk welke vreemde talen onderwezen moeten worden echt toe te lichten.

De bijdragen uit de taalsociologie en in het algemeen die uit waarnemingen gericht op empirische toetsing van theoretische analyses van taalpraktijken in een meertalige beroepsomgeving, liggen te ver af van de thematiek van economische opwaardering (en dus van de vraag naar kennis van vreemde talen vanwege de ondernemingen) om van veel nut te kunnen zijn (zie bv. Cigada, Gilardoni en Matthey, 2001).

Toch kan met de standaard micro-economische theorie geen detailanalyse gemaakt worden van de redenen, die deze of gene vreemde taal rendabel maken, en wordt er nauwelijks een basis geleverd om er de inhoud van onderwijsprogramma's op af te stemmen, bv. door aangepaste vakkenpakketten voor verschillende groepen leerlingen aan te bieden. Op dit ogenblik staan verschillende onderzoeken over de kwestie op stapel [26], en hoewel het onderzoek van dit geheel van vragen het terrein van de huidige studie zeer ver overschrijdt, kunnen we niettemin een analyseschema voorstellen (Fig. 6 hieronder).

De analyse zou moeten beginnen met een typering van de omgevingen waarin de productie- of distributieactiviteit onder invloed van aanwezige taalverschillen wezenlijk gewijzigd wordt. Deze typering moet, op haar beurt, ingebed worden in een bepaalde visie op de economische activiteit. A priori zou men er dus toe gebracht worden de invloed te analyseren van de taaldiversiteit op:

- 1) de externe communicatie met het klantenbestand en de leveranciers;
- 2) de interne communicatie tussen rechtstreeks bij de productie betrokken werknemers en/of eigenaars enerzijds, en werknemers anderzijds;
- 3) het assortiment en de kenmerken van de geproduceerde goederen en diensten (talig onderscheid van een niet intrinsiek talig product; taalproducten).
- 4) het personeelsbeleid (vaststelling van de taalbehoeften van de onderneming, uitgaande van de hierboven geschetste processen van type 1, 2 en 3; strategieën van aanwerving en/of (her-)plaatsing van de werknemers in de onderneming in functie van hun bekwaamheden in LE/L2).

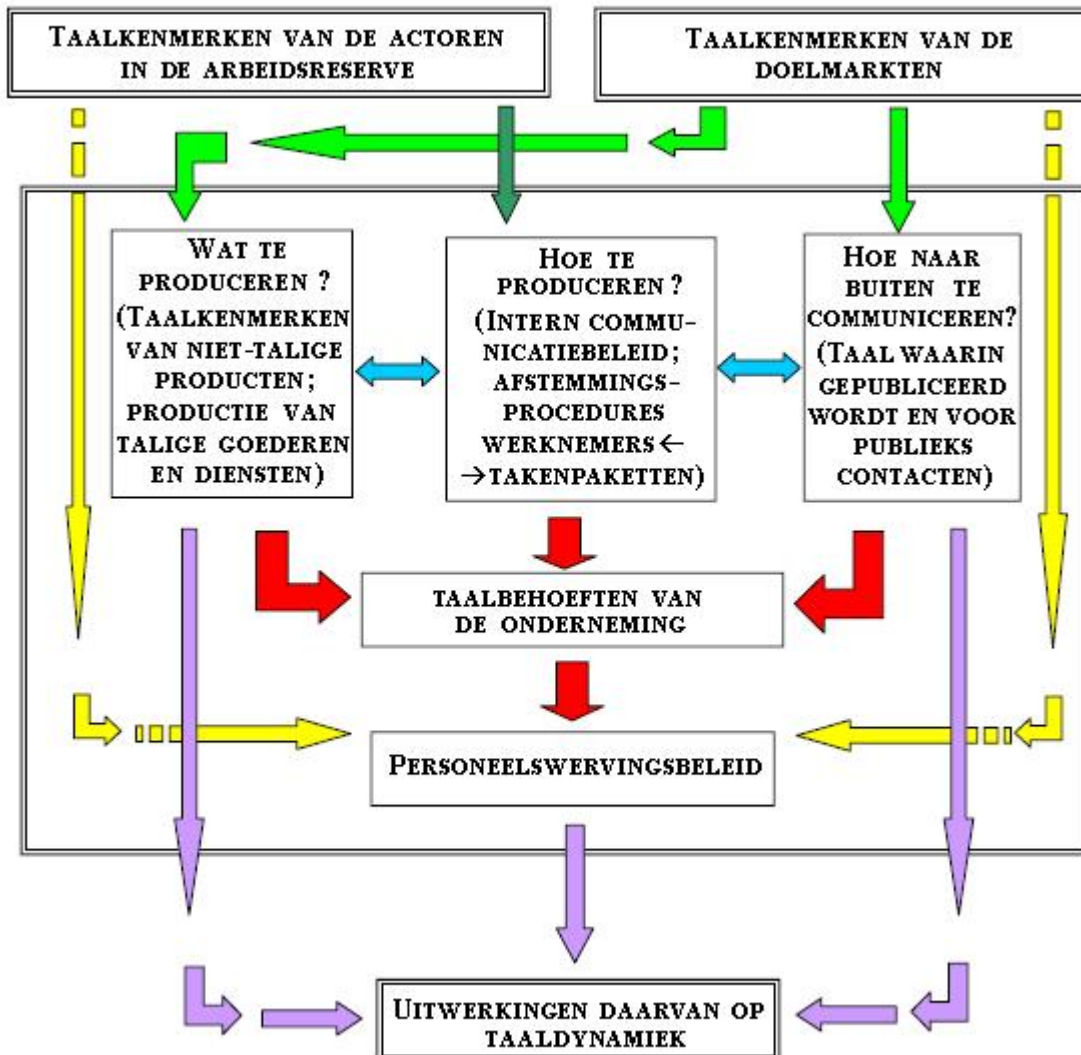
26 Bij mijn weten bestaan er tegenwoordig dergelijke projecten in Zwitsers, Europees en Canadees kader, in onderscheiden programma's.

Deze verschillende activiteitssferen van ondernemingen staan met elkaar in verband en geven aanleiding tot ingewikkelde processen, waarvan men mag veronderstellen dat ze, tenminste op de lange termijn, voldoen aan een logica van economisch rendement in de productie en distributie van goederen en diensten. Zodoende kan men eveneens de aard van de te onderzoeken processen schetsen. Dat wordt bedoeld met fig. 6, waar de gekleurde pijlen de volgende verbanden voorstellen:

- groene pijlen (helder of donker): rechtstreekse effecten van de taaldiversiteit (taalkenmerken van de actoren en van de doelmarkten) op de economische processen ("Wat te produceren ? Hoe te produceren ? Hoe te communiceren naar buiten ?");
- gele pijlen: indirecte effecten van de taaldiversiteit (taalkenmerken van de actoren en van de doelmarkten) op de economische processen (namelijk het wervingsbeleid van de ondernemingen);
- blauwe pijlen: wisselwerking tussen de economische processen binnen de ondernemingen ("Wat te produceren ? Hoe te produceren ? Hoe naar buiten te communiceren ?")
- rode pijlen: effecten van ondernemingsbeslissingen, rekening houdend met de economische processen van productie en distributie ("Wat te produceren ? Hoe te produceren ? Hoe naar buiten te communiceren ?), op de personeelsbehoeften en het wervingsbeleid.

Verder wijzen de violette pijlen op de invloed, die ondernemingsbeslissingen, (met name voor wat betreft de productkenmerken en de externe communicatie) kunnen hebben op de taaldynamiek; we zullen in het volgende hoofdstuk zien dat dat een centrale dimensie is, die ingecalculiseerd moet worden in een onderwijsbeleid voor vreemde talen.

FIG. 6: BENUTTING EN OPWAARDERING VAN TALENKENNIS IN ONDERNEMINGEN

Het is duidelijk dat de nu beschikbare gegevensbanken volstrekt ontoereikend zijn om een onderzoek, laat staan een schatting te maken van de in Fig. 6 aangenomen verbanden. Tegelijkertijd wordt de noodzaak van een gestructureerd onderzoek aangetoond door de resultaten van reeds gehouden enquêtes, ook in Frankrijk. Eigenlijk lijkt het erop dat de beperkingen van deze enquêtes juist veroorzaakt werden door gemis aan theoretisch kader, waardoor men niet wist welke informatie

te verzamelen en welke vragen te stellen. We zullen enkele van de resultaten ervan doorlopen in de volgende sectie.

4.2. De enquêtes bij de ondernemingen

Men kan twee richtingen onderscheiden in de grote enquêtes bij de ondernemingen, met als doel hun taalpraktijken in beeld te brengen. Ten eerste bestaat er een in Quebec gevestigde traditie (Bouchard, 1993, 2002; Vaillancourt, 1993, 1996), die zich onlangs verbreid heeft in Catalonië, in Baskenland en in Wales (Europese Commissie [DG XII], s.i.d.). Deze richt zich op de krachtverhoudingen tussen een tot op zekere hoogte gedomineerde of bedreigde taal (respectievelijk het Frans, het Catalaans, het Baskisch en het Welsh) en een dominante taal (in dit geval het Engels of het Spaans).

Deze traditie is echter niet de meest treffende in verband met de hier besproken vragen, want hier gaat het erom te weten, welke kennis van vreemde talen het best ontwikkeld kan worden, vooral in functie van de behoeften van de ondernemingen. Daarom kunnen we beter een andere oriëntering vermelden, die uit Australië (Stanley, Ingram en Chittick, 1990; ALLC, 1994; Stanton en Lee, 1995). In deze werken werd de volgende vraag gesteld: is het voor Australië, als immigratieland, lonend de kennis van de moedertaal bij migranten te onderhouden, vanwege het feit dat deze kennis de toegang tot vreemde markten voor veel door Australische ondernemingen aangeboden goederen en diensten kan bevorderen? Deze Australische studies vertonen echter geen bijzonder duidelijke effecten. De ondervraagde bedrijfsleiders tonen voor de kennis van andere talen dan het Engels maar een beperkte belangstelling. Het onderzoek van het banenaanbod, van 1980 tot 1992, vertoont echter een stijging van het aantal plaatsen waarvoor kennis van vreemde talen vereist is, namelijk van Japans en Chinees (ALLC, 1994: 114); deze ontwikkeling wordt versterkt door de verwachtingen van de Australische toeristische sector, die toen een sterke groei van de vraag naar personeel met een grondige kennis van vreemde talen voorzag.

Ongetwijfeld moet men de recente enquêtes, in Frankrijk en Quebec, over de taalnoden van de ondernemingen halverwege deze twee oriëntaties plaatsen. Het samengaan van beide tradities blijkt trouwens uit het gelijklopend gebruik bij studies die in verschillende landen werden verricht. (Secretariaat Taalpolitiek, 2004; zie ook Cerquiglini, 2004).

De specifiek Franse enquêtes worden vermeld in het Rapport over 2004 van de Algemene delegatie van de Franse taal en de talen van Frankrijk [27], waar het volgende te lezen staat: (p. 62) "meerdere studies zijn door de Algemene delegatie aan de Franse taal en de talen van Frankrijk aan onderzoeksgroepen toevertrouwd. Het betreft hier

27 Zie [\[Rapport_au_parlement_2004.doc\]](#).

het onderzoekscentrum voor de studie en waarneming van de leefomstandigheden (CREDOC), het onderzoekslaboratorium voor management van de universiteit van Versailles-Saint Quentin in Yvelines, het waarnemingscentrum voor vorming, tewerkstelling en ambachten van de Kamer voor handel en nijverheid van Parijs, de studiediensten van het Franse Agentschap voor de internationalisering van ondernemingen en het Franstalige Zakenforum. Mevrouw Catherine Tasca heeft in juli 2003 ook een rapport over dit onderwerp opgesteld".

Deze verschillende enquêtes en de analyses, die ervan gemaakt werden, zijn zeer verschillend in hun methodologie, hun steekproefgrootte en hun representativiteit. In het geval van studies met een groot aantal ondervraagden de verzamelde informatie in grote mate veralgemeend worden (vooral die van het waarnemingscentrum voor vorming, tewerkstelling en ambachten; zie hieronder), maar toch is haar representativiteit niet verzekerd, want de deelname aan de enquête was vrijwillig. Anderzijds is de reikwijdte van een andere enquête (Pigeyre et Crétien, 2003) zeer beperkt, omdat die maar in twee ondernemingen werd uitgevoerd.

Veel van de resultaten van de door OFEM gerealiseerde studie («Les pratiques linguistiques des entreprises travaillant à l'international»: “De taalpraktijken van internationaal handelende ondernemingen” [28]) zijn van rechtstreeks belang voor de vragen die ons hier bezighouden. Deze enquête betrof 501 ondernemingen, telefonisch bevestigd in juni 2003. Ze is rijk aan kwantitatieve gegevens, die bv. aangeven dat de belangrijkste door niet-Franstalige klanten gesproken taal het Engels is (89%), gevolgd door het Duits (44%), Spaans (36%), Italiaans (17%), Arabisch (6%), Chinees (4%) en het Japans (4%). De beheersing van het Engels acht een derde van de bevestigde ondernemingen (vooral de grootste daaronder) voldoende belangrijk om in de loop van het voorgaande jaar een opleiding Engels te organiseren of te financieren. Daar zowat 52% van de ondernemingen minstens 50% van hun omzet bij niet-Franstalige klanten realiseren, kunnen de talen een belangrijke troef vormen voor het ontwikkelen en beheren van contacten met hen. In totaal stellen 51% van de ondernemingen dat het Engels een sterk concurrentievoordeel geeft.

Bij mijn weten echter levert geen van de vier enquêtes een aanwijzing op van de specifieke processen, die leiden tot benutting van de kennis van vreemde talen en die in de pas lopen met echt economische productie- en distributieprocessen van goederen en diensten [29] - volgens de in fig. 6 van de vorige sectie geschetste logica. Het blijft dus moeilijk om op grond van deze twee soorten studies, meer te doen dan kennis te nemen van de gegevens, of om aanbevelingen te formuleren voor een onderwijsbeleid voor vreemde talen.

28 Zie [\[Linguistiques.pdf\]](#)

29 Zij hier vermeldt dat de auteur van deze regels bij de presentatie van de resultaten van deze vier studies aanwezig is geweest op een op 23 juni 2004 georganiseerd colloquium in de Kamer voor handel en nijverheid van Parijs.

Naast deze enquêtes die de nadruk leggen op de economische en commerciële aspecten, zullen we ook het bestaan vermelden van werken over de aankoop door ondernemingen van taaltrainingen (Sabard, 1994) of de etnografie van taalpraktijken (Lussier, 2004; Lüdi en Heiniger, 2005). Sommige werken leveren onverwachte resultaten op, zoals die van Cremer en Willes (1991, 1994), die aantonen dat belangrijke economische uitwisselingen succesvol kunnen verlopen op grond van een minimale communicatie, dat wil zeggen tussen partners die maar over weinig gemeenschappelijke taalbagage beschikken; dit resultaat moet in verband gebracht worden met één van de publicaties van de OFEM- studie, volgens welke 76% van de ondervraagde ondernemingen niets merken van enige taalbarrière voor hun exportzaken. We mogen evenwel veronderstellen dat zulke situaties op lange termijn steeds minder zullen voorkomen, naarmate het relatieve aandeel van goederen met lage technologische inhoud vermindert en de gemiddelde informatie-inhoud groeit voor het geheel van de internationale handelsstromen.

Tot besluit kunnen we dus zeggen dat, zelfs al bestaat er een zeer verbreide opvatting, dat de Engelse taal van groot belang is in de werking van grote ondernemingen en dat ze kan bijdragen aan hun succes, weinig bekend is over het fijne op dat vlak. Ten eerste ligt het positieve effect van zo'n bijdrage in het algemeen op het vlak van variabelen, zoals bv. marktaandeelen, die niet automatisch met winsten verbonden zijn; ten tweede kent men de juiste oorzakelijke verbanden niet precies, in termen van productie- en distributieprocessen, die dit voordeel opleveren; ten derde blijft er een zekere vaagheid over de werkelijke benutting en de echte behoefte aan deze of gene bekwaamheid in vreemde talen in het alledaagse beroepsleven.

HOOFDSTUK 5

DE TAALDYNAMIEK

5.1 Waarom zouden we ons bezig houden met taaldynamiek ?

De taaldynamiek vormt een uiterst belangrijk onderdeel van dit onderzoek. De beslissingen die door de onderwijssystemen worden genomen in verband met het onderricht van vreemde talen maken in feite deel uit van deze dynamiek: een bepaalde taal onderwijzen is bijdragen tot haar verspreiding en tot haar culturele, politieke en sociale legitimering. Omgekeerd geeft deze verspreiding een stimulans om haar te leren en het proces wordt nog versterkt door het legitimeringseffect. [30] In een context die de nationale grenzen overschrijdt, en Europese of internationale proporties aanneemt, moet bovendien rekening worden gehouden met het feit, dat de andere staten bij hun besluitvorming met hetzelfde probleem geconfronteerd worden en dat hun beslissingen ook deel uitmaken van deze dynamiek en bijdragen aan de beïnvloeding ervan. Kortom, de criteria voor besluitvorming in de onderwijspolitiek voor vreemde talen zijn afhankelijk van de beslissingen genomen door elk van de staten, en men zal dus geen beslissingen kunnen nemen zonder inzicht in het raderwerk van deze dynamiek.

De term taaldynamiek kan verwijzen naar zeer verschillende processen, gaande van de interne ontwikkeling van talen (bijvoorbeeld de min of meer uitgesproken neiging van een taal om neologismen op te nemen of woorden uit andere talen over te nemen) tot de ontwikkeling van de positie of de invloed van een taal

30 Bourdieu merkt terecht op: "We kunnen vaststellen dat de Engelse taal domineert, dat het zich in de Europese instanties meer en meer opdringt als een soort van officiële taal; dat de Fransen door vast te houden aan hun taalprivileges van juridische aard, hun partners eerder op de zenuwen werken en het tegengestelde dreigen te bereiken van wat ze zoeken. Toch denk ik dat dit niet betekent, dat we volstrekt moeten verzaken aan alle oproepen tegen een politiek, die streeft naar erkenning van de stand van zaken, want *"akte nemen van de dominantie van het Engels om er een soort officiële taal op Europese schaal van te maken zou aanzienlijke versnellings-effecten kunnen hebben"* (Bourdieu, 2001: [45]; cursieven van mij).

op andere. In deze studie verwijst de uitdrukking "taaldynamiek" naar dit tweede proces duidelijk een "macro" proces: het duidt dus op de bewegingen, in principe van lange duur, van opkomst en de ondergang van talen, en bijgevolg van de positie van elke taal ten opzichte van alle andere.

De analyse van de taaldynamiek doet zich voor op een nogal uiteenlopende manier, afhankelijk van de soort taal waarvan sprake is. Zo is de studie van het verval, of integendeel van de herleving van streek- of minderheidstalen het onderwerp van een uitgebreide literatuur, die al bijgedragen heeft tot belangrijke theoretische en empirische resultaten (zie in het bijzonder Fishman, 1989, 1991, 2001; mei, 2001; Iannàcaro en Dell'Aquila, 2002); met andere woorden, men beschikt reeds over de belangrijkste elementen van een theorie over taaldynamiek, toegepast op de streek- en minderheidstalen. [31] Het moet evenwel gezegd worden, dat het probleem in die gevallen versimpeld wordt door twee kenmerken: ten eerste, het onevenwicht van de respectieve gewichten (op taaldemografisch, sociaal, politiek en economisch vlak) van de betrokken talen; ten tweede het kleine aantal partners: de streek- of minderheidstaal bevindt zich meestal in een concurrerende of verdedigende positie tegenover één belangrijker taal (het Frans in het geval van het Bretoens; het Engels bij het Welsh; het Italiaans bij het Friulaans; het Spaans bij het Baskisch; enz.) [32]; de toestand is wat ingewikkelder voor talen van nationale grensoverschrijdende minderheden (bijvoorbeeld de Hongaarse minderheden in Roemenië of in Slowakije, de Zweedstalige in Finland, de Duitstalige in Denemarken of in België, enz.).

Daarentegen vindt men deze relatieve eenvoud van de besproken processen niet terug in de dynamiek van grote talen: Wat bepaalt de verbreiding, op verschillende ogenblikken in de geschiedenis, van bepaalde talen ten nadele van andere? Welke (politieke, economische, technologische of andere) factoren spelen een rol en hoe spelen ze samen? Hoe is het te verklaren, dat een dergelijke verbreiding plaats vindt op vrij beperkte regionale schaal (Hausa, Swahili, Tagalog), of op uitgebreide schaal (Arabisch, Frans, Spaans, Latijn), zelfs op wereldschaal (Engels)? Heeft het zin onderscheid te maken tussen verbreidingsprocessen, die enkel bepaalde sociale categorieën raken (de elites, vooral de Europese, in het geval van het Frans tussen de 18de en midden 20ste eeuw) en die welke door verschillende sociale lagen heen worden waargenomen (zoals voor het Engels vooral vanaf het laatste kwart van de 20ste

31 De analyse van de neergang of de wedergeboorte van streek- of minderheidstalen kent tal van analogieën in de biologie, zoals de metafoor van de "dood der talen". Hoewel een bepaalde literatuur gebruik maakt van deze analogieën - overigens op dezelfde manier als sommige redevoeringen over het lot van het Latijn, Frans, Engels enz. - zijn nuttige analyses daarentegen gebouwd op een echte (sociologische, economische of andere) theorie van de actor. Het gebruik van begrippen als "overleven", "dood", "wedergeboorte", enz moet dus beschouwd worden als eenvoudig vlot taalgebruik in die werken.

32 Het is binnen deze context en voornamelijk met betrekking tot de zogenaamde "autochtone" talen, dat zich het paradigma heeft ontwikkeld van "de ecologie der talen"; zie bv. Mühlhäusler (2000).

eeuw) ? Deze vragen ontmantelen het standaard analytische kader, dat de inheemse talen (met plaatselijke verbreiding en gebruikt binnen een gemeenschap) tegenover de voertalen stelt (met grotere verbreiding, eventueel internationaal, en in ieder geval tussen gemeenschappen). [33]

Dit probleem van de macrodynamiek van "grote" talen (in tegenstelling tot de dynamiek van streek- of minderheidstalen) is het onderwerp van nogal verspreide benaderingen in de taalsociologie en de toegepaste linguïstiek; het merendeel ervan geeft geen algemene uitleg van het verschijnsel. Enkele auteurs hebben gewezen op het ontbreken van een dergelijke algemene theorie (Appel en Muysken, 1987). Meestal komt men delen van een antwoord tegen, vaak louter beschrijvend of te veel gebaseerd op een bijzondere situatie, om daaruit een algemene theorie te kunnen afleiden. Het lijkt erop, dat bepaalde auteurs de analytische problemen hopen op te lossen door zonder enige vorm van proces hun eigen waardeoordeel in het midden te gooien en wel zonder een poging tot rechtvaardiging volgens een redenering in termen van het algemeen belang - terwijl men zo'n poging toch dient te ondernemen, als men pretendeert voorstellen voor een taalbeleid of een beleid voor taalonderwijs uit te brengen.

Een volledig literatuuroverzicht zou het kader van de huidige studie te buiten gaan, maar het is nuttig enkele woorden te zeggen over vaak aangehaalde teksten, waarin sprake is van taaldynamiek, al was het maar om aan te geven, in welk opzicht we daarvan verschillen.

Op internationaal vlak is de verbreiding van het Engels natuurlijk een van de belangrijkste kwesties. Twee studies worden in dat verband zeer vaak aangehaald: het werk van David Crystal, getiteld "English as a Global Language" (Crystal, 1997) en het door David Graddol opgestelde verslag in opdracht van de British Council, "The Future of English" ? (Graddol, 1997). [34] De analyse van Crystal is in wezen historisch en beschrijvend, maar op het causale vlak blijft hij te zeer in cirkelredeneringen steken. Feitelijk is zijn meest boude conclusie dat de verbreiding van het Engels een gevolg zou zijn van de omstandigheid, dat deze taal zich bij herhaling bevond "at the right place at the right time" (Crystal, 1997: 110). Een dergelijke bewering verschuift natuurlijk de

33 Het conceptueel moeilijke verschil tussen de aanpak van de dynamiek van de streek- of minderheidstalen enerzijds en de "grote" talen anderzijds herinnert aan het onderscheid dat de theorie van de internationale handel maakt in de analyse van de handelsstromen tussen

34 Graddol houdt persoonlijk vast aan de noodzaak van het vraagteken in deze titel.

vraag alleen maar: Hoe komt het dat het Engels zich regelmatig op de goede plaats bevindt en op het goede moment? Van zijn kant heeft Graddol zich dieper gebogen over de factoren, vaak van macro-economische aard, die zonder twijfel in structureel verband staan met de verbreiding van Engelstalige praktijken buiten de traditionele Engelstalige landen. In ieder geval volgt er nog geen verklaring uit over de verbreiding van het Engels en nog minder een theorie van de taaldynamiek. [35]

Aan Franse zijde werden onlangs meermaals studies aangehaald in het publieke debat over talen, vooral omtrent de te onderwijzen talen binnen de Europese context, waarbij de nadruk gelegd wordt op de historische of vergelijkende taalkunde (bijvoorbeeld Walter, 1994; Hagège, 1992), de toegepaste taalkunde of de taalsociologie (bijvoorbeeld Calvet, 1993, 1999, 2002; Hagège, 2000). Deze werken bieden ons welkome fenomenologische gegevens en helpen vaak een of ander mechanisme van de taaldynamiek aan het licht te brengen.

Toch voorzien ze niet in de behoefte aan de formulering van een beleid voor taalonderwijs, in de zin waarin deze taak bepaald werd in de hoofdstukken 1 en 2 van dit rapport. Ten eerste wordt in deze werken geen theorie over taaldynamiek gebruikt waarbij de oorzakelijke verbanden waarover het hier gaat geïdentificeerd kunnen worden. Met andere woorden, men vindt daarin geen samenhangende bewijsvoering, die de factoren van deze dynamiek verklaren, maar ook geen systematisch onderzoek van de aard van de onderlinge verbanden, waarvan de wisselwerking leidt tot uitbreiding van sommige talen en de achteruitgang van andere talen. Daardoor volgen er maar weinig algemene weerlegbare stellingen uit (Pool, 1991a). Ten tweede breiden ze het analytisch kader voor een echte taalpolitiek niet verder uit, want ze definiëren deze niet als een openbare politiek, met de noodzakelijke taak om de respectievelijke verdiensten en nadelen van verschillende scenario's vast te stellen, te evalueren en te vergelijken. Bijgevolg is de basis, waarop verschillende voorstellen voor het vreemdetalenonderwijs geformuleerd worden - in Frankrijk of elders - onvermijdelijk onvolledig. [36]

Er bestaat ook in Frankrijk een onderzoekslijn naar de plaats van het Engels tegenover het Frans (Truchot, 2002). Hoewel de taaldynamiek in dit soort studies aanwezig behoort te zijn, als oorzaak of als gevolg, vallen deze onder een taalsociologisch perspectief, met een eerder etnografische methodologie, waarbij men wil laten zien hoe de vaardigheden van de actoren (effectieve of verwachte) waargenomen en gewaardeerd worden, vooral in het beroepsleven, en daaruit conclusies te trekken over de aard en het niveau van de

35 Op het ogenblik dat deze regels geschreven worden (april 2005), legde Graddol de laatste hand aan een bijgewerkte versie van zijn rapport, eveneens in opdracht van de British Council.

36 Sommige voorstellen van Calvet (1993, 2002) worden gekritiseerd in Grin (1997, 2005 respectievelijk).

vaardigheden, die voor de actoren nuttig zijn om te verwerven; de wisselwerking tussen de strategieën van de organisaties enerzijds en de beschrijvingen van de actoren ten opzichte van de talen anderzijds, wordt vaak centraal gesteld in dit soort werken. De conclusies die er uit getrokken kunnen worden voor de besluitvorming hebben dus hoofdzakelijk betrekking op aspecten, zometeen van pedagogische aard, dan toch gericht op de opleiding; deze beschouwingen belichten de sleutelvragen van de taaldynamiek, maar helderen ze niet op.

Samengevat, op grond van studies die voortkomen uit de taalwetenschappen in brede zin kunnen we niet te weten komen, hoe het taalonderwijs van invloed is op de verbreiding of het verval van talen en ook niet, hoe deze processen het maken van politieke keuzen inzake het vreemdetalenonderwijs zouden kunnen of moeten beïnvloeden.

Laten we er tenslotte nogmaals op wijzen dat de literatuur die verband houdt met de eigenlijke onderwijswetenschappen nauwelijks bijdraagt aan onze kennis op dat vlak, omdat zij zich eerder bekommert om de hiervóór beschreven interne aspecten (sectie 1.1), dat wil zeggen de pedagogische en didactische vragen. We zullen delen van het antwoord in andere disciplines van de sociale wetenschappen kunnen vinden, in het bijzonder in twee specialisatieterreinen: de taaleconomie (reeds aangehaald in de vorige hoofdstukken van deze studie) en de politiek-normatieve theorie; er wordt op beide beroep gedaan in de volgende sectie.

5.2 De netwerkeffecten en hun verdiscontering

Netwerkeffecten bestaan bij gelijk welke taal; ze hebben echter, zoals we gezien hebben, een gewicht dat verschillend is naargelang de taal waarover het gaat. Daarom kan men zich in het geval van streek- of minderheidstalen tevreden stellen met dynamische modellen (in die zin dat ze het gedrag van de actoren uitdrukkelijk over meer dan één periode beschrijven): de door de actor i op het ogenblik t gemaakte taalkeuzen wijzigen de omstandigheden, die gelden op ogenblik $t+1$, waar ze niet alleen invloed zullen uitoefenen op de keuze van actor i , maar ook op die van andere actoren j , k , l enz. (Grin, 1992 [2002]).

Zodra men te maken heeft met "grote" talen zoals Frans of Engels wordt het noodzakelijk deze netwerkeffecten in rekening te brengen, zelfs als de manier waarop de analyse verloopt ruimte laat voor varianten. Het probleem kan als volgt gekarakteriseerd worden: wanneer individu i een taal X leert, beperkt het rendement van zijn investering zich niet tot het gebruik van deze bekwaamheid en andere voordelen (eventueel vergoed in loon) ten goede van individu i . In feite verruimt individu i , als resultaat van deze investering, de groep van potentiële sprekers, en daarvan profiteert elke persoon j , k , l , enz., die de taal X al sprak.

De waarde van taal X voor (of in ieder geval het potentieel gebruik ervan door) al die personen zal dus toegenomen zijn, zonder dat ze voor dat voordeel hebben moeten betalen of aan individuen enige financiële bijdrage hebben moeten leveren. Dit heet in de economische theorie een "positieve externaliteit". Het gaat hier over een klassiek verschijnsel, dat men vaak tegenkomt in specialismen zoals publieke economie of milieueconomie. De noodzaak van zijn inpassing op het gebied van talen lijkt vanzelfsprekend, maar de kwestie is tegenwoordig nog verre van afgehandeld.

Men vindt in de literatuur over taaleconomie enkele teksten die dit verschijnsel grondiger onderzoeken vanuit een algemeen theoretisch gezichtspunt. Al leveren deze verschillende modellen nuttige overwegingen, ze bieden ons meestal toch geen algemene visie, waarop een analyse van openbaar beleid stevig zou kunnen steunen.

Zo biedt Dalmazzone een algemene inleiding op het begrip externaliteit, door op een derde niveau te wijzen, dat bij de twee voorgaande voordelen komt: volgens haar "bevordert de uitbreiding van een gemeenschappelijke taal de handel, de deelname aan kennis en dus het scheppen en verspreiden van vernieuwingen, ze vergemakkelijkt de organisatie, de coördinatie en het beheer in de meeste belangrijke activiteiten op economisch en sociaal vlak" (Dalmazzone, 1998: 78). Deze opmerking geeft blijk van gezond verstand, maar het is niet zeker of ze in werkelijkheid bewaarheid wordt, met name voor wat betreft de handelsstromen. Eigenlijk wordt deze bewering in twijfel getrokken door een van de zeer zeldzame empirische studies over het onderwerp (Noguer en Siscart, 2003), die aantoont dat het beheersen van een gemeenschappelijke taal geen significant effect heeft op die stromen. [37]

Verschillende auteurs (in het bijzonder Carr, 1985) hadden reeds beroep gedaan op hetzelfde begrippenapparaat om er aanbevelingen uit te halen voor het bepalen van een taalbeleid of een politiek voor taalonderwijs. Recenter kwamen Church en King (1993) met een meer technische analyse tot vrij gelijkaardige conclusies: ingeval de taalverschillen aanleiding geven tot transactiekosten, met name, maar niet uitsluitend, op het internationale vlak, dan is de economisch beste oplossing deze kosten te verlagen door, middels subsidies, de sprekers van de "kleine" taal de "grote" taal aan te leren. In andere woorden, voor deze auteurs is de algemene tweetaligheid ondoeltreffend en moet ze niet worden aangemoedigd ! Bij Church en King is de tussenkomst van de staat in deze zin zelfs onontbeerlijk, want het vrije spel van

37 Dalmazzone mist echter voorzichtigheid als ze vervolgt: " taalkundige afzondering, zonder een "lingua franca", is onverenigbaar met een belangrijke sociaal-economische vooruitgang [...]" (1998: 79). Er van afgezien dat een dergelijke bewering uitgaat van het inkomen per inwoner van verschillende landen (waarvan Dalmazzone op dezelfde bladzijde de betrouwbaarheid betwijfelt), is dat sjacheren met de zeer vele tegenvoorbeelden, die deze correlatie zeer ongeloofwaardig maken.

dwang en aansporingen kan onvoldoende blijken om de sprekers van de "kleine" taal op een bevredigend leerniveau van de "grote" taal te brengen.

De Achillespees van deze modellen is evenwel de vrij enge visie omtrent talen en hun functies. In wezen wordt taal er herleid tot een communicatiemiddel, en de communicatie lijkt herleid tot slechts een uitwisseling van informatie. Dat komt neer op een overdreven vereenvoudiging van het – algemenere - begrip van de waarde van een taal, waarvan sprake was in hoofdstuk 2. Er wordt geen rekening gehouden met de waarden buiten de markt, en alle distributieve effecten worden verwaarloosd.

De studies van Selten en Pool (1991, 1997) zijn ingewikkelder en onderzoeken de strategische implicaties, die voor de actoren (in het bijzonder de leerlingen die moeten kiezen welke vreemde taal/talen ze willen leren, en tot welk niveau) voortvloeien uit het netwerkkarakter, eigen aan de taal. Selten en Pool nemen hun toevlucht tot de speltheorie om deze vragen te onderzoeken. We zullen niet dieper ingaan op deze werken. Buiten het feit dat dit algebraïsche kennis zou vergen, die het kader van dit rapport verre te buiten gaat, zijn deze modellen, naar mijn mening, weinig bruikbaar in hun huidige vorm, vanwege hun buitengewoon theoretische karakter. Er moet nog veel gedaan worden om deze modellen aan de praktijk aan te passen en zo beter bruikbaar te maken voor het bepalen van een openbaar beleid.

De taaldynamiek werd onlangs besproken in het tijdschrift *Nature*, in een artikel van Abrams en Strogatz (2003). De kern van dit artikel is dat het de instabiliteit van tweetaligheid voorspelt en deze voorspelling lijkt bevestigd door de teloorgang van talen als het Welsh, het Schots-Gaelisch of het Quechua. Nochtans stellen zij een zeer mechanistisch model op een hoog macroniveau, en dat wordt weerspiegelt in het minimale karakter (zoals de auteurs zelf zeggen) van de beschouwde beweegredenen. [38] Het bestaan op lange termijn van in hoge mate tweetalige maatschappijen, zoals Catalonië, Luxemburg of Andorra, doet twijfel rijzen aan de juistheid van hun benadering. Toch zijn het twee fysici, Mira en Paredes (2005), die onderstreep hebben dat die voorspelling ook berust op de hypothese van een grote taalafstand. Anderzijds, als de betrokken talen gelijkaardig zijn (zoals in het geval van Galicië, waar deze twee auteurs hun standplaats hebben en waar Galicisch en Catalaans op de meeste taal "terreinen" van het dagelijkse leven onderling brede contacten hebben), is het waarschijnlijker dat de tweetaligheid een stabiele oplossing vormt. Toch blijven Mira en Paredes, ondanks hun uitdrukkelijke verwijzing naar een context, in hun analyse ver verwijderd van een echte theorie waarbij een actor opgenomen wordt in een bepaalde sociale en politieke context.

Tenslotte moet onder de werken die deze netwerkeffecten incalculeren het taalsysteemmodel van De Swaan (2000) vermeld worden. Dit model werd specifiek opgezet om rekening te houden met de dynamiek van het taalonderwijs

38 De twee auteurs zijn overigens verbonden aan een universitaire afdeling voor theoretische en toegepaste mechanica.

in een internationale context, met toepassing op Europa; daardoor heeft het een zekere aandacht verworven in het Europese taaldebat. Het is dus nuttig er bij stil te staan en van nabij te gaan zien of het ons een geschikte analyse verschaft over taaldynamiek.

Voor De Swaan is het "taalsysteem" samengesteld uit een geheel van "sterrenbeelden" die een "melkweg" vormen. De communicatie tussen groepen die verschillende talen spreken veronderstelt een hiërarchische organisatie: de kleine talen organiseren zich rond een centrale taal, die dient voor de onderlinge communicatie; de sprekers van de centrale talen, communiceren op hun beurt door middel van een "super-centrale" taal (volgens zijn vaststelling het Arabisch, Chinees, Engels, Frans, Duits, Hindi, Japans, Maleis, Portugees, Russisch, Spaans en Swahili; 2000: 5). Tenslotte wordt het systeem overkapt door een "hyper-centrale" taal, het Engels. Het belang van de analyse is dat ze een hypothese maakt van een convergentiedynamiek naar respectievelijk de centrale taal, de super-centrale en de hyper-centrale; deze dynamiek is gebaseerd op het hierboven beschreven mechanisme van de externaliteiten, herbepaald door middel van wat De Swaan de "Q-waarde" noemt. Deze Q-waarde is het rekenkundig product van de prevalentie van een taal (die een indicator is van de mate waarin de leden van de maatschappij haar kennen, als moedertaal of vreemde taal) en van haar centraliteit, die haar aantrekkingskracht weerspiegelt onder de meertalige leden van de maatschappij. [39]

Nemen we aan dat j het aantal talen is voor een totale bevolking N . Wetende dat elke spreker van 1 tot s talen kan spreken, wordt het aantal mogelijke (onderling verschillende) samenstellen van talenkennis R gegeven door $R=2^s-1$.

Zij k een gegeven samenstel of repertoire, dat f_k individuen telt; de verzameling talen die voorkomt in dit repertoire heet h_k . Men kan p_A , de prevalentie-index van de taal A , berekenen als:

$$p_A = \sum_{k=1}^R \frac{f_k}{N} \quad \forall h_k \text{ zo dat } A \in h_k$$

Op dezelfde manier, indien het totaal aantal meertaligen gelijk is aan $M \leq N$, wordt de centraliteitsindex c_A gegeven door

$$c_A = \sum_{l=1}^R \frac{f_l}{M}$$

waarin de voor de teller gebruikte notatie, f_l , verschilt van die in de voorgaande vergelijking om te onderstrepen, dat men hier alleen de repertoires van de meertalige sprekers telt.

39 De door De Swaan in zijn werk gebruikte notatie is vaak duister; we hebben hier geprobeerd zijn betoog in een meer doorzichtige notatie over te nemen.

De Q-waarde van een taal A wordt dan uitgedrukt als: $Q_A = p_A \cdot c_A$.

Zoals evenwel al door anderen (vooral van Parijs, 2004a) werd onderstreept, leidt deze elegante constructie tot paradoxale resultaten. Zo kan men bv. gemakkelijk voorbeelden weergeven waarin een zeer dominante taal voor een potentiële leerling minder aantrekkelijk zou zijn dan een minder dominante taal, louter door het feit dat de sprekers van de dominante taal minder geneigd zijn om een tweede taal te leren (wat de waarde van de centraliteitsindex reduceert, waarop de door De Swaan voorgestelde analyse berust). Eigenlijk maakt die "centraliteit" de analyse alleen maar nodeloos gecompliceerd en waarschijnlijk is de "prevalentie" op zich (eventueel verfijnd tot iets, wat meer betekenis heeft dan zuivere taaldemografie) een meer beslissende gangmaker in de taaldynamiek.

Samengevat, de noodzakelijke verdiscontering van de veronachtzaamde netwerkeffecten heeft totnogtoe niet geleid tot een volledige en tegelijk operationele analyse. Toch kunnen we ten behoeve van deze studie een taaldynamische theorie aannemen die er in slaagt, ook al doet ze geen uitdrukkelijk beroep op netwerkeffecten of op de speltheorie (en de algebraïsche formalisering vermijdt die dit soort benadering vereist), de essentie te vatten van de besproken mechanismen. Ze vermijdt ook het gemis aan samenhang van het model van De Swaan. We zullen dus het model gebruiken dat door van Parijs ontwikkeld werd en door hem in meerdere teksten werd gebruikt (van Parijs 2001b, 2004a, 2004b). Laten we wel meteen duidelijk stellen, dat de conclusies de toepassingen op het openbaar beleid die van Parijs uit zijn model trekt ons verkeerd lijken (Grin, 2004a); daarentegen is de logica van de taaldynamiek zeer afdoende vervat in zijn elegant eenvoudige model.

5.3 Communicatie, bruikbaarheid en maximin

Het model van van Parijs ligt op het niveau van de individuele actoren. Hij kent hun twee beweegredenen toe, namelijk het leren en het gebruik van de vreemde talen.

Op het vlak van het leren maakt van Parijs een hypothese, die bij praktisch alle auteurs terug te vinden is, die het verschijnsel van de netwerkeffecten in rekening brengen: namelijk, dat de sociale actoren een nuttige taal proberen aan te leren, en hoe hoger het aantal potentiële gesprekspartners is met wie ze zich in die taal kunnen onderhouden, des te nuttiger is ze; van Parijs noemt dat "probability-sensitive learning". Laten we dit het principe van de "bruikbaarheid" noemen, om alle verwarring met het begrip "nut", dat gebruikt wordt in de economische theorie, te vermijden.

De bruikbaarheid hangt niet alleen van een louter mechanistische taaldemografie af, want we kunnen haar op twee manieren verfijnen zonder de logica ervan fundamenteel te wijzigen. Ten eerste hangt de hoedanigheid van potentiële gesprekspartner af van de politieke, economische,

sociale, culturele en geografische context, waarin de actor zich beweegt. Bijvoorbeeld, zelfs al telt Bengaals op wereldschaal veel meer sprekers dan Italiaans, toch kan het leren van het Italiaans in het kader van het model nuttiger zijn voor een jonge Fransman dan het leren van Bengaals, eenvoudigweg omdat de kans om Italiaanssprekenden te ontmoeten groter is. Deze kwalificatie is niet zonder belang: ze herinnert er ons meteen aan dat in de taaldynamiek al te eenvoudige variabelen voor de analyse niet altijd even dienstig zijn. Ten tweede zullen in een gegeven context niet alle potentiële gesprekspartners hetzelfde gewicht hebben: dat onderstreept Selten, voor wie dat wat men nastreeft bij het leren van talen niet gewoon maar communicatie is, maar rendabele communicatie (Selten, 1998: 175) – en dat brengt ons terug naar de aanvangshypothese van het menselijke kapitaal. Hoe het ook zij, er is vaak een verband tussen de rendabiliteit van een taalvaardigheid en het aantal personen, met wie men daardoor kan communiceren; en in ieder geval - voor zover deze opstelling de logica van het model niet fundamenteel wijzigt - kan men voor de analyse zijn eenvoudige versie helemaal handhaven.

Het tweede mechanisme van van Parijs is een principe dat hij 'het maximin-principe' noemt. Deze term wordt vaak gebruikt in een heel andere context, te weten die van de theorieën van de billijkheid, waarin van Parijs trouwens een specialist is (zie Arnsperger en van Parijs, 2003); hier beschrijft hij het volgende proces. Neem een groep, samengesteld uit n personen, waaronder tenminste m personen verschillende moedertalen hebben. Al deze personen hebben een talenrepertoire (in de zin waarin De Swaan dat verstaat; zie vorige sectie) dat buiten hun moedertaal van 0 tot s vreemde talen bevat. Dit vormt wat wij zouden kunnen noemen een communicationele context. [40] Het is zeer goed mogelijk dat binnen de groep meer dan één taal zit die, als moedertaal of als vreemde taal, in het repertoire van de meeste aanwezige personen voorkomt; dit opent in principe meerdere parallelle communicatiekanalen. Evenwel zal de doeltreffendheid van de communicatie, als alle andere dingen overigens gelijk blijven, de groepsleden er toe brengen gebruik te maken van de taal waarin het bekwaamheidsniveau van de "zwakste" van de partners het minst zwak is; met andere woorden men zal de taal zoeken, waarin het minimale niveau onder alle deelnemers maximaal is - vandaar de term maximin, die het idee samenvat van "het minimum maximaliseren".

Laten we veronderstellen dat de taal die het maximin waarborgt de taal X is. Wat zou er gebeuren als één of meer personen binnen de groep geen enkele kennis hebben van die taal? In de logica van van Parijs zal het principe van maximin

40 Van Parijs gebruikt dus, in navolging van meerdere andere auteurs, een waarschijnlijkheidsbenadering van de communicationele verbanden (Colomer, 1991, 1996): wat bepalend is, is de relatieve waarschijnlijkheid van de communicatieve contexten die zouden voortkomen uit de trekking van een willekeurig monster van 2, 3, 4, ..., n personen, uitgaande van een bepaalde populatie.

zich toch opdringen, zoniet aan alle leden van de groep, dan toch aan een grote subgroep binnen deze groep: het is voldoende dat met taal X meer deelnemers bereikt kunnen worden dan met elke andere taal Y, om haar te verkiezen; in dat geval zullen de sprekers, die uitgesloten zijn, omdat ze de taal X niet verstaan, in de groep worden opgenomen door bemiddeling van opeenvolgende vertalingen waarvoor sommige leden van de groep zorgen, die de taal X wel beheersen. Dit mechanisme kan weer verder verfijnd worden: een taal X die het maximin garandeert, maar overigens sociaal gestigmatiseerd is, kan verdrongen worden door taal Z, die minder "omvattend" is; maar zelfs met dergelijke aanpassingen zal het mechanisme dat tot de verbreiding van die taal leidt, blijven bestaan, en dat alleen telt, vooral bij de wisselwerking met het principe van de "nuttigheid" van talen voor de communicatie.

Het feit dat een taal X het maximin waarborgt betekent inderdaad dat het aantal potentiële sprekers, met wie men die taal kan gebruiken toeneemt: dat is een krachtige stimulans om taal X te leren. Maar als dientengevolge meer personen taal X leren, zal ze des te vaker (of, meer formeel: in een toenemend aantal communicatieverbanden) in staat zijn dat fameuze maximin te waarborgen. Vanaf dat moment wordt het waarschijnlijker, dat ze aangenomen zal worden als communicatietaal binnen een meertalige groep, wat bij anderen de belangstelling voor die taal zal doen toenemen. De wisselwerking tussen het maximinprincipe en het bruikbaarheidsprincipe geeft dus aanleiding tot een uiterst sterke dynamiek die de verbreiding van taal X in de hand zal werken. De kracht van deze dynamiek kan alleen maar groter worden door de duizend en één vormen van mondialisering: deze vermenigvuldigt de meertalige communicatieverbanden, waarin de druk om een doeltreffende communicatievorm te vinden zal toenemen.

Het model van van Parijs biedt ons dus, met twee eenvoudige ideeën, een samenhangende en intuïtieve theorie van de taaldynamiek. Men kan zijn model ongetwijfeld aanpassen en op verschillende manieren ingewikkelder maken, door uit de soms reeds jarenlang in de literatuur voorgestelde analyses te putten. Zo kan men voor wat betreft de beweegredenen:

- de bruikbaarheid vervangen door de verwachte rendementen, in de logica van het menselijke kapitaal (zie sectie 3.2);
- de "waarden buiten de markt" meerekenen volgens de in hoofdstuk 3 gevolgde redenering;
- rekening houden, in navolging van de auteurs die hun inspiratie bij de theorie van de rationele keuzen of de speltheorie zoeken, met de meer of minder hoge leerkosten van de verschillende talen. Hoewel die auteurs slechts rekening houden met kostenverschillen die veroorzaakt worden door verschillen in aanleg van de leerlingen, kunnen ze ook het gevolg zijn van de talen zelf, of van de taalafstand tussen de moedertaal van de leerling en de doeltaal (Piron, 1994);

- min of meer ingrijpend het begrip bruikbaarheid aanpassen door rekening te houden met verschillende symbolische elementen zoals het sociaal prestige van de verschillende betrokken talen;
- de motivaties in context brengen door ze in een bepaald cultureel, politiek en sociaal kader te plaatsen, dat sommige opties moeilijker en andere gemakkelijker toegankelijk maakt.

Hoewel er minder ruimte is voor aanpassingen aan het maximin, leent de toepassing van dit principe zich ook voor varianten; men kan inderdaad:

- sommige talen uitsluiten wegens politiek of cultureel onaanvaardbaar;
- het mogelijk maken in sommige omstandigheden en/of voor zekere domeinen [41], gebruik te maken van de codewisseling ("code switching"), dus van meerdere talen, wat neerkomt op min of meer sterke afwijkingen ten opzichte van het maximin; deze strategie kan aangemoedigd worden door de meertalige interactie waarbij verschillende deelnemers, ook al drukken ze zich in een taal uit die ze goed beheersen (moedertaal of andere taal), over een goede passieve kennis van die talen beschikken, die andere sprekers gebruiken als het hun beurt is om zich uit te drukken;
- de strikt van toevalligheid uitgaande versie van de communicatieve verbanden vervangen door een analytische benadering, die min of meer adequate verbanden definieert voor een geheel van actoren (bijvoorbeeld: "de Fransen"), rekening houdend met de politieke, economische, sociale, culturele of geografische omgeving, waarin ze zich bewegen.

Dat neemt niet weg dat de optredende mechanismen volgens het model van van Parijs in hun geheel hun relevantie behouden, zelfs na deze verschillende aanpassingen. Daaruit volgt een verontrustende conclusie: namelijk dat de taaldynamiek alleen maar kan uitlopen op een convergentie naar de hegemonie van een unieke taal. Ook al is die niet noodzakelijkerwijze van aard om alle andere talen als eerste taal te vervangen, toch zou ze op haar eentje overheersen als internationale taal. [42] Welke gevolgen zou dat hebben? Dat is de vraag die aangevat wordt in de volgende sectie.

41 "Domein" is een taalsociologisch concept, gedefinieerd als een "groep van sociale situaties, die zich kenmerken door het overheersen van een gemeenschappelijke reeks gedragsregels" (Fishman, 1977: 70).

42 Het zal de lezer overigens niet ontgaan, dat de in de vorige sectie beschreven analyses van Church en King en De Swaan tot ongeveer dezelfde conclusies komen; deze van Selten en Pool, wijken er echter van af; maar die zijn gebaseerd op ingewikkelder analyses en duidelijk minder bekend bij de onderzoekers en het grote publiek.

5.4 Taaldynamiek en beheer van diversiteit

De belangen reiken verder dan de wetenschappelijke vragen, want uit de verschillende visies vloeien aanbevelingen voort voor een openbaar beleid, en daarom lijkt het ons zonder meer nodig afstand te nemen van van Parijs. Zijn analyse van de taaldynamiek kan wel overtuigend klinken, toch kunnen de aanbevelingen die hij naar voor schuift voor het taalbeleid en het beleid voor taalonderwijs op een logische wijze aangevochten worden.

Eigenlijk trekt van Parijs uit zijn model een conclusie, die men een beetje versimpeld kan samenvatten als: "laten wij de oplossing <alles in 't Engels> omarmen". De mediabelangstelling voor de gedachte van van Parijs [43], de aandrang die sommige tijdschriften uitoefenen om de kar te duwen [44], tot de haast waarmee het "Rapport de la Commission du débat national sur l'avenir de l'Ecole" (Rapport van de Commissie van het nationaal debat over de toekomst van de School) het verplichte onderwijs van "het Engels van internationale communicatie" aanbeveelt, dat alles voedt een zeer algemene - maar verkeerde - opvatting dat de toestand alles bijeen vrij duidelijk is en de zaak opgelost.

Vooraleer de discussie voort te zetten moeten we een vanzelfsprekendheid herhalen: niet het Engels op zich vormt een probleem, maar de taalhegemonie, om het even welke taal daar van profiteert. De taalhegemonie zoals van Parijs die ons voorspelt zou een ergerlijke oplossing zijn; als die taalhegemonie zich zou doorzetten (zoals nu al het geval is) ten voordele van het Engels, zou dat een heel slechte zaak zijn voor Frankrijk – en overigens voor alle niet-Engelstalige staten van de Europese Unie, zelfs buiten de grenzen van de Unie. Waarom? Omdat deze formule leidt tot een van de meest onrechtvaardige herverdelingen, via vijf wegen, en wel de volgende. Ze worden hier voor het Engels vastgesteld, maar ze zijn natuurlijk gelijkaardig voor elke overheersende taal:

- 1) een positie van bijna alleenrecht op de markten voor vertalen en tolken naar het Engels, voor het opstellen van teksten in het Engels, voor het

43 Zie bijvoorbeeld Le Monde, 17 februari 2004, p. 6.

44 Zie bijvoorbeeld het zwaarwichtige triomfalisme van de Financial Times ("Duizend goede redenen om van het Engels een wereldtaal te maken", overgenomen in de Courrier international n° 430, 28 januari - 3 februari 1999, p. 49), of the Economist ("The Triumph of English. A world empire by other means", 22 december 2001; "Sharp Tongues. The Nordics pragmatic choice is English", 14 juni 2003; "After Babel, a new common tongue", 7 augustus 2004, pp. 23-24). Maar de medaille komt ongetwijfeld toe aan de Sunday Times van Londen van 10 juli 1994: "The way of salvation for the French language is for English to be taught as vigorously as possible as the second language in all its schools [...] Only when the French recognize the dominance of Anglo-American English as the universal language in a shrinking world can they effectively defend their own distinctive culture [...] Britain must press ahead with the propagation of English and the British values which stand behind it" (aangehaald door Phillipson, 2003: 150).

produceren van pedagogisch materiaal voor het onderwijs van het Engels, en het onderwijs zelf van die taal;

- 2) besparing van tijd en geld in de internationale communicatie, terwijl alle niet-moedertaalsprekers de moeite doen om zich in het Engels uit te drukken en accepteren, dat ze in die taal gestelde mededelingen krijgen;
- 3) de besparing aan tijd en geld voor de Engelstaligen, dank zij het feit dat ze nog nauwelijks de moeite doen om andere talen te leren;
- 4) het rendement van de investering, in andere vormen van menselijk kapitaal, van de middelen die de Engelstaligen niet meer hoeven te besteden aan het leren van vreemde talen;
- 5) de dominante positie van Engelstaligen in elke situatie van onderhandeling, concurrentie of conflict, die in het Engels verloopt.

Dat deze distributieve effecten er zijn, is weinig bekend; feitelijk zijn de studies die er op wijzen (sommige effecten werden reeds lang geleden vermeld, in het Frans: zie bv. Carr, 1985) lange tijd betrekkelijk vertrouwelijk gebleven. Tot op heden zijn ze nog niet in detail onderzocht (Grin, 2004a); maar de voorlopige schattingen, uitgevoerd in hoofdstuk 6, tonen dat deze bedragen in de miljarden per jaar lopen. Op elk ander domein van openbaar beleid zouden dergelijke overdrachten onmiddellijk als onaanvaardbaar verworpen worden.

Deze vaststelling roept twee vragen op: de eerste is waarom de meeste staten en de meerderheid van de publieke opinie, de evidente onbillijkheid van een dergelijke herverdeling ten spijt, die zo berustend schijnen te aanvaarden. Dat is des te verrassender omdat de beoogde doeltreffendheid alleen maar schijn is, zoals we meer in detail zullen zien in het volgende hoofdstuk; met andere woorden, de taalhegemonie is ondoeltreffend in termen van toekenning van middelen en is onrechtvaardig in termen van verdeling van middelen. Waarom de meerderheid van de publieke opinie en de beslissingsbevoegden daar desondanks zo weinig tegen in brengen, is een vraag waarop tot heden nog altijd geen antwoord gevonden is (Phillipson, 2003). Misschien moet de oplossing eerder bij de sociale psychologie dan op het vlak van de beleidsanalyse gezocht worden.

De tweede vraag is deze: Is de taaldynamiek, zoals die in meerdere modellen, onder meer in dat van van Parijs, beschreven is, onvermijdelijk? Binnen de grenzen van de analyse zoals die geformuleerd is, zonder twijfel wel: de invloed van de gekoppelde mechanismen van bruikbaarheid en maximisatie is aanzienlijk. Maar de impliciete hypothesen kunnen - nee, moeten - opnieuw ter discussie gesteld worden: zoals we hebben opgemerkt in het begin van dit hoofdstuk, grijpen de beslissingen inzake taalbeleid en taalonderwijsbeleid in op het kader waarin deze beslissingen genomen worden. Feitelijk berust de hele taaldynamiek, zoals het model van van Parijs het in rekening brengt, op de hypothese dat de gezagsdragers en de overgrote meerderheid van de burgers (tegenwoordig meer dan 85% van de burgers van het Europa van de 25; zie

Bijlage 1) uiteindelijk blind blijven voor de verliezen die het principe van "alles in 't Engels" hun doet lijden. Welnu er bestaan alternatieven; maar die komen alleen in aanmerking als de nationale overheden hun optreden coördineren. Zonder zulke coördinatie is de zaak daadwerkelijk beklonken. Maar de coördinatie tussen overheden kan, met volledige inachtneming van de gekoppelde mechanismen van bruikbaarheid en maximisatie, mikken op de communicationele verbanden (Grin, 1999c); en op het Europese vlak beschikken de staten, voor zover ze zich daarvan tenminste willen bedienen, over doeltreffende hefboomen.

Ten eerste is het mogelijk de werktalen van de Unie te reglementeren. Officiële talen moeten - minimaal - de huidige 21 officiële talen blijven en bij voorkeur nog regionale of minderheidstalen. [45] De reden daarvoor is eenvoudig: de door de instanties van de Unie getroffen regelingen moeten, zodra ze de burgers betreffen, voor hen in hun moedertaal toegankelijk blijven (Podestà, 2001; Assemblée nationale, 2003; Gazzola, 2005a). Zoals men gemakkelijk kan aantonen (zie Bijlage 2), zijn zelfs de kosten van volledige veeltaligheid (zoals die tegenwoordig in theorie in het Europees Parlement toegepast zou moeten worden [46]) draaglijk; verschillende formules waarbij gebruik gemaakt wordt van relais-vertolking (Gazzola, 2005b) maken verlaging van de kosten van institutionele meertaligheid mogelijk. Het voornaamste nadeel daarvan zijn dus niet de kosten, maar de logheid en de complexiteit. Desalniettemin verplicht niets de staten om zich te voegen naar het voorschrift om, helemaal tegen hun eigen belang in, het Engels als enige werktal te aanvaarden. Zelfs als we de enkele folkloristische voorstellen [47] opzij zetten, is er bij de keuze en het gebruik van die werktalen ruimte voor verschillende formules. We zullen in het volgende hoofdstuk op bepaalde scenario's terugkomen.

Ten tweede – en dat moet herhaald worden voor zover ze gezamenlijk opereren - kunnen de staten in ieder geval op het Europese niveau de communicationele verbanden bevorderen, die wel eens het Engels uitsluiten als onafwendbaar resultaat van het maximisatieproces, en zo het feit compenseren, dat zonder tussenkomst nagenoeg alle andere talen praktisch de hele tijd buitenspel gezet worden vanwege dat proces. Daarom moet men bepaalde praktische consequenties trekken uit de principeverklaringen over de schoonheden van de meertaligheid, anders stellen die helemaal niets voor.

Omdat het taalgedrag van de actoren in democratische staten niet mag en zeker niet kan opgedrongen worden, kunnen deze contexten

45 Herinneren we er aan dat het Iers, dat maar een "verdragstaal" was (eveneens toegelaten aan het Europese Hof), sedert de lente van 2005 een volledig officiële taal geworden is.

46 Met een uitzondering voor het Maltees, omdat de regering van Malta bij de intrede van dat land in de Europese Unie, afstand gedaan heeft van erkenning ervan als officiële taal en werktal.

47 met name het voorstel van de Deense afvaardiging, dat alle vertegenwoordigers van de lidstaten zich in het Engels zouden kunnen uitdrukken, op voorwaarde dat de vertegenwoordigers van het Verenigd Koninkrijk (men weet niet of dit ook gold voor Ierland) zich in het Frans zouden uitdrukken (van Els, 2001: 325).

voornamelijk via de legitimering van andere talen dan het Engels aangemoedigd worden. Daarom moeten de te nemen maatregelen minstens voorzien in het behoud van het recht van de staten om het gebruik van hun officiële taal (talen) op de etikettering van producten te eisen, evenals bij de informatie over de samenstelling van producten, de gebruiksaanwijzingen en de veiligheidsvoorschriften, ongeacht de afkomst van het product, ook als het van binnen de Unie komt (Nic Shuibhne, 2004b). De staten moeten dus regels aannemen, zonder twijfel op grondwettelijk niveau, zodat het eens en voor altijd mogelijk wordt argumenten te weerleggen, volgens welke de eis van etikettering in een nationale taal een handelsbelemmering met protectionistisch karakter zou zijn (Feld, 1998; Jones, 2000).

De taalnormen die van toepassing zijn op de werking van de Commissie lenen zich ook voor reglementering en zijn relevant in de mate waarin ze van invloed zijn op de communicationele verbanden, waarbij burgers betrokken zijn: sommige documenten met officieel karakter (maar waarvoor vanaf zeker moment geen volledige meertaligheid meer vereist is, laat staan toegepast wordt, zoals offerteaanvragen van de Commissie) zouden zo in verschillende talen kunnen worden uitgegeven, jaar om jaar. Belangrijk is, dat dit beurtrolprincipe geregeld de meest dominante talen uitsluit, te beginnen met het Engels. Dat zou neerkomen op een aangepaste vorm van het principe van jaarlijkse roulering tussen taalgroepen, zoals Zuid Afrika dat hanteert om zijn elf officiële talen te beheren (Heugh, 2003) [48]. Bijgevolg zouden de inschrijvingen zelf in een van de betrokken talen opgesteld moeten worden; daar zou, afhankelijk van de jaren, niet noodzakelijk het Engels bij horen, en overigens ook geen Frans.

Sommigen zullen onmiddellijk tegenwerpen dat deze voorstellen de internationale communicatie in het algemeen verzwaren en de werking van de Europese instanties weer duurder maken, en economisch ondoeltreffend zijn. Maar op die manier wordt maar één deel van de vraag bekeken. In werkelijkheid ontstaan de communicatiekosten niet alleen op het moment van de wissel zelf: zij omvatten ook allerlei andere kosten, onder andere die ("wegen van herverdeling", NvdV), die we in het begin van deze sectie hebben opgesomd. Een ervan is de kostprijs voor het aanleren van de taal, die op het moment van de wissel toegepast wordt. Het vreemdetalenonderwijs is dus een rechtstreeks betrokken factor.

Dat brengt ons tot de derde hefboom: het is mogelijk om via het vreemdetalenonderwijs de taalhegemonie te beteugelen. Twee strategieën zijn te overwegen.

De eerste stoelt op het feit dat de echte communicationele verbanden in ieder geval zeer verschillend zijn en dat er meerdere bestaan, met name in bilaterale

48 Zie ook: [http://www.dac.gov.za/about_us/cd_nat_language/language_policy/Language%20Policy%20and%20Plan%20for%20South%20Africa.htm#principles].

betrekkingen, waarbij de taal volgens het maximinprincipe niet noodzakelijk het Engels is. Dit leidt er toe dat naast het onderwijs van het Engels, ook dat van talen van belangrijke economische en culturele partners opgedreven wordt, in het bijzonder, in het geval van Frankrijk, van het Duits, Spaans en Italiaans. Een variant van deze strategie, ondersteund door Françoise Ploquin [49], is het aanmoedigen van een op meertaligheid gerichte vorm, gestructureerd rond talenfamilies, die in Europa voorkomen (Romaanse, Germaanse, Slavische talen in het bijzonder). Een bijzonder accent zou men dan moeten leggen op de ontwikkeling van de passieve vaardigheid in talen, die tot dezelfde taalfamilie behoren als de moedertaal van de leerling. Dan zou iedereen zich in zijn taal, in geval van contact tussen sprekers van Romaanse talen (Frans, Italiaans, Spaans, Portugees) kunnen uitdrukken, met alle gemak en soepelheid, die dat mogelijk maakt, terwijl men toch door de anderen verstaan wordt; hetzelfde principe zou voor de Germaanse en de Slavische talen gelden; het concept zegt echter niets over wat er zou moeten gebeuren met de andere officiële talen in de Europese Unie [50], laat staan over de gevolgen voor de sprekers van streek- of minderheidstalen.

Hoewel een dergelijke strategie zou kunnen bijdragen tot behoud van diversiteit, is het niet zeker dat ze volstaat om die zeker te stellen, want er is geen aanwijzing, dat het aantal contactsituaties binnen een taalfamilie, in verhouding tot het aantal contactsituaties met personen behorende tot verschillende taalfamilies, vanzelf toeneemt. Integendeel, de menging van talen en culturen geeft van nature aanleiding tot meer onverwachte talencombinaties, waarmee men in contact komt en dan zal Engels meestal weer de taal zijn die maximinatie oplevert. Als dat vastgesteld wordt voor de contacten in Brussel, waarom zouden Spanjaarden dan moeite doen om Frans te leren, of Fransen Spaans, wetende dat het Engels het probleem evengoed oplost? Die "gerichte" meertaligheid alléén heeft dus maar weinig kansen om de dynamiek van "alles in 't Engels" af te remmen of de onbillijke herverdelingstaat, die we geïnventariseerd hebben in haar omvang te beperken. We zullen niettemin in het volgende hoofdstuk zien, dat men in die richting een formule kan zoeken voor het opzetten van een politiek van meertaligheid die een ruime onderlinge verstaanbaarheid moet waarborgen zonder van iedereen het leren van een overdreven aantal talen te eisen; echter kan deze strategie het niet stellen zonder flankerend beleid, dat het afdrijven naar een situatie van taalhegemonie moet voorkomen, met name ten gunste van het Engels.

49 Le Monde Diplomatique, januari 2005, blz. 22-23.

50 Het gaat met name over: (i) binnen de Indo-europese taalfamilie, het Lets en het Litouws (Balto-Slavische groep), het Grieks (alleenstaand) en het Iers (Keltische groep); (ii) onder de niet-Indo-europese talen, het Fins, het Ests en het Hongaars (Fins-Oegrische taalfamilie, die dus geen deel uitmaken van de Indo-europese taalfamilie), evenals het Maltees (Semitische familie) (zie bv. Kersaudy, 2001).

Daarvoor moeten we aan het bestaan van een derde strategie denken, en wel de investering op lange termijn, noodzakelijkerwijs gecoördineerd tussen de lidstaten van de Unie, in het onderwijs van Esperanto. Het doel van dit rapport is niet deze optie tot in het absolute te verdedigen, want men weet dat ze dikwijls passionele reacties oproept of dat ze onmiddellijk verworpen wordt zonder enig argument, of op grond van argumenten van een nogal verbazende onwetendheid (Piron, 1994, 2002). Toch zullen we zien, in hoofdstuk 6, dat het ongetwijfeld de beste oplossing is, tenzij men de stabiliteit van een echt meertalig scenario zou kunnen garanderen, in welk geval meertaligheid zonder twijfel te verkiezen is: men kan inderdaad denken, dat voor veel Europeanen meertaligheid wel het best de collectieve identiteit van Europa uitdrukt; die opvatting is vergelijkbaar met het idee, dat steekt achter het grapje, dat de taal van Europa de vertaling is. [51] We moeten ons toch wel duidelijk realiseren: het gebruik van Esperanto regelt in één slag alle hiervoor vermelde problemen van gelijkberechtiging; verder is het leren van die taal veel minder kostbaar (met een factor van minstens 1 op 5; sommige auteurs spreken over een factor van 1 op 10) dan het leren van Engels. Het gebruik van Esperanto is dus van onmiskenbaar belang van meer dan 85% van de Europese burgers, vooral na de uitbreiding in 2004. [52]

Gezien de reputatie van oubolligheid die Esperanto meedraagt, verrast die laatste conclusie misschien, vooral in het kader van een benadering die uitgaat van economische begrippen: dan wil ik toch vermelden, dat men onder de voorstanders van deze oplossing een Nobelprijswinnaar economie telt, Reinhard Selten (zie Selten, 1998).

Desalniettemin zou een aanbeveling van die aard op dit ogenblik geen enkele politieke toekomst hebben, wat voor argumenten ook ter ondersteuning worden aangehaald. Om deze reden zullen we niet alleen drie scenario's evalueren (hoofdstuk 6), maar ook twee verschillende strategieën (hoofdstuk 7), een aparte langetermijnstrategie en een aparte kortetermijnstrategie. Het is, in het verlengde van een studie als deze, helemaal niet uitgesloten, dat de drie scenario's gepreciseerd en vertakt worden, en dat ze in een meer gedetailleerde strategie, het materiaal vormen voor een bont mozaïek.

51 Anderen hebben voorgesteld dat het Latijn als lingua franca zou worden aangenomen (Sturm, 2002). Analytisch gezien ligt deze oplossing dicht bij het scenario "Esperanto", behalve dat ze duurder zou zijn, wegens de moeilijkheid van het Latijn in vergelijking met Esperanto en minder billijk, want ze zou duidelijk de personen bevoordelen wier moedertaal een Romaanse taal is.

52 Zie noot 74.

HOOFDSTUK 6 DRIE SCENARIO'S

6.1 Het principe van vergelijking van scenario's

Dit hoofdstuk is gewijd aan een getalsmatige vergelijking tussen verschillende scenario's. De vergelijkingen gaan echter niet uit van de beleidsvormen voor het onderwijs van vreemde talen. Ze gaat uit van de te verwachten taalomgevingen, die in de taalpolitieke logica werkelijk van belang zijn bij de keuze van een openbaar beleid. Uitgaande van deze taalomgevingen kan men bepalen welke maatregelen op gebied van onderwijspolitiek nodig zijn om bij te dragen aan de uitwerking ervan. De zo verkregen benaderingswijze volgt dus uit een beleidsanalyse in de meest algemene zin en verwijst in de meest algemene zin naar het begrip doeltreffendheid zoals werd geschetst in het eerste hoofdstuk.

Aan elke taalomgeving wordt dus een scenario toegekend, en voor elk daarvan zal worden geprobeerd de kosten, voordelen en overdrachten vast te stellen, om daaruit een globale balans te kunnen opmaken. We moeten onderstrepen dat de in dit hoofdstuk gebruikte cijfers slechts orden van grootte aangeven. Ze hebben geen ander doel dan een grove benadering geven van de ermee gemoeide bedragen en ze zullen aan een veel nauwere schatting onderworpen moeten worden, als men een verdieping van de hier ontwikkelde analyse wenst. Momenteel kunnen we echter met behulp van deze grootteorden – bij mijn weten voor het eerst – deze scenario's onderling vergelijken volgens een beleidsanalytische denkwijze.

Om de vergelijking te kunnen maken hebben we een context nodig, want de grootteorden kunnen alleen in functie daarvan bepaald worden. We hebben hier de Europese Unie als context gekozen; nochtans zou in een latere fase van het onderzoek de evaluatie uitgevoerd kunnen – of moeten – worden binnen een wereldwijde context.

Zoals sectie 1.1 aangaf, handelt deze studie niet over de culturele, sociale en politieke dimensies, waarover de meeste bijdragen tot het taaldebat

in Europa gaan (zie sectie 1.1 en de in deze sectie vermelde verwijzingen). Natuurlijk zijn deze dimensies heel relevant. Ze kunnen dus gecombineerd worden met de hier voorgelegde resultaten, zodat er een meer volledige en juiste basis voor besluitvorming ontstaat.

De vergelijking tussen de verschillende scenario's berust op de volgende elementen:

1. de bepaling van een taalomgeving, verwijzend naar de Europese context;
2. de vaststelling van de voornamelijk communicatieve voordelen, die aan elke omgeving verbonden zijn;
3. een sterk vereenvoudigde bepaling van de hoofdrichtingen van een onderwijspolitiek voor vreemde talen, die elk van de omgevingen veronderstelt;
4. de kosten voor het onderwijssysteem die de verschillende soorten onderwijspolitiek met zich meebrengen;
5. de door elke taalomgeving veroorzaakte overdrachten, waarbij, zoals in de analyse van het vorige hoofdstuk, gekeken wordt naar: (i) de meest bevoordeelde markten; (ii) de inspanningen, die door ieder in de communicatie geleverd moeten worden; (iii) de inspanningen, die door ieder voor het vreemdetalenonderwijs geleverd moeten worden; (iv) de economische rendementen die voortvloeien uit dit onderwijs. Daarentegen bestaat er volgens mij geen manier, zelfs niet ruwweg, om het legitimatie-effect (dus de onbillijke superioriteitspositie in situaties van onderhandeling en conflict) in te schatten, die afhankelijk van de taalomgeving de sprekers van een of meer geprivilegieerde talen ten deel kan vallen. In afwachting van een mogelijke oplossing voor dit delicate probleem, gaan we er van uit dat het legitimatie-effect (elders "retorisch effect" genoemd; zie Grin, 2004a) wordt omvat door de hiervoor vermelde sociale en culturele dimensies. Het moet niettemin van cruciaal belang blijven bij elke evaluatie.

In deze situatie zijn er dus acht types basisinformatie die we bij elk scenario moeten inpassen. Sommige ervan verdienen hier enige toelichting, vooraleer over te gaan tot de eigenlijke schatting.

6.2 De taalomgevingen

We zullen in het onderzoek drie taalomgevingen beschouwen, waaraan drie basisscenario's gekoppeld zullen worden: het "alles in 't Engels", het "meertalige" en het "Esperanto"-scenario. In een tweede fase kunnen elk van die scenario's nog verfijnd en combinaties ervan overwogen worden.

Het "alles in 't Engels" komt overeen met wat de modellen van Pool (1996) en Grin (1994a) het "monarchische" model noemen (zie Bijlage A2): een taal dringt zich op als enige officiële taal en werktal van de Europese Unie; het is de taal van internationale communicatie op handels-, wetenschappelijk en cultureel gebied; en

het is ook de taal waar de sociale en culturele actoren naar overhellen in het privé-contact tussen personen met een andere moedertaal dan zichzelf. Het is, ruwweg, het door van Parijs, De Swaan, of Abrams en Strogatz voorspelde model, waarvan de analyses in het vorige hoofdstuk zijn gepresenteerd. Het is bovendien wat aanbevolen wordt door auteurs zoals, expliciet, van Parijs en, impliciet, de vrij vele wetenschappelijke en politieke actoren, die spreken over een meertaligheid, die het Engels zou moeten omlijsten, omvatten of aanvullen: maar zolang ze geen buffer hebben bedacht om tegenwicht te bieden tegen de bijbehorende mechanismen van bruikbaarheid en het maximinprincipe, komen hun aanbevelingen op de lange duur neer op “alles in ’t Engels”.

“Meertaligheid” is een taalregime dat veronderstelt dat de internationale communicatie zodanig georganiseerd is, dat ze zich werkelijk in meerdere talen afspeelt. [53] Ze moet niet alleen op het niveau van de instanties van de Europese Unie gekenschetst worden (in welk geval het zou kunnen gaan om het “oligarchische” of “panarchische”, eventueel “technocratische” of “drievoudige brug” model bij Pool (1996) of Grin (1994a); zie Bijlage A2), maar ook op het niveau van de dagelijkse communicatie onder Europeanen. Zoals we gezien hebben in sectie 5.3, is de dynamiek van de bruikbaarheid en van de maximinatie zo sterk, dat de meertaligheid slechts kan functioneren wanneer er aanvullende begeleidende maatregelen genomen worden, waarvan er enkele geschetst worden in sectie 7.2. Ik zal hier niet verder ingaan op de bepaling van die maatregelen, maar wil beklemtonen, dat de omgeving “meertaligheid”, waarvan hier sprake is, zich juist vanwege die maatregelen onderscheidt van de “meertaligheid” of de “veeltaligheid”, waar het Europese kader voortdurend naar verwijst. Het onderscheidt zich ook van de meertaligheid zonder buffers, die veel auteurs aanbevelen, zonder te willen zien, dat bij ontbreken van dergelijke buffers dat scenario in wezen onstabiel is en dus verdrongen zal worden door “alles in ’t Engels”, ten gevolge van de bijhorende dynamiek van de bruikbaarheid en van de maximinatie.

De meertaligheid waarvan hier sprake is mikt op stabiliteit. Met nadruk moet gesteld worden, dat de meertaligheid, waar scenario 2 naar verwijst, niet noodzakelijk overeenkomt met de (in wezen “oligarchische”) voorstellen, die Ginsburgh en Weber (2003) of Fidrmuc en Ginsburgh (2004) verdedigen. In feite komt in hun analyse, waarin enkel

53 De literatuur spreekt nu eens over “meertaligheid”, dan weer over “veeltaligheid”. Het onderscheid tussen de twee termen verschilt naargelang de auteurs. Voor sommigen verwijst “veeltaligheid” naar een algemeen begrip van taalverscheidenheid, zonder vast te stellen, welke talen er deel van uitmaken, terwijl “meertaligheid” een bepaalde reeks veronderstelt, dat wil zeggen dat de erin voorkomende talen gespecificeerd worden. Voor andere auteurs is veeltaligheid een individuele bekwaamheid, terwijl meertaligheid de in de sociale ruimte aanwezige taalverscheidenheid aangeeft. Voor deze studie zullen we deze laatste definities aanhouden, zodat scenario 2 “meertaligheid” zal heten; het is in ieder geval duidelijk, dat die alleen kan werken, als men van de individuen veeltaligheid eist, tenminste zodra er overal een goedkoop aanbod van vertaal- en tolkdiensten aanwezig is.

de werktalen van de Europese Unie worden behandeld, nauwelijks de vraag over de taalomgeving aan de orde en vormt ze dus geen volledige benadering in termen van beleidsevaluatie. Daarentegen dient ook het volgende onderstreept te worden. Als er bepaalde zekerheden gesteld moeten worden voor de mogelijkheden van onderlinge communicatie, zonder er daarbij van uit te hoeven gaan, dat iedereen een extreem hoog aantal talen leert, dan veronderstelt de praktische uitwerking van het scenario “meertaligheid”, dat sommige talen bevoordeeld zullen worden door een voorkeursregeling. Dit komt dicht bij de praktische (in tegenstelling met de theoretische) meertaligheid van een oligarchisch systeem. Gegeven het feit, dat de praktische invoering van dit scenario op veel verschillende manieren gerealiseerd kan worden (afhankelijk van de aangehouden hypothesen over het aantal talen, dat van die aparte regeling voordeel heeft en het aantal vreemde talen, dat de Europese burgers geacht worden te leren), beperken wij ons in deze studie tot een bijzondere uitwerking van de meertaligheid, die drie talen van de 20 (of 21; zie noot. 54) bevoordeelt; in de volgende paragrafen worden meer details gegeven over de juiste inhoud van de meertaligheid, waarvoor de vergelijkingen gemaakt werden.

De oplossing “Esperanto” komt overeen met het “synarchische” regime (zie Bijlage A2). Men zou op het eerste gezicht kunnen denken, dat het alleen maar gaat om de vervanging van het Engels door het Esperanto, en dat men dan “alles in Esperanto” doet in plaats van “alles in ’t Engels”. Ook al lijken ze uitwendig op elkaar, de verschillen tussen de twee taalomgevingen zijn enorm. Ten eerste verdwijnen, zoals we reeds in sectie 5.4 getoond hebben, met het gebruik van Esperanto op slag alle onbillijke overdrachten, waartoe het “alles in ’t Engels” aanleiding geeft; dat geldt ook voor het “legitimatie-effect” of “retorisch effect”, waarvan ik hier geen poging tot kwantificering wil doen; nogmaals: het symbolische belang van dit effect blijft evenwel belangrijk. We zullen de gelegenheid krijgen daarop in de volgende sectie terug te komen. Ten tweede verloopt het leren van Esperanto aanzienlijk veel sneller dan welke andere taal ook en, hoewel in verschillende mate, uit zich deze superioriteit ongeacht de moedertaal van de leerling. Ze uit zich misschien duidelijker bij personen die een Romaanse taal als moedertaal hebben, maar ze bestaat evengoed voor hen, wier moedertaal Germaans of Slavisch is, zelfs niet Indo-europees, in weerwil van een in wezen Indo-europese woordenschat (Piron, 1994; Flochon, 2000). Ten derde, omdat Esperanto de taal is van niemand en daardoor gemakkelijk de taal van iedereen (Mullarney, 1999), is zijn verspreiding minder bedreigend voor de huidige talen van Europa dan de verspreiding van het Engels.

6.3 De voordelen

Zoals we in hoofdstuk 2 hebben vastgesteld, zijn de voordelen verbonden aan verschillende taalomgevingen zo veelvormig, dat ze niet in hun totaliteit te vatten zijn; niettemin staat vast, dat het daarbij niet alleen om communicatie gaat. Ook is de mogelijkheid voor elke Europeaan om

met alle anderen te communiceren ongetwijfeld het vaakst in onderzoeken vermelde voordeel. Dus leggen we daar de nadruk op voordat we het onderzoeksveld verder uitbreiden. Het totaal bedrag van de communicatievoordelen is vanzelfsprekend hetzelfde voor de scenario's 1 en 3, waarin de onderlinge verstaanbaarheid respectievelijk in het Engels en in Esperanto gerealiseerd wordt; de situatie is ingewikkelder in het geval van scenario 2, waarin de veronderstelde meertaligheid nader moet bepaald worden. Natuurlijk is het zo, dat als iedere Europeaan een vreemde taal leert, zonder dat er convergentie is naar eenzelfde taal, de rechtstreekse communicatie tussen twee willekeurig gekozen personen niet gegarandeerd kan worden. Dat kan alleen maar, als iedereen een zeer groot aantal talen leert. Het is zo dat, als men er zeker van wil zijn dat twee willekeurig genomen Europeanen met verschillende moedertalen altijd met elkaar zonder tolk moeten kunnen communiceren, iedereen tien talen moet leren (aangenomen dat iedereen bereid is dezelfde inspanning te leveren). [54] In een omgeving met N talen is dit getal $N/2$ als N even is, en $(N-1)/2$ als N oneven is. In dit laatste geval zullen de twee gesprekspartners tenminste één taal gemeen hebben, maar als N even is, zullen ze noodzakelijkerwijze twee talen gemeen hebben.

Nu is het zo dat de garantie dat elke groep van twee personen altijd beschikt over een gemeenschappelijke taal geen bevredigende doelstelling is en niet leidt tot het soort onderling begrip, waar het ons hier om gaat: in feite zoeken we naar een oplossing om talrijkere groepen (zelfs de totaliteit van de inwoners van de lidstaten) met elkaar te laten communiceren, hetzij in het mondeling contact, hetzij bij het gebruik van bepaalde schriftelijke bronnen. We zullen deze veeleisende versie van communicatie hierna de *onderlinge verstaanbaarheid* noemen.

Eigenlijk neemt het aantal talen dat men moet leren om onderlinge verstaanbaarheid te garanderen toe met de grootte van de groep (in termen van het aantal verschillende moedertalen dat er in voorkomt), zolang men geen bijkomende veronderstelling inbrengt over een eventuele coördinatie tussen individuen betreffende de keuze van de te leren vreemde talen. Zo is, in een omgeving met N talen voor een totaal aantal van M individuen, het aantal talen dat elke deelnemer moet kennen (de moedertaal inbegrepen), opdat elke groep van Z willekeurig gekozen deelnemers ($Z=1, \dots, M$) tenminste één gemeenschappelijke taal zouden hebben, gelijk aan:

$$\lceil (Z-1)/Z \rceil * N + 1 \quad \forall Z < N+1$$

naar beneden afgerond. Voor elke $Z \geq (N+1)$, zal men het laten bij N talen, want het heeft natuurlijk geen zin meer talen te leren om te kunnen communiceren.

54 We hebben hier verondersteld, dat $N=20$, hoewel het aantal officiële talen 21 zal worden, rekening gehouden met de aanvaarding van het Iers op 1 januari 2007, met hetzelfde officiële statuut als de andere 20 nationale talen (Officieel Blad van de Europese Unie, L156 van 18 juni 2005, blz. 3-4). We hebben hier dus aangenomen dat alle personen met moedertaal Iers, Engels blijven leren op dezelfde leeftijd en volgens dezelfde leerprocessen als de personen met Engels als moedertaal.

In een Europa waarvan de lidstaten voortaan 21 talen vertegenwoordigen [55], kan de veeltalige communicatie dus niet aan het toeval overgelaten worden, en moet worden omschreven wat het scenario van de meertaligheid precies inhoudt, zodat het met de andere twee kan vergeleken worden.

Voor de voortzetting van deze bespreking definiëren we “meertaligheid” dus als een specifieke vorm van het model “1 + 2”, aanbevolen door zowel de Europese Unie als de Raad van Europa: elke Europese inwoner zou buiten zijn moedertaal twee talen moeten beheersen. Evenwel wordt dit “model” vaak zo geïnterpreteerd, dat het, voor wat de vreemde talen betreft, om een grote communicatietaal, zoals het Engels gaat, en de hoofdtaal van een buurstaat. In dit rapport zullen we het drietal talen op een enigszins andere manier definiëren. In feite is het nodig, zelfs als het er alleen om gaat de verstaanbaarheid tussen eender welke deelverzameling van twee willekeurig genomen inwoners te verzekeren, dat het repertoire van elke Europese inwoner ten minste twee talen omvat, gekozen uit een gegeven deelverzameling van drie talen. Dat komt er dus op neer, in de hierboven geschetste logica, dat aan bepaalde talen een bevoorrechte status wordt toegekend, en we zullen hier, om de gedachtegang te bepalen, aannemen dat het gaat om het Engels, het Frans en het Duits.

De meertaligheid is dus geen perfect gelijkberechtigend scenario: zelfs als men aanneemt, dat alle Europeanen twee vreemde talen leren, zal men onderscheid kunnen maken tussen twee situaties: personen met als moedertaal Engels, Frans of Duits, hoeven maar één van de twee vreemde talen uit deze groep van drie talen te kiezen, maar de tweede vreemde taal mag gerust buiten die groep gekozen worden, of het nu gaat om Italiaans, Japans of Welsh. Voor een inwoner met als moedertaal Estlands of Portugees daarentegen moeten de twee vreemde talen verplicht uit het drietal Engels-Frans-Duits komen. Elke andere taal (weer, of het nu gaat over Italiaans, Japans of Welsh) zou noodzakelijkerwijze als derde vreemde taal geleerd moeten worden. Deze asymmetrie is niet zonder gevolgen in de vergelijking van de scenario's en we zullen er verder in dit hoofdstuk op terugkomen.

Nochtans is het belangrijk te noteren, dat zelfs deze beperking geen onderlinge verstaanbaarheid verzekert, zoals ze hierboven werd gedefinieerd, (een noodzakelijke voorwaarde om te mogen beweren, dat de meertaligheid dezelfde communicatieve voordelen garandeert als het “alles in 't Engels” of “Esperanto”). In feite, als de meertaligheid, waarover het hier gaat, zich werkelijk dient te onderscheiden van taalhegemonie, veronderstelt dit, dat de lidstaten echte maatregelen op stapel gezet zullen hebben

55 Nochtans zijn gedurende een overgangperiode van 30 maand, aanvangende op 1 mei 2004, afwijkende maatregelen van toepassing op de Maltese taal, die maximaal één jaar verlengd kunnen worden. Deze taal zal, hoewel officieel, niet systematisch door de instellingen van de Unie gebruikt worden, in afwachting van het moment, dat een voldoende aantal vertalers en tolken voor het Maltees gevormd zal zijn (Officieel Blad van de Europese Unie L169 van 1 mei 2004, blz. 1-2).

om het gebruik van meerdere talen aan te moedigen. Als deze maatregelen ondoeltreffend zijn, vervalt men in het scenario “alles in ’t Engels”; maar als ze doeltreffend zijn, mag men, als het ware per definitie, verwachten dat de Europese burgers, die niet het Engels, het Frans of het Duits als moedertaal hebben, twee van die talen in ongeveer gelijke verhoudingen zullen leren. Op termijn zullen de Europeanen (buiten diegenen met moedertaal Engels, Frans of Duits) zich in drie grote groepen verdelen: zij, wier taalrepertoire als vreemde talen het Engels en het Frans (“EF”) omvat, zij met Frans en Duits (“FD”) en anderen met Engels en Duits (“ED”).

Welke onderlinge verstaanbaarheid mogen we dan verhoppen? Om de berekeningen te vereenvoudigen zullen we aannemen, dat de Franstaligen, de Engelstaligen en de Duitstaligen elkaars taal leren op zulke wijze dat er grosso modo eenzelfde verdeling van talenkennis in drie derden ontstaat (NvdV: Als er d Duitstaligen zijn, e Engelstaligen en f Franstaligen, leren $\frac{1}{2}d + \frac{1}{2}e$ van hen Frans, $\frac{1}{2}e + \frac{1}{2}f$ Duits en $\frac{1}{2}f + \frac{1}{2}d$ Engels, dus ontstaat een verdeling van $\frac{1}{2}d + \frac{1}{2}e + f$ Franstaligen, $d + \frac{1}{2}e + \frac{1}{2}f$ Duitstaligen en $\frac{1}{2}d + e + \frac{1}{2}f$ Engelstaligen. Dat is een verdeling in ongeveer drie gelijke delen van $d + e + f$); dat veronderstelt ook dat de Franstaligen, Engelstaligen en Duitstaligen, die hun tweede vreemde taal vrij kunnen kiezen, een andere taal kiezen – die evengoed het Spaans als het Japans of het Welsh zal kunnen zijn.

Ook zullen we aannemen, dat alle Europeanen drietalig zijn (in toepassing van het model “1 + 2”), maar niet viertalig. In een dergelijk geval, indien men er zeker van is dat elk willekeurig genomen paar Europeanen noodzakelijkerwijze minstens één taal gemeen zal hebben, is men er tevens zeker van, dat in elke willekeurige groep, die twee derden van de Europeanen plus één bevat, het onmogelijk is dat er een taal bestaat, die gekend is door alle leden van deze groep; welke de gekozen taal ook moge zijn (Engels, Frans of Duits), minstens één deelnemer zal uitgesloten worden.

In het algemeen (en met inachtneming van alle hier vereenvoudigende hypothesen) wordt de waarschijnlijkheid P dat geen enkele deelnemer uitgesloten wordt in een totale populatie van M individuen, waaruit men groepen neemt van grootte Z, gegeven door:

$$P(Z, M) = 3 \cdot \frac{C_Z^{2M/3}}{C_Z^M} - 3 \cdot \frac{C_Z^{M/3}}{C_Z^M} = 3 \cdot \frac{C_Z^{2M/3} - C_Z^{M/3}}{C_Z^M}$$

Hierin is de uitdrukking C_k^n , die het aantal combinaties bepaalt, zonder herhaling, van k willekeurig gekozen elementen uit n, gelijk aan $\frac{n!}{k!(n-k)!}$.

Volgens de waarschijnlijkheidsrekening geldt deze schatting voor hoge waarden van M. Maar zodra de waarde van M hoog is, is zij niet meer van veel belang: welke de grootte van de bevolking ook moge zijn, waaruit men de sub-groepen vormt van personen, die met elkaar dienen te communiceren, de waarde van deze waarschijnlijkheid neemt snel af naarmate Z toeneemt, waarbij Z het aantal deelnemers aan de gesprekken is. Zo is de kans dat drie personen, willekeurig genomen uit 10.000 personen, een taal gemeen hebben, ongeveer van 77,8%, maar zodra het gaat over een groep van 20 personen valt deze kans terug op 0,09%.

Nu is een verzameling van twintig personen, genomen uit een deelverzameling van de bevolking waarvan zeker is dat zij met elkaar in contact zullen komen ingevolge een bepaald beroepsverband bijvoorbeeld, heel normaal, maar het model “1 + 2” garandeert daarbij geen onderlinge verstaanbaarheid.

Laat ons het voorbeeld nemen van de 32.158 permanente en tijdelijke ambtenaren die in 2003 werkzaam waren in de vijf Europese instellingen (Parlement, Raad, Commissie, Gerechtshof en Rekenkamer) [56]. De waarschijnlijkheid dat, voor een vergadering van 20 ambtenaren, het gebruik van één der talen van het drietal Engels-Frans-Duits, niemand van deze 20 personen uitsluit is zeer klein, omdat ze, volgens bovenstaande formule, kleiner is dan 0,1%. In andere woorden, het is praktisch zeker dat minstens één deelnemer met een meertaligheid die perfect overeenkomt met het model “1 + 2” en bovendien twee van de talen uit het geprivilegieerde drietal kent, niet de taal spreekt, die gekozen werd voor deze vergadering.[57] De meertaligheid volgens het model “1 + 2” levert op het communicatieve vlak dus niet dezelfde garanties op als de andere scenario's. Er zijn verschillende alternatieven denkbaar, die allemaal de onderlinge verstaanbaarheid zouden kunnen herstellen: ten eerste de overgang naar een model van het type “1 + 3”, als de drie vreemde talen uit het “drietal” komen – wat toch een aanzienlijke investering veronderstelt in het onderwijs van vreemde talen; ten tweede, het terugbrengen van het aantal geprivilegieerde talen van drie naar twee – wat hoogstwaarschijnlijk politiek niet verdedigbaar is; ten derde, de overgang naar een model waarbij men een vreemde taal uit het drietal leert en daarbij een hoog begripsvermogen verwerft in de twee andere talen. In dit rapport zullen we niet dieper ingaan op deze drie alternatieven, maar naar gelang van het belang dat men hecht aan de doelstelling van onderlinge verstaanbaarheid, kan het toch noodzakelijk zijn ze nader te onderzoeken.

Toch kan men eer van uitgaan, dat, zelfs met zijn beperkingen, de werkelijke voordelen van de meertaligheid in de vorm “1 + 2” groter zijn dan de hiervóór becijferde voorbeelden doen vermoeden. In feite is de werkelijkheid van de ontmoetingen en uitwisselingen niet zuiver toevallig; de geografische nabijheid en de historische en commerciële banden zijn factoren, die sommige ontmoetingen frequenter maken dan andere. Dus zelfs als de onderlinge verstaanbaarheid niet systematisch verzekerd is, draagt het model “1 + 2” er zeker toe bij, dat ze voldoende frequent zou zijn binnen bepaalde (geografische, beroeps- of andere) verbanden. Indien er tussen bepaalde subgroepen waarschijnlijk geen rechtstreekse communicatie is, kunnen we daarom zo'n versie van het meertalige scenario niet zomaar van tafel vegen, te meer omdat men ook nog zijn toevlucht kan nemen tot

56 Officieel Blad van de Europese Unie L58 van 28 februari 2003, blz. 109.

57 Deze schatting wordt niet beïnvloed door de mogelijkheid, dat de groep van 20 personen, willekeurig genomen uit de 32.000 ambtenaren, subgroepen van 2 tot 20 individuen met dezelfde moedertaal omvat.

vertaling en vertolking. Dus hebben vertaling en vertolking in dit scenario een belang van de eerste orde, want ze verhelpen de communicatiemoeilijkheden, en garanderen alle burgers de toegang tot bepaalde teksten.

Dus, rekening gehouden met de voordelen eigen aan meertaligheid (zie volgende paragraaf) en de mogelijkheid verder vertaal- en vertolkingdiensten te leveren tussen de talen uit het drietal, is dit tekort in de rechtstreekse communicatie onder alle omstandigheden niet van hoofdbelang. Daarom zetten wij de redenering voort, er van uitgaande dat de netto voordelen van de drie scenario's vergelijkbaar zijn, ten einde het accent te leggen op de verschillen in kosten.

In feite moet een ander punt hier nodig onderstreept worden: de scenario's "alles in 't Engels", meertaligheid of Esperanto verschillen daarin, dat men afhankelijk van het gevolgde scenario natuurlijk niet hetzelfde Europa bouwt. Het meertalige scenario is dat, wat apriori het beste het ideaal van het behoud van de Europese taalverscheidenheid weerspiegelt, omdat het (met behulp van enkele aanpassingen, waarop we later zullen terugkomen) een voortdurend gebruik van meerdere talen verzekert en een meer alledaagse confrontatie van iedereen met de veelheid van talen en culturen; niemand, zelfs geen geboren Engelstalige, Franstalige of Duitstalige, kan het zich veroorloven daarin eentalig te blijven. Het scenario "Esperanto" komt in dat opzicht op de tweede plaats, want door het feit zelf van zijn niet-gebondenheid met deze of gene taal- of cultuursfeer laat het meer uitdrukkingsvrijheid op voet van gelijkheid. Het "alles in 't Engels" zou op de derde plaats komen, want zijn verbreiding zou de andere talen sterk onder druk zetten, mogelijk ten koste van hun wetenschappelijke (Durand, 2001) of intellectuele creativiteit. [58]

Al deze beschouwingen horen nochtans thuis, zoals we hoger gezien hebben, bij de niet-marktgebonden dimensies van de taalomgevingen. Al hebben we in hoofdstuk 2 getracht deze waarden te benaderen, de totale afwezigheid van gegevens belet ons ze in kaart te brengen bij onze speurtocht naar de voordelen van de verschillende scenario's.

6.4 De onderwijsbeleidskeuzes en hun kosten

Voor de drie besproken scenario's zullen we veronderstellen, dat Frankrijk twee vreemde talen onderwijst: Engels en een taal K in het eerste scenario; een taal J en een taal K in het tweede (de eerste van deze twee talen is verplicht Engels of

58 Daarover merkt Bourdieu (Bourdieu et al., 2001: 46 ss.) op: "Als men over talen spreekt gaat het ook, om de dingen eenvoudig te zeggen, over iets anders. De taal is niet alleen een instrument voor communicatie [...] De symbolische systemen zijn niet zomaar instrumenten om de realiteit uit te drukken, maar ze dragen bij tot de constructie van de werkelijkheid [...] En men moet nadenken [...] om te zien of en hoe het mogelijk is het gebruik van het Engels te aanvaarden, zonder zich bloot te stellen aan verengelsing in zijn mentale structuren, zonder een hersenspoeling te ondergaan door de taalroutines".

Duits, indien, zoals men hier verondersteld heeft, de meertaligheid het drietal Engels-Frans-Duits bevoordeelt); Esperanto en een taal K in het derde (de taal K kan Engels zijn, maar zonder dat deze taal speciaal aangemoedigd wordt ten nadele van elke andere door het opleidingssysteem aangeboden taal). Teneinde het onderzoek te vereenvoudigen zullen we ervan uitgaan, dat de eerste en de tweede vreemde taal opgenomen zijn in dezelfde studieprogramma's en voor dezelfde leerjaren als tegenwoordig, en dat voor hen hetzelfde aantal lessen gelden als nu. Even belangrijk is dat de eindtermen, die voor het onderwijs van de eerste en tweede vreemde taal gelden in de verschillende scenario's van vrijwel gelijke aard zullen zijn en ongeveer identiek aan wat ze nu zijn. Er is niets tegen om bij een latere verdieping van de analyse, deze hypothese opnieuw in overweging te nemen. Men zal zo tenminste voor de eerste vreemde taal veeleisender kunnen zijn en, voor zover een dergelijke hervorming een verhoging van de geldelijke toelagen zou eisen, de kostenschatting ervoor aanpassen.

Bij mijn weten bestaat er in Frankrijk geen schoolboekhouding per leerstof, overigens ook niet in andere landen. In het geval van Zwitserland maakte de raming van de sociale rendementen van het talenonderwijs toch het uitwerken van een reeks schattingen noodzakelijk. Een dergelijk karwei is extra ingewikkeld, omdat het land vier officiële en nationale talen telt, die in het openbaar onderwijs volgens de territoriale indeling van het land gebruikt worden. Bovendien omvat Zwitserland, vanwege zijn federale structuur, niet minder dan 26 onderscheiden schoolsystemen, met verschillende programma's, ook inzake talenonderwijs. Daar drie kantons tweetalig zijn en één drietalig, zijn er in principe ruim dertig verschillende studieplannen waarvoor men dergelijke schattingen moet maken (Grin en Sfredo, 1997).

Gezien het gecentraliseerde karakter van het Franse onderwijssysteem, zijn dergelijke schattingen ongetwijfeld vrij gemakkelijk, maar we zullen ons voor de huidige studie tevreden stellen met simpele grootteorden, waarvan de opbouw verderop wordt gedetailleerd, met verwijzing naar de "overdracht" ten gevolge van de inspanningen die bepaalde landen, afhankelijk van het besproken scenario, niet hoeven te leveren in het vreemdetalenonderwijs. We zullen Frankrijk als vergelijkingspunt nemen om in te schatten in welke mate het Verenigd Koninkrijk ervan afwijkt, uitgaande van de cijfers, die gelden voor Engeland en Wales. Gezien de structuur van de onderwijssystemen in het Verenigd Koninkrijk, beantwoordt het vergelijkingspunt eigenlijk, strikt genomen, niet aan het Verenigd Koninkrijk als lidstaat. Het basisprincipe is dat van een eenvoudige regel van drie: schat het aandeel voor de vreemde talen l in het lesrooster voor de verschillende schooljaren of onderwijsindelingen; vermenigvuldig het met de gemiddelde uitgave per leerling voor dat schooljaar;

dit cijfer, de uitgave VT per leerling wordt vervolgens vermenigvuldigd met het aantal leerlingen om de totale kosten van het onderwijs in vreemde talen (KVT_i) in elk scenario i te bekomen (zie tabel 3). Door KVT te delen door het aantal inwoners INW, krijgen we de totale uitgaven voor het onderwijs van vreemde talen per inwoner, een term die vergelijkbaar is tussen de landen, voor elk scenario.

De scenario's 1 en 2 hebben dus dezelfde kostprijs, dat wil zeggen dat $KVT_1 = KVT_2$. Scenario 3 daarentegen vertegenwoordigt een lagere kostprijs, daar een bepaald bekwaamheidsniveau in Esperanto duidelijk veel sneller bereikt wordt dan voor welke andere taal ook, en de literatuur is op dat gebied unaniem. Zo noteert Flochon (2000:109) dat "Het instituut voor cybernetische pedagogie van Paderborn (Duitsland) bij meerdere groepen Franstalige leerlingen op baccalaureaatsniveau vergeleken heeft hoeveel tijd zij nodig hebben om een overeenkomstig zogenaamd 'standaard' niveau te bereiken, in vier verschillende talen: Esperanto, Engels, Duits en Italiaans. De resultaten zijn als volgt: om het niveau te bereiken, leverden 2000 uur Duits een taalniveau op dat gelijkwaardig is aan dat van 1500 uur studie Engels, van 1000 uur studie Italiaans en van ... 150 uur studie Esperanto. Zonder commentaar".

Andere in de literatuur verspreide schattingen bevestigen, dat vaardigheden in Esperanto sneller bereikt worden dan in alle andere doeltalen waarmee de vergelijking gemaakt werd (Ministerie van openbaar onderwijs [Italië]; 1995). Ook bevestigen ze de propedeutische voordelen van de taal (Corsetti en La Torre, 1995). In hetgeen volgt ben ik met de grootste voorzichtigheid te werk gegaan door een verhouding van 1 tot 3 aan te nemen. Zo vertegenwoordigt een investering, nodig om ervoor te zorgen, dat Franse leerlingen een gegeven bekwaamheidsniveau in Esperanto bereiken, een derde van wat nodig is om een dergelijk niveau in onverschillig welke andere taal te bereiken. [59]

De inspanningsbesparing bij het overgaan op Esperanto zou invloed hebben op de eerste vreemde taal, waarvoor men (in het Franse systeem dat hier als referentie genomen wordt) aanneemt, dat deze ongeveer drie vierden bedraagt van de totale inspanning van het vreemdetalenonderwijs (zie Bijlage A3). De toepassing van de verhouding 1:3 tussen Esperanto en de eerste vreemde taal (welke dan ook) die men tegenwoordig leert veronderstelt dus dat de totale factuur van het talenonderwijs zou overgaan in:

$$KVT_3 = \left\{ \left(\frac{1}{3} \cdot \frac{3}{4} \right) + \frac{1}{4} \right\} \cdot KVT_1 = 0,5 KVT_1$$

wat neerkomt op deling door twee. Natuurlijk zou men ook een andere benadering kunnen aanhouden en in de drie scenario's van een precies gelijke kostprijs uitgaan; maar dan zal het in Esperanto bereikte bekwaamheidsniveau alleszins

59 De studie van het gebruik van kunstmatige plantalen als oplossing voor de internationale communicatie is het voorwerp van de interlinguïstiek, die zich beroept op een traditie, die teruggaat tot Comenius, Descartes en Leibniz. Voor een algemene inleiding tot de wetenschappelijke literatuur op dit terrein, zie Blanke (2003).

hoger zijn dan wat bereikt werd in andere talen, ook in de nu als eerste gekozen vreemde taal.[60]

6.5 De schatting van de overdrachten

De bevoorrechte markten

De taalhegemonie geeft aanleiding, zoals reeds gezegd werd, aan verschillende vormen van herverdeling ten voordele van de sprekers van de overheersende taal, evenals aan de staten waar die taal de meerderheidstaal is of een officiële taal. Dit voorrecht vloeit voort uit volgende feiten: de sprekers van de dominante taal zijn in het voordeel bij de verkoop van verschillende diensten (onderwijs van de betrokken taal; vertaling en vertolking naar die taal; het uitgeven en reviseren van teksten in die taal; levering aan het buitenland van pedagogisch materiaal voor het onderwijs ervan).

Er bestaan bij mijn weten slechts grootteorden om deze voortvloeijsels in cijfers uit te drukken in het geval van het Engels en beperkt tot het Verenigd Koninkrijk. De website van de British Council geeft zo aan dat de «English language products»

(ongetwijfeld worden de met de Engelse taal verbonden producten, dus een bredere categorie dan alleen maar de producten in de Engelse taal, bedoeld), ongeveer 800 miljoen pond per jaar waard zijn; zowat 700.000 personen bezoeken elk jaar het Verenigd Koninkrijk om Engels te leren en doen er uitgaven voor een totaalbedrag, geschat op 700 miljoen pond (dat is een gemiddelde uitgave van 1000 pond per persoon). [61] De website van de British Council geeft geen details over de methodiek van de schatting. Het tweede cijfer is gebaseerd op de gegevens van 1998, maar er wordt niets gezegd over de periode, waarop het eerste betrekking heeft. Daar deze gegevens in 2001 beschikbaar waren, nemen we hier ter vereenvoudiging aan, dat ze in lopende euro's voor dat jaar golden. Gezien de groei, tussen 2001 en 2004, van 16,7% van het nominale BNP in het Verenigd Koninkrijk [62] en in de veronderstelling dat die voor alle sectoren gelijk is, zal dit anderhalf miljard pond in 2004 overgegaan zijn in 1,75 miljard, wat overeenkomt met ongeveer 2,59 miljard euro, hier afgerond op 2,5 miljard, om elke fout te voorkomen, die een nadelige wisselkoers van het pond zou kunnen veroorzaken [63].

60 Zie Haszpra (2004) voor schattingen gebaseerd op de uurwaarde van het werk. Door vergelijking van de fiscale last per hoofd, voortkomende uit een veralgemeende onderwijspolitiek voor een vreemde taal krijgt Haszpra een verhouding van 1 op 10 naargelang het gaat over Esperanto of Engels. In een scenario met twee vreemde talen (Esperanto en een tweede vreemde taal of twee natuurlijke talen, waarvan waarschijnlijk het Engels op de eerste plaats), komt hij tot een jaarlijkse fiscale last per hoofd van respectievelijk € 312 en € 925, dat is een verhouding van 1 op 2,96, wat opmerkelijk overeenstemt met onze eigen resultaten.

61 Zie <http://www.britishcouncil.org/english/engfaqs.htm#econben>.

62 Bron: <http://www.statistics.gov.uk>.

63 Het is noodzakelijk er de nadruk op te leggen, dat deze schattingen zeker onder de werkelijkheid liggen. Zo duidt de British Council aan, dat de Britse economie jaarlijks op de internationale markt 11 miljard pond verdient aan leer- en studieboeken. Hoogstwaarschijnlijk zou dit bedrag aanmerkelijk minder hoog zou zijn, als het Engels niet profiteerde van een bevoorrechte positie. Zie www.britishcouncil.org/mediacentre/apr04/vision_2020_press_notice.doc.

Maar we mogen niet uit het oog verliezen, dat zelfs zonder overheersing van het Engels, een zeker bedrag aan goederen en diensten, verbonden aan deze taal toch verkocht zou worden. Hiervoor moet dus een deel van dit bedrag van 2,5 miljard euro in rekening gebracht worden. Laten we 75% van dit bedrag aanhouden, gebaseerd op het feit, hierna meer in detail besproken, dat de oververtegenwoordiging van vertaling en vertolking uit en naar het Engels, op de Europese markt, hiermee overeenkomt. Bijgevolg zijn de “bevoorrechte markten” in de Europese Unie voor het Verenigd Koninkrijk in het jaar 2004 volgens een voorzichtig gehouden schatting 1,875 miljard euro per jaar waard.

Het is toch nodig dit cijfer tegenover de 13 miljard euro te stellen, die de Engelse taal volgens de Britse regering jaarlijks “opbrengt” aan het koninkrijk (vermeld door Phillipson, 2003: 77) [64]. Ondanks het grote verschil, dat er op het eerste gezicht lijkt te zijn, is dit laatste bedrag om een eenvoudige reden vergelijkbaar met de 2,22 miljard euro: De uitgave geeft namelijk aanleiding tot een meesleepeffect, vermenigvuldigingseffect genaamd, van de soort die men in rekening brengt om het totale economische effect van bijvoorbeeld een infrastructuurproject in te schatten. Aangezien de empirische waarde van dergelijke vermenigvuldigers vaak rond de 2,5 tot 3 bedraagt, is het waarschijnlijk dat het bedrag van 13 miljard euro, vermeld door Phillipson, het product is van een vermenigvuldiger met een standaardwaarde en een beginbedrag hoger dan 2,5 miljard euro, aangegeven door de British Council; deze schatting van de British Council is dus, naar alle waarschijnlijkheid lager dan het totaal aan directe uitgaven. Dit gezegd zijnde, hoe groot het precieze bedrag van de directe uitgaven ook mag zijn, het moet vermenigvuldigd worden met een vermenigvuldiger.

Het cijfer van 13 miljard dat Phillipson hanteert, gepubliceerd op de officiële regeringssite en die toegankelijk was in 2001, mag dus ook in rekening gebracht worden. Door aan te nemen, bij gebrek aan aanvullende informatie, dat het uitgedrukt was in lopende euro, is het redelijk te veronderstellen dat het nominale groeipercentage van de sector in de loop van de vier laatste jaren niet lager is geweest dan dat van het geheel van de Britse economie. Gezien een groei tussen 2001 en 2004 van 16,7% van het BNP in het Verenigd Koninkrijk [62], komt men op een bedrag in de orde van 15,2 miljard euro. Omdat we niet weten, hoe de door Phillipson vermelde regeringsbron de aangehouden schatting heeft gemaakt, zullen we dit bedrag afronden, uit voorzichtigheid, op 15 miljard euro. [65] Een deel van de vraag naar goederen en diensten, richting Verenigd Koninkrijk, is afkomstig uit niet-Europese landen (zelfs al zouden die zich evengoed meer naar de Verenigde Staten kunnen richten); het is dus logisch een

64. De Internetsite van de Britse regering, die Phillipson (2003) vermeldt als bron van dit cijfer, is tegenwoordig niet meer toegankelijk; het is dus niet mogelijk geweest te controleren, welke methode gebruikt werd om aan dit bedrag te komen, noch op welke periode het van toepassing is. Het spreekt vanzelf, dat in een verder uitgewerkte studie de verschillende vermelde cijfers opnieuw onderzocht zullen moeten worden.

65. Nochtans laten we de waarde van dit effect voor Ierland uit de schatting weg; toch zou een toevoeging van 5%, overeenkomstig de verhouding tussen de inwonende bevolking van respectievelijk Ierland en het Verenigd Koninkrijk, te overwegen zijn.

bescheidener orde van grootte te verkiezen. Het Europa der 25 vertegenwoordigde in 2004 58,1% van het totaal aan uitvoer van goederen uit het Verenigd Koninkrijk, terwijl echter het aandeel in de uitvoer van goederen *en diensten* niet werd vermeld. [66] Laten we dit percentage afronden op 60%, om rekening te houden met het feit dat wegens de relatieve geografische nabijheid, diensten zoals taallessen en taalverblijven meer dan evenredig door de inwoners van de overige lidstaten van het Europa der 25 gebruikt zullen worden; we zullen dus aannemen dat dit percentage van 60% toepasbaar is op de verkoop van het geheel van aan de Engelse taal gebonden goederen en diensten, wat het totaal op 9 miljard euro brengt. Opnieuw zij er aan herinnerd, dat een deel van dit bedrag toch wel zou bestaan, zelfs als het Engels geen dominante positie zou genieten.

Teruggrijpend naar het hierboven vermelde percentage van 75% kan men, het dezelfde voorzichtigheid, een bedrag aanhouden van 6,75 miljard euro.

Vervolgens komt de volgende vraag op: Hoe groot is de bijdrage van Frankrijk tot deze 6,75 miljard euro? Daartoe zou men het aandeel van de Fransen in de totale consumptie aan goederen en diensten gebonden aan de Engelse taal moeten kennen. Aangezien Frankrijk en Franstalig België demografisch ongeveer 14% van de bevolking van het Europa der 25 uitmaken, is hun bijdrage voor de Britse economie zowat 945 miljoen euro per jaar waard.

Alle hier besproken cijfers geven dus, zij het bij benadering, de huidige situatie weer – hoewel, zoals gezegd, ze zonder twijfel beneden de werkelijkheid liggen. De som van die overdrachten zou zeker hoger zijn als men het scenario “alles in ’t Engels” zou aannemen, omdat het de hegemonie van het Engels tegenover elke andere taal een wettelijke basis zou geven en institutionaliseren. In afwachting van een diepere analyse is het onmogelijk zich in dat verband aan hypothesen te wagen. We zullen dus aannemen – eens te meer uit voorzichtigheid – dat deze cijfers overeenkomen met het aannemen van “alles in ’t Engels”.

Hier komt echter een abstracte moeilijkheid voor de dag, namelijk die van het vergelijkingspunt. We hebben gezien dat een deel van deze levering van goederen en diensten in het Engels en voor het leren van het Engels toch zou plaatsvinden, ook als het Engels geen overheersende positie zou innemen. Maar ook Duitsland, Frankrijk, Spanje en in mindere mate Zweden en Hongarije, verkopen taaldiensten in verband met hun nationale talen. In hetgeen volgt zullen we, rekening gehouden met het feit dat de aangehouden grootteorden voor de overdrachten ten voordele van het Engels zeker te laag zijn ingeschat, van de netto balans de overdrachten, waarvan Frankrijk profiteert als resultaat van de internationale status van de Franse taal, niet aftrekken. Men zal zich bovendien realiseren dat naarmate de overheersing van het Engels zich doorzet, de voorsprong van het Frans ten opzichte van andere talen

66 Bron: <http://www.statistics.gov.uk/StatBase/Product.aspx?vlnk=613>

(vooral Duits en Spaans) alleen maar kan afzwakken.[67] Niettemin zou men, in het kader van een diepere analyse, een aanvullende correctie kunnen uitvoeren door van de hierboven genoemde bedragen een schatting van de overdrachten richting Frankrijk af te trekken.

Hoe staat het nu met de andere scenario's ? Per definitie geeft scenario 3 (Esperanto) aanleiding tot geen enkele bevoorrechte markt van deze soort, want geen enkel land zou een beslissend voordeel hebben in de levering van aan Esperanto gebonden taaldiensten. Scenario 2 (meertaligheid) kunnen we in een tussenpositie situeren, omdat het een verdeling van de communicatie over meerdere talen inhoudt, waaronder het Engels waarschijnlijk een groter gewicht zou genieten dan wat het zou moeten krijgen uit eenvoudig taaldemografisch oogpunt, namelijk ongeveer 14% (wat grosso modo overeenkomt met het aandeel Engelstaligen van geboorte in het Europa der 25), te meer omdat onder de hier gemaakte hypothesen, het Engels samen met het Frans en het Duits één van de drie talen zou zijn die genieten van een bevoorrechte status. Wat echter uit het oogpunt van deze studie telt is de mate, waarin een dergelijke overdracht ten gunste van aan de Engelse taal gebonden goederen en diensten de overdracht zou overtreffen, die zou gebeuren ten gunste van aan de Franse taal gebonden goederen en diensten. In een taalomgeving die serieus en actief de meertaligheid bevordert – zoals we dat hierboven geschetst hebben – zou de onderlinge netto overdracht tussen twee grote talen verwaarloosbaar zijn. Daarentegen zou die overdracht blijven bestaan voor het geheel van “kleine” talen naar het geheel van de “grote” talen, en heel in het bijzonder naar het drietal Engels-Frans-Duits.

Verlaging van de inspanningen op het gebied van communicatie

Sommige vragen die hier gesteld worden zijn conceptueel nogal gelijkaardig aan die, die we reeds in het kader van de “bevoorrechte markten” behandeld hebben. Het gaat hier echter over het volgende verschijnsel: afhankelijk van de taalomgeving waarop men zich richt en dus afhankelijk van de daaraan verbonden modaliteiten van de internationale communicatie, zullen niet alle sprekers dezelfde inspanningen moeten leveren.

Laten wij opnieuw beginnen met scenario 1, dus “alles in 't Engels”: in dit geval zou de communicatie tussen personen met verschillende moedertaal grotendeels, zo niet geheel, in het Engels verlopen. Bijgevolg hebben de Engelstaligen voor mededelingen afkomstig van niet-Engelstaligen geen vertaling naar hun taal nodig en hoeven ze evenmin

67 Ter illustratie vermelden we dat in zes jaar tijd, van 1997 tot 2002, het aandeel van het Frans als oorspronkelijke taal voor het opstellen van de documenten van de Raad van Ministers van de Europese Unie van 42% naar 18% gedaald is, terwijl die voor Engels van 41% naar 73% gestegen is (Secretariaat van de Raad van de Europese Unie, aangehaald door Durand, 2004)

hun eigen mededelingen in andere talen te vertalen; deze inspanning moet echter door alle anderen onvermijdelijk wel geleverd worden, willen ze tenminste begrepen worden. [68]

Om een idee te krijgen, al was het maar bij benadering, van de bedragen, die daarmee gemoeid zijn kan men uitgaan van een studie die uitgevoerd werd in het kader van het Europese programma MLIS (ASSIM, 2000). Wat in de Franse versie "executive summary" heet, geeft aan, dat de markt van vertaal- en tolkendiensten in 1997 een bedrag vertegenwoordigde van 3,75 miljard euro. Als we aannemen, dat de groei van de sector in de periode 1997-2004 de groei van het nominale BNP in het Europa der 15 gevolgd heeft, (een groei van 33,7%), [69] dan is de nominale waarde van die markt zowat 5,014 miljard euro.

Dit cijfer moet echter nog aangepast worden om rekening te houden met de groei van de markt in verband met de uitbreiding van de Unie van 15 naar 25 leden. Die heeft volgens de gegevens van Eurostat, geleid tot een bevolkingstoename van 19,3%. Deze nieuwe marktsegmenten zijn minder rijk dan de andere, men hoeft dus niet te verwachten, dat het marktvolume van vertaling en vertolking strikt evenredig aan de demografische groei toeneemt. Bijgevolg zullen we, rekening gehouden met het feit dat, steeds volgens Eurostat, het gemiddelde BNP per hoofd in de nieuwe lidstaten geschat kan worden (bij gelijkheid van koopkracht) op een kleine 50% van het gemiddelde BNP per hoofd van het Europa der 15, aannemen dat het marktvolume zal toenemen met 10%. Dit vertegenwoordigt dus 5,515 miljard euro op de Europese vertaal- en tolkenmarkt van 2004.

Deze markt is verdeeld over een zeker aantal talen en voor elke taal moet onderscheid gemaakt worden tussen de vertaling en vertolking uit die taal en naar die taal.

Om een benaderende schatting te maken van de door het scenario "alles in 't Engels" veroorzaakte overdrachten, moeten we het marktgedeelte achterhalen van de vertalingen uit en naar het Engels, dat uitsteekt boven wat het zou zijn, als het Engels geen overheersende positie zou innemen. Het ligt voor de hand te stellen, dat dit "normale" aandeel overeen moet komen met het demografische gewicht van het Engels als moedertaal in het Europa der 25, dat is zowat 14%. Welnu het aandeel van de vertaling uit en naar het Engels is zeker hoger. Voor zover ik weet

68 Dat is het cruciale punt, veronachtzaamd door de Zweedse vertegenwoordiging bij de Europese Commissie, die voorgesteld had dat, indien een staat wenst te beschikken over documentatie of mondelinge communicatie in zijn taal, het de overeenkomstige vertaal- en vertolkingkosten zelf moet dragen. Natuurlijk moet men zich dan afvragen, in welke taal de mededelingen aanvankelijk uitgegeven worden en met welk recht...

69 Bron: http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=detailref&language=fr&product=Yearlies_new_economy&root=Yearlies_new_economy/B/B1/B11/daa10000

bestaan er geen systematische gegevens over dit onderwerp; nochtans wijzen de grootteorden van 50% tot 60%, aangegeven door direct bij de vertaling en vertolking betrokken gesprekspartners, met wie contact opgenomen werd voor de uitwerking van deze studie, in dezelfde richting en geven ze hetzelfde beeld als een in 1999 door de OFIL (Organisation Française de l'Ingénierie Linguistique = Franse Organisatie voor Machinematig Vertalen, NvdV) gepubliceerde studie, die zonder verdere precisering refereert aan "schattingen van de Commissie van de Europese Unie", gegevens die betrekking hebben op het jaar 1992. [70] Het aandeel van het Engels als doeltaal zou 50% zijn (t.o.v. de doeltalen gezamenlijk). Bijgevolg kan men aannemen, omdat meer gedetailleerde informatie ontbreekt, dat het "normale" aandeel van 14% afgetrokken moet worden van een percentage tussen de 50% en 60%. Voor deze studie zullen we dus een "overschot" aanhouden, dat toegeschreven moet worden aan de dominante status van het Engels, in de orde van 40% van het totaal van de markt, dat is, ruwweg, zowat 2,2 miljard euro. [71]

Noteren we terloops dat de verhouding $(0,54 - 0,14)/0,54 \cong 0,74$ geïnterpreteerd kan worden als een indicator van oververtegenwoordiging van het Engels; Op basis hiervan hebben we hierboven een percentage van 0,75% toegepast om het werkelijk "bevoorrechte" aandeel te schatten van de markt van diensten en goederen voor het Engels.

Men zou op het eerste gezicht kunnen denken, dat dit bedrag door twee gedeeld moet worden om maar één richting van vertaling en vertolking weer te geven. Toch moeten we wel beide stromen in rekening brengen, want als de communicatie op gelijke voet zou verlopen, zouden de gesprekspartners met Engels als moedertaal de vertaal- en vertolkingdiensten uit en naar hun taal moeten financieren, precies zoals de gesprekspartners van andere talen. Het vergelijkingspunt is dus wel het taaldemografische gewicht van de Engelstaligen, en dus wordt hun het volledige bedrag van deze 2,2 miljard euro bespaard door de dominante status van het Engels. Hoogstwaarschijnlijk zou in geval van aanneming van "alles in 't Engels" de zo door de Engelstaligen gerealiseerde besparing nog veel belangrijker zijn. Omdat alle toekomstverwachtingen over dit onderwerp gewaagd zijn, houd ik mij aan de voorzichtigste hypothese door aan te nemen dat dit bedrag van 2,2 miljard euro zelfs in het scenario "alles in 't Engels" overeenkomt met de besparingen die de actoren met Engels als moedertaal in de Europese context zouden realiseren. Naar alle waarschijnlijkheid zou het werkelijke bedrag veel hoger liggen.

70 OFIL publiceert de "Tribune van de Industrieën van de Taal en de Multimedia"; zie S. Abou, 1999: "Over de wereldmarkt van de vertaling tot die van de wetenschappelijke en technische vertaling... en die van de vertaling met hulpmiddelen", <http://www.ofil.refer.org/tribune/n19/marche.htm>, TILM n° 19.

71 De vraag over het vermenigvuldigingseffect, gesteld naar aanleiding van de bevoorrechte markten, zou ook hier gesteld kunnen worden. Nochtans wijst niets er op dat het belangrijkste deel van dit vertaal- en tolkwerk in Groot Brittannië of in Ierland zou plaatsvinden. Bijgevolg kan men geen hypothese maken, dat de bedragen als resultaat van een meesleepeffect, overdrachten in een of andere richting ten gevolge hebben.

Laten we nu veronderstellen dat alle actoren van de Unie (individuen, ondernemingen, openbare gemeenschappen, verenigingen) in ongeveer gelijke mate aan de communicatie deelnemen; dan wordt het gewicht van elke taalgemeenschap in deze totale communicatie weerspiegeld door zijn demografisch gewicht. Daar Frankrijk en Franstalig België ongeveer 14% van de bevolking van de Unie vertegenwoordigen, zijn de Engelstalige actoren aan de Franstaligen jaarlijks ongeveer 308 miljoen Euro schuldig aan inspanningsbesparingen in de communicatie tussen Franstaligen en Engelstaligen.

Scenario 3, eens te meer, doet automatisch elke overdracht van deze aard verdwijnen, omdat iedereen zal moeten overeenkomen om een gelijke inspanning te leveren voor de vertaling en vertolking van mededelingen tussen zijn moedertaal en het Esperanto. Scenario 2 vertegenwoordigt, zoals ook het geval was bij de “bevoorrechte markten” een tussenuitkomst. In de mate dat een realiseerbaar meertalige omgeving aan enkele “grote” talen een relatief belangrijker gewicht zou toekennen (volgens onze hypothesen betreffende dit scenario zou het gaan om het Engels, het Frans en het Duits), zouden hierdoor ongetwijfeld aan deze grote talen bepaalde inspanningen bespaard blijven. Maar de overdrachten tussen grote talen zouden zonder twijfel verwaarloosbaar zijn en we zullen veronderstellen, dat in dat geval de netto balans voor Frankrijk of de Franstaligen, ten aanzien van dit type overdrachten, gelijk is aan nul.

Verlaging van de inspanningen in het vreemdetalenonderwijs

Niet iedereen heeft behoefte aan eenzelfde taalvaardigheid, afhankelijk van de gekozen taalomgeving. Terwijl de beheersing op hoog niveau van één of twee andere vreemde talen voor Finnen of Slovenen als een noodzaak beschouwd wordt, blijkt deze behoefte toch kleiner te zijn, als men tot een grotere taalgemeenschap behoort. Dat blijkt uit het hieronder nader onderzochte feit, dat de Engelse en Welsche schoolsystemen (in tegenstelling tot de Schotse en Noord-Ierse systemen) duidelijk lagere eisen stellen aan de leerlingen voor

het aanleren van vreemde talen. Voor ons telt echter de mate, waarin deze inspanning lager is dan wat die in andere gevallen zou moeten zijn. Voor de eenvoud zullen we het huidige Franse onderwijssysteem voor vreemde talen als uitgangspunt nemen; de essentiële karakteristieken daarvan hebben we samengevat in een tabel in Bijlage A3.

Op deze basis kan men de totale investering voor het vreemdetalenonderwijs in Frankrijk schatten op zowat 8,235 miljard euro per jaar. Dit bedrag veronderstelt twee vereenvoudigingen, die elkaar waarschijnlijk grotendeels opheffen: aan de ene kant hebben we het feit verwaarloosd, dat het percentage college- en lyceumstudenten (college: vier laagste klassen van de middelbare school; lyceum: de drie daaropvolgende hoogste klassen, NvdV), die een tweede taal leren, vanaf de vierde klas (volgens het Nederlandse systeem: derde klas, NvdV), lager is dan 100% (met percentages schommelend tussen 86,4% en 98,1% in 2003-2004); aan de andere kant hebben we geen rekening gehouden met het feit dat een zeker percentage (niet nader bepaald op de internetsite van

de DEP; NvdV: Directie voor onderzoek (Évaluation) en planning (Prospective)) van de lyceumstudenten een derde vreemde taal leren en dat 11% van de leerlingen ingeschreven in BEP, CAP of beroeps-Bac (resp. Brevet d'Etudes Professionnelles, Certificat d'Aptitude Professionnelle of Baccalauréat Professionnel, NvdV) er een tweede leren. Daar het waarschijnlijk is dat deze laatste twee effecten de eerste overtreffen, ligt onze uiteindelijke schatting van de totale kosten van het vreemdetalenonderwijs in Frankrijk, van ongeveer 8,235 miljard euro, ongetwijfeld enigszins onder de realiteit. Deze schattingen worden in tabel 3 gedetailleerd.

TABEL 3: VREEMDETALENONDERWIJS IN FRANKRIJK (PRIMAIR: 1999-2000; ANDER: 2003-2004)

LEERJAAR	TIJDSAANDEEL VREEMDE TALEN	UITGAVE PER LEERLING	AANTAL LEERLINGEN	TOTALE UITGAVE
CP	0,058	261,3	783532	204736911
CE1	0,058	261,3	822422	214898868
CE2	0,067	304,9	797725	243226352
CM1	0,067	304,9	793648	241983275
CM2	0,067	304,9	801511	244380703
Totaal primair				1.149.226.111
Totaal primair (×1.024) [72]				1.176.807.538
Zesde	0,148	1058	821653	869308874
Vijfde	0,135	965	801084	773046060
Vierde	0,123	1630	818337	1333889310
Derde	0,105	1509	794116	1198321044
Totaal College				4.174.565.288
Tweede	0,193	1882	533489	1004026298
Primair	0,158	1540	487872	751322880
Einde	0,147	1433	489111	700896063
Totaal Lyceum				2.456.245.241
BEP/CAP/Bac Beroep	0,061	614	695452	427007528
Totaal BEP/CAP/Bac Pro				427.007.528
Uitgave totaal (€)				8.234.625.595

Bronnen: data DEP (<http://www.education.gouv.fr/stateval/default.htm>) en programma's en uurroosters van de diverse onderwijsstromen van het Franse onderwijssysteem, programma's en beschikbare uurroosters op de pedagogische website van het ministerie van onderwijs (<http://eduscol.education.fr/>). Cijfers voor het jaar 2003-2004 betreffen het secundair onderwijs (College, Lyceum en secundair beroepsonderwijs) en voor het jaar 1999-2000 het primair onderwijs. Correctie van de cijfers voor het primair onderwijs berekend voor een demografische groei van 2,4% tussen 1999-2000 en 2003-2004.

Daar de cijfers gelden voor 2004 (of na extrapolatie in het geval van het primair onderwijs voor 2004, uitgaande van de gegevens over 1999), moet het totale verkregen bedrag van € 8.234.625.595 gedeeld worden door het aantal inwoners van datzelfde jaar [73], namelijk 59.900.700, zodat we een uitgave per inwoner en per jaar, voor

72 Rekening gehouden met de demografische groei van 2,4% opgetekend in de jaren 1999-2000 en 2003-2004.

73 Bron: [page ?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL &screen=detailref&language=fr&product=Yearlies_new_population &root=Yearlies_new_population/C/C1/C11/caa10000 caa10000] .

het vreemdetalenonderwijs krijgen van iets meer dan € 137. Overigens is dit bedrag van zowat 8,23 miljard euro gelijk aan 10% van de totale uitgaven aan onderwijs, het tertiair onderwijs niet inbegrepen. Dit cijfer valt precies samen met de schattingen, die een tiental jaar eerder in Zwitserland werden uitgevoerd.

In het geval van het Britse onderwijssysteem is het vanwege de onnauwkeurigheid van de beschikbare gegevens onmogelijk, tenzij men een veel diepere studie maakt, om echt vergelijkbare cijfers te geven. In ruime mate ligt dit probleem hieraan, dat de vreemde talen keuzevakken zijn geworden voor een groeiend deel van de leerlingen van het Engelse systeem. Zo onthullen Driscoll, Jones en Macrory: “[...] 44% van de scholen in Engeland die onderwijzen in KS2 [Key Stage 2: leerlingen van 7 tot 11 jaar] bieden aan hun leerlingen vreemde talen aan. 35% van alle scholen besteden er lesuren aan. Het aanbod van vreemde talen is nochtans minder uitgebreid dan men hieruit zou kunnen afleiden.

Slechts 3% van de scholen bieden ten minste eenmaal per week aan alle leerlingen van alle graden een cursus vreemde taal van 20 tot 30 minuten aan. Overigens boden slechts 3 van de ondervraagde scholen aan alle leerlingen lessen van 50 minuten of meer per week. De meest frequente lesduur bedroeg van 20 tot 30 minuten, met een modale frequentie van eenmaal per week. De aard en de hoeveelheid van het aanbod kan eveneens variëren afhankelijk van de leeftijdsgroepen binnen het KS2. De oudere leerlingen kregen in het algemeen meer op langere duur gericht onderwijs. 14% van alle scholen, die antwoordden op de vragenlijst, hebben aangegeven, dat de leerlingen van het zesde jaar [leerjaren] lessen hadden, die specifiek aan vreemde talen gewijd waren. 39% van de leerkrachten waren voorstander om meer tijd te besteden aan het onderwijs van vreemde talen. Beperkingen van het beschikbaar aantal lesuren werden beschouwd als een belangrijke factor om te beslissen of er vreemde talen moesten voorkomen op het programma. 27% van de scholen, die de vreemde talen hadden geschrapt, gaven als motief, dat ze er geen tijd voor hadden.” (Driscoll, Jones en Macrory, 2004: 10, vertaling van de auteur).

Op basis van deze zelfde enquête, van het document "Language trends in 2004 - KS4" van het "National Centre for Languages" [74] en van de gegevens Eurydice, [75] kan men een totaalschatting maken van het aandeel van vreemde talen in de key stages 2 (7 tot 11 jaar) en 4 (14 tot 16 jaar), waarbij we ons overigens realiseren, dat key stage 3 (11 tot 14 jaar) het enige niveau is, waarop het onderwijs van een vreemde taal verplicht is – met nochtans een uiterst wisselende dosering. Dit maakt de schatting van het aandeel vreemde talen in het lesrooster merkbaar ingewikkelder, en dan rekenen we nog niet, dat alleen het minimum aantal uren in de lestabellen reglementair vastgesteld is; de omzetting tussen werkelijke uren en lesuren is eveneens een moeilijkheid,

74 Bron: <http://www.cilt.org.uk/key/trends2004survey.pdf>.

75 Bron: <http://www.eurydice.org/Eurybase/Application/frameset.asp?country=UK&language=VO>

hoewel een gemiddelde van 50 werkelijke minuten per lesuur van de stof de norm schijnt te zijn. De gegevens van het Britse ministerie van onderwijs bevatten cijfers over de totale uitgaven, waaruit men een uitgave per leerling haalt voor het geheel van het systeem (KS1 tot KS4) van 4.945 euro per jaar. [76] Men kan er een overzichtstabel uit opmaken (tabel 4), waarmee bij benadering de inspanningen in Engeland voor het vreemdetalenonderwijs geschat kunnen worden. Maar om rekening te houden met het feit dat naar verluidt de aantallen toegekende lessen in Schotland en in Noord-Ierland hoger zijn en die samen 11,3% van de bevolking van het Verenigd Koninkrijk uitmaken, hebben we overal de indicator van het tijdsdeel van de vreemde talen in het lesrooster met 10% verhoogd, wat neerkomt op de veronderstelling dat de Schotse en Noord-Ierse leerlingen gemiddeld ongeveer twee maal zoveel uren les krijgen in vreemde talen als de Engelse en Welse leerlingen. Dit cijfer wordt vervolgens vermenigvuldigd met de gegevens over de aantallen leerlingen en de uitgave per leerling voor het Verenigd Koninkrijk als geheel.

TABEL 4: VREEMDETALENONDERWIJS IN VERENIGD KONINKRIJK, UITGAVEN TOTAAL EN PER LEERLING (2002-2003)

Schoolfase	weekgem. voor VT (x 60 min.)	Betrokken leerlingen (%)	Gemiddelde duur VT per II (x 60 min.)	Tijds-aandeel VT (x 60 min.)	Aanpassing voor heel VK	Uitg. per II voor VT (€), VK (μ=4954)	antallen II (lineair gemiddelde)	Totale uitgave (€)
ENGELAND EN WALES								
KS1	0	--	0	0	0	0	1.672.728	0
KS2	0,5	33	0,167	0,009	0,01	49,5	53.345.456	165.600.072
KS3	2,25	100	2,25	0,1125	0,124	614,3	2.509.592	1.541.642.366
KS4	1,5	66	1	0,05	0,055	272,5	1.672.278	455.695.755
Totale uitgave								2.162.938.193

De totale uitgave van iets meer dan 2 miljard euro, toegeschreven aan de bevolking van het Verenigd Koninkrijk, komt neer op een jaarlijkse uitgave per inwoner van iets meer dan € 36 (€ 36,25). De vergelijkbaarheid tussen de Franse cijfers op basis van het jaar 2003-2004 met de Britse cijfers gebaseerd op het jaar 2002-2003 is zeker niet perfect; nochtans kan men aannemen dat het Verenigd Koninkrijk vergeleken met Frankrijk, hier als referentie genomen, jaarlijks zowat 100 euro per inwoner bespaart eenvoudigweg door het overwicht van het Engels. Dit vertegenwoordigt ongeveer 6 miljard euro per jaar. De besparing voor alle Engelstaligen van Europa samen is zelfs nog 400 miljoen euro hoger, als men er de zowat 4 miljoen bewoners van de Ierse republiek aan toevoegt.

76 Bron: http://www.dfes.gov.uk/rsgateway/DB/VOL/v000538/ed_train_final.pdf.

We zullen hier als hypothese stellen dat in geval van aanneming van “alles in ’t Engels”, de Engelstaligen hun inspanningen in het vreemdetalenonderwijs niet verder zullen verminderen, terwijl de andere staten, waaronder Frankrijk, hier als referentie genomen, de hunne niet zullen vergroten; we zullen ten hoogste aannemen, dat de eerste vreemde taal verplicht het Engels zou zijn (zoals het Rapport van de Commissie van het nationale debat over de toekomst van de School het aanbeveelt), maar dat de totale financiële inspanning niet gewijzigd zal worden. Dat is een robuuste hypothese, aangezien de aanneming van “alles in ’t Engels” zeker de druk zou doen toenemen voor veralgemening van het vroeg beginnen met Engels leren. Niettemin, mede omdat deze ontwikkeling gepaard zou kunnen gaan met een afwijzing van andere vreemde talen, is het niet onredelijk aan te nemen in het kader van deze studie, dat het totaal ongewijzigd blijft. Dus zal men als (voorzichtige) schatting voor de uitgaven voor het vreemdetalenonderwijs in Frankrijk en in het Verenigd Koninkrijk, ingeval van “alles in ’t Engels”, onderstaande bedragen behouden:

$$KVT_1^F = \text{€ } 8,235 \text{ miljard}$$

$$KVT_1^{VK} = \text{€ } 2,163 \text{ miljard}$$

Hoe zit het met de andere scenario's ? Eens te meer is de ingewikkeldheid van de vergelijking voor ons aanleiding tot enkele sterke vereenvoudigingen, waarvan het essentiële hierboven in deze sectie is aangegeven, namelijk voor wat het invoeren van Esperanto als eerste vreemde taal betreft. We zullen bovendien aannemen dat in scenario 2 (meertaligheid) alle landen dezelfde inspanningen leveren voor het aanleren van vreemde talen. In een scenario van zuivere meertaligheid, zou men daaruit het resultaat aflezen van een gelijkberechtigde positie van alle lidstaten. Bij de bijzondere vorm van meertaligheid, die we hebben moeten veronderstellen om er zeker van te zijn dat het aanleren van een redelijk aantal vreemde talen altijd de onderlinge verstaanbaarheid garandeert, gaat het een beetje anders: in feite zouden de personen met moedertaal Engels, Frans of Duits zich tevreden kunnen stellen met één enkele vreemde taal te leren (die noodzakelijkerwijze deel moet uitmaken van dit drietal) om als Europeaan net als de andere Europese inwoners twee van de drie talen te beheersen; deze voorwaarde verzekert de directe onderlinge verstaanbaarheid in elke subgroep van willekeurig genomen Europeanen, welke ook hun aantal en hun taalrepertoires mogen zijn. Ter vereenvoudiging zullen we aannemen, dat het scenario van meertaligheid veronderstelt dat ook het Verenigd Koninkrijk, Ierland, Frankrijk, Franstalig België, Luxemburg, Duitsland en Oostenrijk twee vreemde talen onderwijzen aan hun inwoners, naar toepassing van het door Brussel en Straatsburg aanbevolen model “1 + 2”. We zullen hier dus veronderstellen, dat men in heel Europa ten minste twee vreemde talen zal leren, overal even doeltreffend, dat wil zeggen met dezelfde uitgave per hoofd voor hetzelfde resultaat. Men krijgt dus (voor twee vreemde talen, dat wil zeggen dat de mogelijkheid er meer te leren buiten beschouwing wordt gelaten):

$$\text{KVT}_2^{\text{F}} = \text{KVT}_2^{\text{VK}} = \text{€ } 8,235 \text{ miljard}$$

$$\text{KVT}_3^{\text{F}} = \text{KVT}_3^{\text{VK}} = \text{€ } 4,118 \text{ miljard}$$

Het valt op dat Frankrijk zelfs met de zeer voorzichtige hypothesen, die we in heel onze redenering hebben volgehouden, er alle belang bij zou hebben om scenario 3 aan te moedigen, dat tot een besparing van meer dan 4 miljard euro per jaar zou leiden; de andere Europese staten zouden er ook bij winnen, in een mate die natuurlijk afhangt van hun aantallen leerlingen; terwijl het Verenigd Koninkrijk er natuurlijk geen enkel voordeel bij zou hebben, want het zou zijn nationale taal op gelijke voet zien komen als het Frans en het Duits, en dat zou het bij de hypothese van meertaligheid (scenario 2) meer dan 6 miljard euro extra per jaar kosten en bij de hypothese van een algemene overgang naar Esperanto (scenario 3) bijna 2 miljard euro meer per jaar.

Resultaat van de herinvestering in de opleiding

De zo door de Engelstalige landen bespaarde bedragen kunnen elders herinvesteed worden in opleiding en research; deze investering levert een zeker rendement op. Gegeven dat plaatsingen zonder risico een gemiddelde rendabiliteit van 3% tot 5% hebben en dat de kosten-batenanalyses in het algemeen een potentieel rendement van het kapitaal van 10% veronderstellen zullen we hier een rendementspercentage van 7% aanhouden als gemiddelde oplossing. Dit percentage, toegepast op de hierboven geschatte besparing van 6 miljard euro, levert een jaarlijkse rente op in de orde van 420 miljoen euro. [77] We zijn nu in staat de verschillende tot hiertoe berekende elementen te verzamelen voor een vergelijking van de drie scenario's in één tabel.

6.6 Vergelijkende balans

We maken eerst een kleine optelling: het totaal van alle voordelen die het Verenigd Koninkrijk uit de huidige overheersing van het Engels haalt wordt samengevat in tabel 5:

77 Als men zich niet op het standpunt van openbare financiën plaatst, maar op dat van de economie in haar geheel, kan men aan de gespaarde bedragen die toevoegen, welke voortkomen uit het feit, dat men minder inspanning hoeft te leveren voor het vertalen uit en naar andere talen (2,2 miljard euro per jaar). De zo vrijgemaakte rente belooft dan elk jaar 574 miljoen euro.

TABEL 5: NETTO JAARLIJKSE OVERDRACHTEN TEN VOORDELE VAN HET VERENIGD KONINKRIJK IN MILJOENEN EURO'S, 2002 – 2004

POST	RECHTSTREEKS BEDRAG	VERMENIGVULDIGINGSEFFECT ^a OF OPGEBRACHTE RENTE
Bevoorrechte markten	1.875	5.156 à 6.750
Besparing op inspanningen voor vertaling en vertolking	2.200	154
Besparing in het vreemdetalenonderwijs	6.000	420
Totaal	10.075	5.730 à 7.324

* Als er twee bedragen staan, komt het eerste uit de toepassing van een vermenigvuldiger van 2,75 op de rechtstreeks geschatte som; het tweede is gebaseerd op het totale door Phillipson vermelde bedrag, na aanpassingen (2003: 77).

In termen van netto inkomsten of vermeden uitgaven (“Rechtstreeks bedrag” in tabel 5) brengt de huidige overheersing van het Engels tegenwoordig aan het Verenigd Koninkrijk meer dan 10 miljard euro per jaar op.

Anderzijds zou men zich voor de schatting van de bevoorrechte markten ook kunnen baseren, niet op het rechtstreekse bedrag van de geschatte uitgaven op basis van de informatie van de British Council, maar op de officiële schatting van de Britse regering (dwz zowat 13 miljard euro in het begin van de jaren 2000, wat vandaag zonder twijfel meer dan 15 miljard zou zijn, maar wat we zeer voorzichtig geschat hebben op 6,75 miljard inzake de bevoorrechte markten in een specifiek Europees context). Om de volle maat te nemen van de voordelen, die het Verenigd Koninkrijk uit deze toestand haalt, kan men er bovendien aan herinneren dat de bedragen, bespaard op de communicatie en het onderwijs in vreemde talen een vorm van jaarlijkse rente opleveren van de orde van 574 miljoen euro. In dat geval vertegenwoordigt het totaal van de waarde van de overheersing van het Engels heden, voor het Verenigd Koninkrijk, een bedrag in de orde van 7,399 miljard euro. Ook daar blijft de schatting gebaseerd op een voorzichtig gebruik van de beschikbare gegevens.

We kunnen dus uitgaan van een marge van 10 tot 17 miljard euro per jaar, afhankelijk van of men rekening wil houden met de vermenigvuldigingseffecten en het rendement van de bedragen die het voornaamste Engelstalige land van Europa tegenwoordig kan besparen. Ter vergelijking: het budget van de centrale Britse regering beliep in 2003-2004 zowat 400 miljard pond [78], dat is ongeveer 584 miljard

78 Bron: <http://www.statistics.gov.uk/pdfdir/psa0604.pdf> .

euro. Het nominale Britse BNP beliep in 2004 alleen ongeveer 1710 miljard euro [79]; ongeveer 1% van dit totaal is dus toe te schrijven aan de huidige overheersing van het Engels.

Nogmaals, men begrijpe goed: deze grootteorden zijn van toepassing, zonder inbegrip van alle symbolische effecten, zonder de geïnduceerde effecten op de verdeling van goederen en culturele diensten in het Engels, en zonder de effecten van de bevoorrechte positie, die Engelse moedertaalsprekers hebben in situaties van onderhandeling en conflict, wat onvermijdelijk een bron is van andere financiële voordelen. Deze toestand wordt in feite gefinancierd door de andere, vooral Europese staten (we herinneren eraan dat men in de voorgaande bladzijden geprobeerd heeft alleen de geldstromen in rekening te brengen, die optreden in de context van uitwisselingen binnen Europa), die daarvoor dan ook nog accepteren hun nationale kostenposten voor het vreemdetalenonderwijs te verdubbelen.

De taalhegemonie is dus, zonder enige mogelijke twijfel, buitengewoon onrechtvaardig. Er zij opnieuw op gewezen, dat het geenszins de Engelse taal als dusdanig is die de boosdoener is, maar wel de taalhegemonie als manier van werken, welke ook de taal mag zijn in wiens voordeel ze tot stand gekomen is. Het zou dus merkwaardig zijn ze nog te willen versterken, zoals al diegenen schijnen te bedoelen, die voorstellen aan een nationale taal (Engels of andere) een dergelijke status toe te kennen. Aan de hand van een overzichtstabel (Tabel 6) kunnen in een oogopslag de verschillende opties vergeleken worden. Voor deze tabel brengen we enkel de “rechtstreekse bedragen” van tabel 5 in rekening.

79 Bron: <http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/>

page ?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL &screen=detailref&language=fr &product=Yearlies_new_economy&root=Yearlies_new_economy/B/B1/ B11/daa10000

TABEL 6: VERGELIJKING TUSSEN DRIE SCENARIO'S (Bedragen in miljoenen euro's, naar boven afgerond)

SCENARIO EN TAALOMGEVING	ALGEMENE EIGENSCHAPPEN	TE ONDERWIJZEN VREEMDE TALEN	UITGAVEN VOOR VREEMDETALEN-ONDERWIJS	OVERDRACH-TEN AAN HET LAND VAN DE OVERHEERSEN-DE TAAAL	FRANSE BIJDRAGE (13%) AAN DE OVERDRACHTEN	NETTO KOSTEN T.O.V SCENARIO 3
Scenario 1: "alles in 't Engels"	Internationale communicatie in principe in het Engels; ongelijkberechtiging in het voordeel van de moedertaalsprekers van deze taal; groeiende risico's van uitholling op lange termijn van de taalkundige en culturele verscheidenheid.	1e VT: Engels 2e VT: Elke andere taal	8.235	10.075	1.310	5.428
Scenario 2: «Meertaligheid»	Internationale communicatie in diverse Europese talen, tenderend naar een klein aantal "grote" talen, vooral de drie bevoorrechte talen (per hypothese: Engels, Frans, Duits); taalkundige en culturele diversiteit meer uitgesproken, maar risico van instabiliteit dat strikte regelingen vereist om communicatieve verbanden voor de niet-dominante talen te bevorderen, in het bijzonder andere talen dan Engels.	1e VT (voor Frankrijk): Engels of Duits * 2e VT (voor Frankrijk): maakt niet uit * <u>Opm. 1:</u> Eén van de twee VT zou een Romaanse taal moeten zijn <u>Opm. 2:</u> In het kader van dit onderwijs, een passieve kennis ontwikkelen in andere Latijnse talen	8.235	verwaarloosbaar	0	4.118
Scenario 3: «Esperanto»	Intertaalcommunicatie essentieel in Esperanto; praktisch volledige gelijkberechtiging tussen sprekers van eender welke moedertaal.	1e VT: Esperanto 2e VT: maakt niet uit	4.118	0	0	0

* voor de landen, waar de meerderheid van de inwoners noch het Engels, noch het Frans, noch het Duits als moedertaal hebben, zouden, om te verzekeren dat scenario 2 de onderlinge verstaanbaarheid in gelijke mate verzekert als de andere twee scenario's, de eerste en de tweede onderwezen vreemde talen uit het drietal Engels-Frans-Duits moeten komen.

Enkele commentaren kunnen helpen bij de interpretatie van deze tabel.

- Het netto voordeel van het Esperantoscenario is niet zo verrassend, aangezien het tegelijk de doelmatigheid van deze taal en zijn ongeëvenaarde rechtvaardigheid weergeeft. Het in rekening brengen van rechtvaardigheid in het klasement van de scenario's zou er dus toe moeten leiden scenario 2 of 3 aan te houden. In feite, als het principe van het Rawlse verschil (zie http://www.groene.nl/2001/0124/pl_rawls.html, NvdV) gevolgd wordt, onder voorbehoud van een zekere garantie van doelmatigheid, blijkt scenario 1 hier geenszins aan te voldoen.
- Verdiscontering van waarden buiten de markt zou er toe leiden de aantrekkelijkheid van scenario 2 te versterken, omdat dit de dagelijkse zichtbaarheid van de taal- en cultuurverscheidenheid bevordert; anderzijds zou dat de gebreken van scenario 1 scherper doen uitkomen, want juist dat loopt de grootste risico's van eenvormigheid.
- Het uitdrukkelijk en afzonderlijk verdisconteren van symbolische dimensies, gebonden aan de historische en politieke verankering van de Europese culturen (voorzover dergelijke dimensies niet opgenomen konden worden onder de waarden buiten de markt), versterkt deze conclusies.
- De hier geschatte bedragen hebben betrekking op een kalenderjaar; elk jaar komt er weer eenzelfde bedrag bij, waardoor ze een steeds moeilijker om te keren dynamiek versterken, waarin deze bedragen al maar zwaarder gaan wegen.

Als na controle het scenario "alles in 't Engels" het duurste en minst rechtvaardige blijkt van de drie, hoe komt het dan, dat het een dergelijke aanhang behoudt? Hoe is het uit te leggen dat een alternatief, dat de voorkeur verdient uit een oogpunt van doelmatigheid en billijkheid nooit ernstig overwogen wordt? Welke oriëntaties op korte en op lange termijn worden hierbij in overweging genomen, rekening gehouden met de tot hiertoe verkregen resultaten? Dat zijn vragen die het zevende en laatste hoofdstuk aansnijdt.

HOOFDSTUK 7

WELKE STRATEGIEËN ?

7.1 Langetermijnstrategie

Scenario 1 (“alles in ’t Engels”) houdt het ernstig risico in alles eenvormig te maken en zal onvermijdelijk de marginalisering van de Franse taal en de andere talen, behalve het Engels, tot gevolg hebben.

Scenario 2 (“meertaligheid”) wordt zonder twijfel gesteund – althans voor zover het om zeer vaag uitgedrukte algemene principes gaat – door de leden van het Europese kader. Buiten het feit dat hun gedachtegang ver van de werkelijkheid af schijnt te staan, is scenario 2 alleen geloofwaardig, als er een reeks maatregelen worden voorzien, die voldoende strikt de normen voor de communicationele verbanden voorschrijven. Dit veronderstelt een subtiel geheel van maatregelen, omdat het scenario enkel kan werken als het de dubbele logica van de bruikbaarheid en de maximisatie in zijn eigen voordeel kan ombuigen (of tenminste in staat is die krachten te neutraliseren, daar waar zij het Engels bevordert); deze benadering is heel delicaat, daar de maatregelen, nodig voor het slagen van het tweede scenario als kunstmatig en dwangmatig aangezien kunnen worden.

Het lijkt dus geen enkele twijfel, dat gezien voorgaande inschattingen, en indien men rekening houdt met de rol van de historische en symbolische dimensies, waar niets over gezegd is, scenario 3 uit algemeen analytisch oogpunt de beste oplossing is.

In enkele werken wordt geprobeerd te onderzoeken, vaak door middel van zeer technische methodes, voortvloeiend uit de theorie van de rationele keuzen, waarom zulk een evidente oplossing nog nergens weerklank heeft gevonden in de onderwijspolitiek (Pool, 1991b; Selten en Pool, 1997; Güth, Strobel en Wickström, s.i.d.) ondanks zijn functionaliteit vanuit pedagogisch (Piron, 1994), financieel oogpunt (Haszpra, 2003) of ook vanuit humanistische overwegingen (Mullarney, 1999). Men kan daarvoor psychologische verklaringen zoeken (Piron, 1994) of historische (Forster, 1982; Ministerie van onderwijs [Italië], 1995). Fettes (1991) combineert meerdere analyseniveaus in een opmerkelijk genuanceerde tekst.

Het onderzoek van deze veelomvattende vragen zou ons te ver brengen. Op grond van de "beleidsanalytische" benadering van de vorige hoofdstukken, waarvan de conclusies in dezelfde richting wijzen als de hierboven aangehaalde literatuur, zal ik me tevreden stellen een strategie voor het taalonderwijs te schetsen, die een strategie op lange termijn zou zijn, met een duur van minstens één generatie. In een tweede paragraaf zal ik trachten een kortetermijnstrategie te schetsen. Het onderscheid tussen de twee is belangrijk. De realiteit leert ons dat elk voorstel om Esperanto te gebruiken onmiddellijk van tafel wordt geveegd, vaak zonder enige rechtvaardiging; het zou dus volledig ondenkbaar zijn het op korte termijn te willen invoeren.

De realisatie van scenario 3 is alleen denkbaar, als aan drie voorwaarden is voldaan. De eerste hangt af van het toezicht op de uitvoering en stelt geen onoverkomelijk probleem; de andere twee zijn moeilijker, maar zoals men heeft kunnen zien, zijn de financiële en symbolische belangen, die op het spel staan even groot als de moeilijkheid om deze uitdagingen aan te gaan.

Opleiding en werving van leerkrachten

We zullen het opleidingsprobleem van de onderwijskrachten snel afhandelen. Als het scenario bedoeld is om in het verloop van één generatie ingevoerd te worden, is er meer dan voldoende tijd om de nodige leerkrachten op te leiden. Daarover zal ik slechts Haszpra aanhalen, ook al zou het onderwerp een meer gedetailleerde behandeling verdienen: “[de Esperantoleerkrachten] *kunnen zeer snel gevormd worden met gebruikmaking van het huidige aantal [taal]leerkrachten. De taalleraars hebben een meer dan gemiddeld leervermogen voor talen en zijn reeds gevormd in de methodiek van het taalonderwijs. Voor hen is een cursus Esperanto van 200 uur duidelijk ruimschoots voldoende om hen in staat te stellen het te onderwijzen [...]. De experimenten in Oost-Europa hebben aangetoond, dat na de politieke omwenteling van rond 1990 vele leraars Russisch een andere taal geleerd hebben en na verloop van een vrij korte tijd in staat waren Engels, Duits of Frans op het vereiste niveau te onderwijzen. Bovendien kan een leraar Esperanto onderwijs verzorgen voor ongeveer tien keer zoveel leerlingen als in een andere taal, omdat de nodige leertijd tienmaal korter is [men vindt hier dus de ratio 1:10, vermeld in het vorige hoofdstuk - FG]. Men kan hetzelfde zeggen over het Esperanto-onderwijs aan volwassenen, die er gemakkelijk de benodigde tijd aan zouden kunnen besteden, terwijl ze maar moeilijk voldoende tijd zouden kunnen vinden om een natuurlijke taal te leren*” (2003:6; vertaling via het Frans).

Zelfs zonder uit te gaan van de welbekende verhouding van 1 op 10, is het meer dan waarschijnlijk, dat de vorming van leraars geen hinderpaal zou vormen voor scenario 3. Laten we dus overgaan naar twee andere, duidelijk moeilijker te vervullen voorwaarden.

Informatie en ontwikkeling van de mentaliteit

De tweede voorwaarde is, dat men er toe komt allerlei soorten zeer verspreide weerstanden te boven te komen. Dat vraagt een zeer grote informatie-inspanning (naar het publiek toe, naar de politici, de overheden, de media, de beslissers van de private sector) en intellectuele flexibiliteit om van mentaliteit te kunnen veranderen (naar alle schijn bij dezelfde groepen actoren). Ongetwijfeld moeten daartoe veel vooroordelen bestreden worden – maar zoals Pool zegt: “taal is een terrein waarop zowel specialisten als leken ongelooflijk vastgeroeste opvattingen hebben” (Pool, 1991a: 7; vertaling via het Frans). Misschien moeten de drijfkrachten achter een vorm van *taalwaan*, reeds lang geleden ontdekt door Gobard (1976), duidelijk gemaakt worden. Dit gezegd zijnde is het niet nodig om, wanneer men een politiek van beheer van diversiteit voorstelt, die aan Esperanto een centrale plaats toekent, op het begrip imperialisme te duiden (zoals Bernard Cassen doet in *le Monde Diplomatique* van januari 2005). Zelfs als het gebruik van dit concept de macrodynamiek van talen en bepaalde van haar institutionele raderwerken in een heel interessant daglicht kan stellen (zoals Phillipson, 1992 aantoont), is het overbodig, want om uit te komen op een aanbeveling van scenario 3 hoeft men slechts enkele kostenschattingen te maken, zoals we eerder hebben gedaan. De verdiscontering van gelijkberechting kan die conclusie slechts versterken. Toch is het misschien nuttig na te denken over de onweerstaanbaarheid van de macht en te verwijzen naar de *'Verhandeling over de vrijwillige Slavernij'* door Etienne de La Boétie (1530-1563).

Dit diepgaande werk omtrent informatie en mentaliteitsbeïnvloeding kan natuurlijk op feiten en op cijfers steunen, waarnaar in deze studie verwezen wordt en op literatuur waarnaar ze verwijst. Niettemin moeten nog heel wat feiten geanalyseerd en verwerkt worden. We hoeven hier niet stil te blijven staan bij de klassieke tegenwerpingen, die elders reeds ruim weerlegd werden (Fettes, 1991; Piron, 1994; Grin, 2004c); bij mijn weten beschikt men echter nog niet over voldoende argumenten om een afdoende discussie aan te gaan betreffende de vraag over de reeds gedane investeringen, niet enkel op het gebied van volvoerde opleiding, maar ook op het gebied van al in verschillende vormen bewaarde documenten (in het Engels). In feite wordt soms het tegenargument aangehaald, dat alle reeds gedane investeringen verloren dreigen te gaan.

Het is niet bijzonder moeilijk deze tegenwerping te weerleggen, al was het maar door bij analogie te redeneren: had men moeten afzien van de overgang naar het metriek stelsel (zoals de Verenigde Staten, die nog altijd het zogenaamde “imperiale” – hoe kom je erop ? - systeem gebruiken), onder het voorwendsel van kosten ? Had de overgang naar de euro verworpen moeten worden omwille van de bestaande gewoonten van verbruikers en ondernemingen of het bestaan van de boekhouding in de respectievelijke nationale munten ? Had men de informatica moeten verwerpen, omdat de schrijfmachines dan overbodig zouden worden ? Inderdaad, elke vernieuwing, elke verandering veronderstelt verloren investeringen, “sunk costs”.

Het zou dus nodig zijn, met het oog op de realisatie van de langetermijnstrategie van scenario 3, maatregelen te nemen voor het vertalen van Engelstalige documenten naar Esperanto. Dat is overigens geen noodzaak

op korte termijn: zij zal pas werkelijk van belang worden op het ogenblik dat een generatie de arbeidsmarkt betreedt, die Esperanto en een andere vreemde taal (dat hoeft niet per se Engels te zijn) geleerd heeft. Er zal evenzo met een overgangperiode gerekend moeten worden, waarin personen, die Engels als eerste of tweede vreemde taal geleerd hebben, een bijzondere steun zouden moeten krijgen om Esperanto te leren. Gezien de toegankelijkheid van die taal, zou er slechts een bescheiden investering nodig zijn om hen in Esperanto op hetzelfde of een hoger bekwaamheidsniveau te brengen als waarop ze nu het Engels kennen.

Deze ontwikkeling van de mentaliteit is ondenkbaar, indien ze niet voortvloeit uit een subtiel begrip van de processen van individuele en collectieve bewustwording van de actoren, in het bijzonder als die plaats vindt op het terrein van de maatschappelijke verscheidenheid van talen en de individuele veeltaligheid. Daarom moet men beginnen daar grondig over na te denken. We kunnen daartoe uitgaan van de nieuwe, rond Touraine en Wieviorka opgebouwde theorie van sociale veranderingen en aanknopen bij het al in het eerste hoofdstuk voorgestelde concept van “moNdernisering” (Roussiaud, 1997). Bij mijn weten is deze theorie nog niet toegepast op de sociale keuzes van taalomgevingen, maar toch zal dit noodzakelijk zijn om te bevorderen, dat elkeen zich zou toeleggen op scenario 3 en dat zich situaties ontwikkelen, waarin het principe van maximisatie in het voordeel van Esperanto werkt.

Coördinatie

Het probleem hangt natuurlijk ook af van de coördinatie op Europees niveau en meer bepaald tussen de lidstaten. Zij behouden hun beslissingsrecht op het gebied van onderwijs en dat zal zeker nog lange tijd zo blijven. Het volgende probleem moet dus op het niveau van de coördinatie tussen de staten [80] opgelost worden.

Als er tussen de staten geen coördinatie is, heeft elke staat de neiging een onderwijspolitiek te volgen, met de bedoeling het economisch succes van de eigen burgers te bevorderen, en zelfs concurrentievoordeel te bieden op de uitgebreide Europese arbeidsmarkt. Bijgevolg zouden de resultaten voor een staat, die zich op zijn eentje in scenario 3 zou wagen catastrofaal zijn, zelfs als de openbare opinie grotendeels voor zo'n onderneming zou zijn gewonnen: die zouden neerkomen op isolering van dat land en zijn inwoners van de rest van Europa. Dat zou een investering in taalkennis zijn zonder enige commerciële waarde. De burgers van andere staten, die door zouden gaan om Engels bij voorrang te onderwijzen, zouden, onder overigens gelijkblijvende omstandigheden, het rendement van hun kennis van het Engels zien toenemen. We hebben in paragraaf 3.4 gezien, dat dit voordeel misschien gedoemd is af te brokkelen, maar niemand maakt zich daar nog ongerust over;

80 misschien volgens dezelfde logica als de interkantonnale concordaten, die in Zwitserland bepaalde aspecten van de onderwijspolitiek regelen.

in ieder geval zou op korte termijn het aannemen van scenario 3 door één staat alleen, alle anderen aansporen voort te gaan met het onderwijzen van het Engels.

Daarentegen wordt alles anders, als de staten zich gezamenlijk bezinnen op hun gemeenschappelijk belang, en als de meerderheid van de landen samen besluiten scenario 3 te volgen. Binnen de duur van één generatie kunnen onrechtvaardige overdrachten van miljarden euro's uitgeschakeld worden en is voor de Europese Unie als geheel een netto besparing van ongeveer 25 miljard euro per jaar mogelijk. [81] Ter vergelijking, het totaal van de voor 2005 door de Europese Unie begrote uitgaven bedraagt 116,55 miljard Euro. [82]

Het is moeilijk in te zien, op grond van welke logica 23 van de 25 lidstaten aan de twee andere een geschenk zouden moeten geven, dat hun jaarlijks, alleen al op het niveau van het onderwijssysteem, de "kleinigheid" van 26,7 miljard euro per jaar [83] kost, te meer daar deze massale investering de meerderheid van de Europese burgers in een toestand van ondergeschiktheid brengt. Omwille van zulk een evident gemeenschappelijk belang, dat bovendien volledig overeenkomt met eisen van rechtvaardigheid, zou wijsheid de staten er toe moeten brengen het eens te worden over een stap voor stap gecoördineerde invoering van scenario 3.

Natuurlijk moet die coördinatie tussen staten niet enkel voor de onderwijspolitiek gelden; die is ook hard nodig met betrekking tot voorlichting en mentaliteitsontwikkeling.

7.2 Kortetermijnstrategie

Op korte termijn is het echter uitgesloten scenario 3 voor te dragen; bovendien zou gewoon al de aankondiging, dat dit scenario overwogen zou moeten worden op een termijn van 20 of 25 jaar, door grote delen van de openbare

81 Dit bedrag wordt als volgt door extrapolatie verkregen, uitgaande van de jaarlijkse uitgave per inwoner van Frankrijk, die tegenwoordig € 137 bedraagt. We hebben gezien, dat we dit cijfer, wanneer we scenario 3 aannemen, door twee kunnen delen en reduceren tot € 68,50, hier afgerond op 68. Dit cijfer (waarmee bij de huidige aantallen lessen in Frankrijk het leren van twee vreemde talen gefinancierd zou kunnen worden) geldt bij extrapolatie voor 86% van de bevolking van het Europa der 25, die in een land woont waarvan de hoofdtaal niet het Engels is (zie Bijlage A1). Anderzijds zou die 14% van de Europese bevolking, die in het Verenigd Koninkrijk en Ierland woont, Esperanto moeten leren. Laten we veronderstellen dat het Verenigd Koninkrijk en Ierland zich ook achter het onderwijssysteem met twee vreemde talen (Esperanto en een andere taal) scharen; vergeleken met de huidige uitgave per inwoner in het Verenigd Koninkrijk (waarvan we hier zullen veronderstellen, dat ze ook voor de Ierse Republiek geldt), die € 36 per jaar per inwoner bedraagt, betekent dit een verhoging met € 32. Gegeven een totale bevolking van het Europa der 25 van 457 miljoen, berekent men: $457 \times [(68 \times 0,86) - (32 \times 0,14)] = 457 \times 54 = € 24,678$ miljard. We tekenen hierbij aan, dat er geen gegevens zijn over het percentage personen, die in het Europa der 25 Engels als moedertaal hebben (onafhankelijk van het land van verblijf). Voor het Europa der 15 gaf het onderzoek Eurobarometer n° 54 een cijfer van 17,2% aan.

82 Bron: <http://www.info-europe.fr/document.dir/fich.dir/QR001028.htm> .

83 Dit bedrag wordt als volgt verkregen: $0,86 \times 457 \times 68 = € 26,725$ miljard.

opinie belachelijk gemaakt worden, zo groot is de invloed van het geloof dat er geen enkel alternatief bestaat voor de hegemonie van het Engels. Iedereen is vergeten dat veel staten ten tijde van de Volkenbond de mogelijke invoering van Esperanto als internationale taal [84] steunden, of dat de algemene vergadering van UNESCO in 1954 en in 1985 resoluties ten gunste van Esperanto aangenomen heeft.

Al is scenario 3 niet onmiddellijk uitvoerbaar, toch zou het gevaarlijk zijn zich tevreden te stellen met scenario 1 of 2, omdat het steeds moeilijker wordt de ontwikkeling terug te draaien; inderdaad zijn veel waarnemers, waaronder van Parijs (2001b, 2004a, 2004b) van mening dat het proces ten voordele van het Engels op geen enkele manier omkeerbaar is. Dat is een reden te meer om op korte of middellange termijn scenario 2 te steunen, dat van meertaligheid. De intentieverklaringen van de Europese instellingen gaan overigens allemaal in die richting; het is dus nodig ze een echte inhoud te geven.

Dit vereist veel meer dan wat het Actieplan (Europese Commissie, 2004) voorstelt.

Het aspect “vreemdetalenonderwijs” is nog het meest voor de hand liggende deel ervan, en daarom zullen we er hier niet verder op ingaan. Het belangrijkste, om ervoor te zorgen dat het onderwijs van andere talen dan het Engels niet eenvoudigweg een alibi is, en dat kennis van andere talen de waardering krijgt, die ze verdient, is dat er institutionele verbanden gecreëerd worden, waarin andere talen dan het Engels de uitkomst van het maximisatieproces zullen zijn. Het is inderdaad van essentieel belang, te begrijpen dat het niet voldoende is als de Europese burgers alleen maar meerdere talen leren, om op middellange of lange termijn een echte meertalige wisselwerking, en dus de taaldiversiteit in de communicatie in Europa veilig te stellen. Bijgevolg zijn begeleidende maatregelen absoluut nodig.

Het is niet mogelijk hier alle maatregelen te bepalen, die in die zin genomen zouden kunnen worden, want ze moeten passen in het kader van een gestructureerd samenhangend taalbeleid. We kunnen echter de hypothese stellen, dat deze maatregelen onder meer zouden moeten leiden tot:

- 1) de algemene verdediging van meertaligheid in alle Europese instellingen en in een maximaal aantal situaties;
- 2) de eis dat de werknemers in deze instellingen, vanaf een bepaald hiërarchisch niveau, drietalig zouden zijn, terwijl tweetaligheid geen recht op enige premie of bijzonder voordeel mag geven;

84. Het dossier werd in die tijd (september 1922) geblokkeerd door Frankrijk. Léon Béard, toenmalig minister van onderwijs, had zelfs “in alle Franse scholen het onderwijs en de propaganda voor Esperanto verboden, omdat hij het een gevaarlijke drager van internationalisme vond en een concurrent van de rol van de Franse taal in de wereld” (Ministero della Pubblica Istruzione [Italië], 1995).

3) een verbod op elke soort afwijking in het personeelsbeleid van de Europese instellingen, in het bijzonder bij het aanbieden van arbeidsplaatsen, waarbij Engels als moedertaal geëist wordt; [85]

4) het bepalen, in het kader van de werking van deze instellingen, van terreinen, waarop het gebruik van de meest dominante talen uitgesloten wordt, te beginnen met het Engels - maar soms ook van het Frans of Duits. Daarbij kan men denken aan het gebruik van het Zuid-Afrikaanse rotatiesysteem of aan het invoeren, voor verschillende algemene directies van de Europese Commissie, van een soort interne communicatie in drie talen, die voorkomt dat de drie grote er in alle omstandigheden bij zijn: met andere woorden, de moedertaalsprekers van de bevoorrechte talen waaronder vooral het Engels, moeten geconfronteerd worden met situaties, waarin ze andere talen moeten gebruiken, terwijl de personen die als moedertaal geen Engels, Frans of Duits hebben, geconfronteerd worden met situaties, waarin het niet mogelijk is altijd gemakkelijk zijn toevlucht te nemen tot dezelfde taal van het drietal. Dit zou geconcretiseerd kunnen worden door het vaststellen van N "taalregimes".

Deze soort regeling klinkt misschien verrassend. Toch kan de lezer gemakkelijk nagaan dat, als dergelijke maatregelen niet genomen worden, moeilijk valt te voorkomen, dat de geheel natuurlijke inwerkingtreding van het principe van maximinatie leidt tot taalhegemonie - natuurlijk ten voordele van het Engels;

5) een actieve voorlichting en bewustmaking van het publiek en van de media voor het probleem van de taalrechtvaardigheid, om hun de noodzaak van dergelijke ingrepen te doen inzien;

6) de aanmoediging tot internationale uitwisselingen van scholieren en studenten, niet op een vrijblijvende manier (wat in het algemeen leidt tot het eerst aan bod komen van het Engels – zoals De Swaan schrijft (2002): «the more languages, the more English»; NvdV: "hoe meer talen hoe meer Engels"), maar gericht op andere talen dan het Engels, en zoveel mogelijk in het kader van partnerschappen tussen lidstaten;

7) een absolute vastberadenheid van de staten om gebruik te maken van hun recht om maatregelen te treffen voor wat betreft de taal die moet gebruikt worden voor de etikettering van producten, maatregelen die juridisch voorrang moeten hebben op het principe van de vrije circulatie van goederen en diensten tussen de lidstaten;

8) de aanmoediging om alle Europese talen op voet van gelijkheid te stellen, in de geschreven en mondelinge communicatie van overheden en ondernemingen;

85 Zie English mother tongue only... 1000 European jobs for English native speakers, <http://lingvo.org/zz/2/15> . Aan deze praktijk kwam een einde na talrijke protesten, ook in het Europese Parlement (zie de schriftelijke vraag E-4100/00 van parlementslid Bart Staes, 10 januari 2001).

9) het instandhouden van goed draaiende vertaal- en tolkdiensten, want zelfs wanneer men veronderstelt dat de algemeen verleende voorrang aan drie talen (bijvoorbeeld het Engels, het Duits en het Frans) systematisch wordt gegarandeerd, moet men elkaar onderling volledig verstaan en moet er als aanvulling een zeer ruim aanbod van vertaling en vertolking zijn, tenminste tussen de talen, die van die voorrang genieten; dit verwijst naar het zogenaamde “oligarchische” systeem (zie bijlage 2).

Scenario 2 ontslaat de lidstaten niet van de plicht een inspanning te doen om tot coördinatie te komen. Evenzeer moeten zij een grondige analyse verrichten van de waarde en de identiteitverlenende rol van de individuele veeltaligheid in het dagelijkse leven en de toekomstplanning van individuen.

Indien het aannemen van dergelijke maatregelen, in het kader van scenario 2, er toe leidt, dat er een stabiel echt meertalig Europese taalomgeving ontstaat, dan zou het gedurende lange tijd bewaard kunnen worden en dan zou scenario 3 niet meer als een noodzaak gezien hoeven te worden. Ongetwijfeld is scenario 2 duurder, of het nu gaat over educatieve of over begeleidende maatregelen. Anderzijds is het veel minder onrechtvaardig dan scenario 1, en garandeert het, meer dan de twee andere scenario's, een veelvuldig contact met de diversiteit. Dus kan de verhouding tussen zijn voordelen en zijn kosten als redelijk beschouwd worden. We mogen echter niet uit het oog verliezen, dat de meertaligheid als scenario nogal broos kan zijn en dat de taalomgeving onstabiel kan blijken; de instelling van begeleidende maatregelen van de hierboven opgesomde soort vereist dus een grote waakzaamheid. Om gelijkaardige redenen kan het verantwoord zijn om, in een latere uitdieping van zo'n analyse, de mogelijkheden te onderzoeken om scenario's 2 en 3 te combineren.

7.3 Algemene conclusie

De eindconclusie kan bitter lijken. Het beleid, dat het ‘Rapport van de Commissie van het nationale debat over de toekomst van de School’ aanbeveelt is zeker het eenvoudigste; toch hebben we in de loop van deze studie kunnen zien, dat het uit het oogpunt van een openbaar beleid wellicht de slechtste oplossing is. Het is niet, op verre na niet, de goedkoopste oplossing; het is bovendien de meest onrechtvaardige; en ze veroordeelt het Frans, en daarmee alle Europese talen buiten het Engels, tot achteruitstelling. Sommigen spreken zelfs over feodalisering, met alle onberekenbare geopolitieke en culturele gevolgen die zulks meebrengt.

Als een zo weinig aantrekkelijke oplossing toch vaak aanbevolen wordt, komt dat ongetwijfeld voort uit een analyse, die binnen een te beperkt kader uitgevoerd wordt. Gegeven het feit, dat er, in afwezigheid van coördinatie, een sterke drang bestaat om zich op het Engels te richten, is het inderdaad heel logisch, dat men

het onderwijst en leert. Maar dat komt neer op de ontkenning van elke taaldynamiek. Hiermee moet rekening gehouden worden zowel voor de analyse als voor de formulering van de aanbevelingen. Het zeer bijzondere karakter van de taal, die als communicatiemiddel netwerken scheidt, maar die ook een cruciaal element is van individuele en collectieve identiteit, laat geen simplistische oplossingen toe. Het is dus tenslotte niet verrassend dat het feit, dat men geen (of onvoldoende) rekening houdt met deze complexiteit, tot ondoeltreffende keuzen kan leiden in termen van toekenning van middelen, onrechtvaardig in termen van verdeling van middelen, gevaarlijk voor de diversiteit van taal en cultuur en zeer zorgwekkend in geopolitieke termen, ook al hebben ze een valse schijn van vanzelfsprekendheid.

Om uit het slop te geraken is het dus nodig het denkkader te verruimen en de vraag over het vreemdetalenonderwijs te herdenken met gebruikmaking van een ruimere logica, waarin een groter aantal parameters opnieuw onderzocht kunnen worden. Een van de belangrijkste gevolgen van een dergelijke verruiming is, dat het bij de uitwerking van strategieën de mogelijkheid van coördinatie tussen staten in het centrum van de aandacht plaatst. In zo'n kader krijgt het probleem een heel ander uitzicht: al is het niet gemakkelijk, het kan nu worden opgelost, en daarbij zullen de belastingbetaler, de sociale gerechtigheid en de diversiteit van talen en culturen, de grootste winnaars zijn.

REFERENTIES

Alle Internetbladzijden, vermeld in deze bibliografie of in de voetnotas van dit rapport, werden geraadpleegd gedurende de maand mei van 2005.

1. Abrams, Daniel et Strogatz, Steven, 2003 : « Modelling the dynamics of language death », *Nature* Vol. 424, n° 2, 900.
2. Ager, Dennis, 2001 : *Motivation in Language Planning and Language Policy*. Clevedon : Multilingual Matters.
3. ALLC (Australian Language and Literacy Council), 1994 : *Speaking of business. The needs of business and industry for language skills*. Canberra: National Board of Employment, Education and Training.
4. Ammon, Ulrich (ed.), 2001 : *The Dominance of English as a Language of Science. Effects on the Non-English Languages and Language Communities*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter.
5. Appel, René and Muysken, Pieter, 1987 : *Language contact and bilingualism*. London : Edward Arnold.
6. Arnsperger, Christian, et van Parijs, Philippe, 2003 : *Éthique économique et sociale*. Paris : La Découverte.
7. Assemblée nationale (France), 2003 : *Rapport d'information déposé par la délégation de l'Assemblée nationale pour l'Union européenne sur la diversité linguistique dans l'Union européenne* (« Rapport Herbillon »).
<http://www.electionslegislatives.fr/12/europe/rap-info/i0902.asp>.
8. ASSIM, 2000 : *Évaluation de l'incidence économique et sociale du multilinguisme en Europe. Rapport final—Phase 3, Actualisation quantitative*. site internet ASSIM.
9. Baker, Colin, 2001 : *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* [3e éd.]. Clevedon : Multilingual Matters.
10. Beacco, Jean-Claude et Byram, Michael, 2003 : *Guide pour l'élaboration des politiques linguistiques éducatives en Europe. De la diversité linguistique à l'éducation plurilingue*. Strasbourg : Conseil de l'Europe (Division des Politiques linguistiques).
11. Baker, Colin, 1992 : *Attitudes and Language*. Clevedon : Multilingual Matters.
12. Baker, Colin. 2001. *Foundations of bilingual education and bilingualism*. Clevedon Multilingual Matters.

13. Baker, Steven J. (ed.), 2002: *Language policy: Lessons from global models*. Monterey [CA]: The Monterey Institute of International Studies.
14. Blanke, Detlev, 2003 : « Interlinguistics and Esperanto Studies : Paths to the Scholarly Literature », *Language Problems and Language Planning* 27 (2), 155-192.
15. Bloom, David and Grenier, Gilles, 1996 : « Language, employment and earnings in the United States: Spanish-English differentials from 1970 to 1990 », *International Journal of the Sociology of Language* 121, 45-68.
16. Bonnet, Gérard (dir.), 2004 : *The assessment of pupils' skills in English in eight European countries, 2002*. Paris : Ministère de la Jeunesse, de l'Éducation nationale et de la Recherche. Division de l'évaluation et de la prospective.
17. Bouchard, Pierre, 1993 : « Une réelle francisation des entreprises : de la possibilité à la réalité ? », in P. Bouchard (dir.), *Les actes du colloque sur la situation linguistique au Québec*. Montréal : Office de la langue française, 115-137.
18. Bouchard, Pierre, 2002 : « La langue du travail : une situation qui progresse, mais toujours teintée d'une certaine précarité », *Revue d'aménagement linguistique*, n° hors série, automne 2002, 85-106.
19. Bourdieu, Pierre, De Swaan, Abram, Hagège, Claude, Fumaroli, Marc, et Wallerstein, Immanuel, 2001 : « Quelles langues pour une Europe démocratique ? », *Raisons politiques* 2, 41-64.
20. Briey, Laurent de, et van Parijs, Philippe, 2002 : « La justice linguistique comme justice coopérative », *Philosophie économique* 5 (1), 5-37.
21. Calvet, Louis-Jean, 1987 : *La guerre des langues et les politiques linguistiques*.
22. Calvet, Louis-Jean, 1993 : *L'Europe et ses langues*. Paris : Plon.
23. Calvet, Louis-Jean, 1996 : *Les politiques linguistiques*. Paris : Presses universitaires de France (Coll. *Que sais-je ?*).
24. Calvet, Louis-Jean, 1999 : *Pour une écologie des langues du monde*. Paris : Plon.
25. Calvet, Louis-Jean, 2002 : *Le marché aux langues. Les effets linguistiques de la mondialisation*. Paris: Plon.
26. Carr, Jack, 1985 : Le bilinguisme au Canada: l'usage consacre-t-il l'anglais monopole naturel? In Vaillancourt F. (dir.) *Economie et langue*. Québec, Canada: Conseil de la langue française. 27-37.
27. Cerquiglini, Bernard, 2004 : « La place du français dans la vie économique », *Le français dans le monde* (janvier), 40-44.
28. Chiswick, Barry, 1978 : « The effect of Americanization on the earnings of foreign-born men », *Journal of Political Economy* 86(5), 897-921.
29. Chiswick, Barry, 1991 : « Speaking, reading and earnings among low-skilled immigrants », *Journal of Labor Economics*, 9(2), 149-170.

30. Chiswick, Barry, 1999 : « Language Skills and Earnings Among Legalized Aliens », *Journal of Population Economics* 12(1), 63-91.
31. Chiswick, Barry, 2002 : « Immigrant Earnings : Language skills, Linguistic Concentrations and the Business Cycle », *Journal of Population Economics* 15(1), 31- 57.
32. Chiswick, Barry and Miller, Paul, 1995 : « The endogeneity between language and earnings: international analyses », *Journal of Labor Economics* 13, 246-288.
33. Church, Jeffrey et King, Ian, 1993 : « Bilingualism and network externalities », *Canadian Journal of Economics* 26, 337-345.
34. Cigada, Sara, Gilardoni, Silvia, et Matthey, Marinette (dir.), 2001 : *Comunicare in ambiente professionale plurilingue*. Actes du Colloque 2000 de la VALS/ASLA [Association suisse de linguistique appliquée]. Lugano : Università della Svizzera italiana.
35. Colomer, Josep, 1991 : « The utility of bilingualism », *Rationality and Society* 2, 310- 334.
36. Colomer, Josep, 1996 : « To translate or to learn languages? An evaluation of social efficiency », *International Journal of the Sociology of Language* 121, 181-197.
37. Commission européenne, 2000 : *La place des langues étrangères dans les systèmes éducatifs européens (1999/2000)*. Bruxelles: Commission européenne, DG Éducation et culture.
38. Commission européenne, 2001 : *L'enseignement des langues étrangères en milieu scolaire en Europe*. Bruxelles: Commission Européenne, DG Éducation et culture.
39. Commission européenne, 2004 : *Promouvoir l'apprentissage des langues et la diversité linguistique. Plan d'action 2004-2006*. Bruxelles: Commission européenne, DG Éducation et culture.
40. Commission européenne (sans indication de date) : *Bilingualism in Business. The Point of Difference—Europe's Minority Languages at Work*. Bruxelles : Commission européenne, DG XXII.
41. Conseil de la langue française, 1999: *La gestion du plurilinguisme et des langues nationales dans un contexte de mondialisation*, Actes du Séminaire de Québec. Québec: Conseil de la langue française.
42. Cooper, Robert, 1989 : *Language Planning and Social Change*. Cambridge : Cambridge University Press.
43. Corsetti, Renato, et La Torre, Mauro, 1995 : « Quale lingua prima ? Per un esperimento CEE che utilizzi l'esperanto », *Language Problems and Language Planning* 19 (1), 26-46.
44. Coulmas, Florian (ed.), 1991 : *A Language Policy for the European Union. Prospects and Quandaries*. Berlin : Mouton de Gruyter.

45. Crawford, James, 2000 : *At War with Diversity: U.S. Language Policy in an Age of Anxiety*. Clevedon : Multilingual Matters.
46. Cremer, Rolf et Willes, Mary, 1991 : « Stock in trade: the role of English in international trade proceedings », *Journal of Asian Pacific Communication* 2, 103-116.
47. Cremer, Rolf et Willes, Mary, 1994 : « Overcoming language barriers to international trade: A text-based study of the language of deals », *Journal of Asian Pacific Communication* 5, 147-161.
48. Crystal, David, 1997 : *English as a Global Language*. Cambridge : Cambridge University Press.
49. Dalmazzone, Silvana, 1999 : « Economics of language: A network externalities approach », in A. Breton (ed.) *Exploring the Economics of Language*. Ottawa, : Canadian Heritage, 63-87.
50. De Swaan, Abram, 2002: *Words of the World. The global language system*. Cambridge, MA: Polity Press.
51. De Witte, Bruno, 2004: "Language Law of the European Union: Protecting or Eroding Linguistic Diversity?", in R. Craufurd Smith (ed.), *Culture and European Union Law*. Oxford: Oxford University Press, 205-241.
52. Dickson, Peter et Cumming, Alister (1996) : *Profiles of Language Education in 25 Countries. Overview of Phase 1 of the IEA Language Education Study*. Slough (GB) : National Foundation for Educational Research.
53. Direcció General de Política Lingüística (dir.), 1997 : *Actes del Congrés Europeu sobre Planificació Lingüística*. Barcelone : Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
54. Direcció General de Política Lingüística (dir.), 1999 : *Polítiques lingüístiques a països plurilingües*. Barcelone : Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
55. Driscoll, Patricia, Jones, Jane et Macrory, Gee 2004 : *The provision of foreign language learning for pupils at Key Stage 2*.
<http://www.dfes.gov.uk/research/programmeofresearch/projectinformation.cfm?projectid=13883&resultspage=1> .
45. Dunn, William, 1994 : *Public Policy Analysis. An Introduction*. Englewood Cliffs : Simon & Schuster.
46. Durand, Charles, 2001 : *La mise en place des monopoles du savoir*. Paris: L'Harmattan.
47. Durand, Charles, 2004 : « Les impostures des apôtres de la communication », *Panoramiques*, n° 69, 4^e trimestre, 105-122.
48. Dustmann, Christian, 1994 : « Speaking fluency, writing fluency and earnings of migrants » *Journal of Population Economics* 7, 133-156.
49. Ellis, Rod, 1994: *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

61. Favre d'Echallens, Marc (dir.), 2004: *L'avenir s'écrit aussi en français*. Numéro thématique de *Panoramiques*, n° 69, 4e trimestre.
62. Feld, Stacy Amity, 1998: "Language and the globalization of the economic market : The regulation of language as a barrier to free trade". *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 31, 155-201.
63. Fettes, Mark, 1991: "Europe's Babylon: Towards a single European language?" *Esperanto Documents*, <http://infoweb.magi.com/~fettes/eurlan.html>.
64. Fidrmuc, Jan et Ginsburgh, Victor, 2004 : « Languages in the EU : The Quest for Equality and its Cost », *CPRE (Centre for Economic Policy Research) Discussion paper series*, No. 4795, <http://www.cepr.org/puibs/dps/DP4795.asp> .
65. Fishman, Joshua, 1977 : *Sociolinguistique*. Bruxelles : Labor.
66. Fishman, Joshua, 1989 : *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon : Multilingual Matters.
67. Fishman, Joshua, 1991 : *Reversing Language Shift*. Clevedon : Multilingual Matters.
68. Fishman, Joshua (ed.), 2001 : *Can Threatened Languages be Saved ?* Clevedon : Multilingual Matters.
69. Flochon, Bruno, 2000 : « L'espéranto », in Gauthier, Guy (ed.) *Langues: une guerre à mort*, *Panoramiques*. 4e trim. 48: 89-95.
70. Forster, Peter, 1982 : *The Esperanto Movement*. La Haye : Mouton.
71. Gazzola, Michele, 2005a : "La gestione del multilinguismo nell'Unione europea", in Carli, Augusto (ed.), *Le sfide della politica linguistica di oggi. Fra la valorizzazione del multilinguismo migratorio locale e le istanze del plurilinguismo europeo*. Milano : Franco Angeli, 1-111.
72. Gazzola, Michele, 2005b : *Managing European Multilingualism : From Internal Politics to Policy Evaluation*. Manuscrit non publié, Observatoire Économie—Langues— Formation, Université de Genève.
73. Ginsburgh, Victor et Weber, Shlomo, 2003 : *Language Disenfranchisement in the European Union*. <http://www.ecare.ulb.ac.be/ecare/people/members/ginsburgh/papers/2.language%20dis.pdf> .
74. Gobard, Henri, 1976 : *L'aliénation linguistique. Analyse tétraglossique*. Paris : Flammarion.
75. Graddol, David, 1997 : *The Future of English*. Londres : The British Council.
76. Grin, François, 1992 : « Towards a threshold theory of minority language survival », *Kyklos* 45: 69-97. Reproduit dans Lamberton D. (ed.) 2002, *The economics of language*. Cheltenham : Edward Elgar, 49-76.
77. Grin, François, 1997 : « Gérer le plurilinguisme européen: approche économique au problème de choix », *Sociolinguistica* 11, 1-15.

78. Grin, François, 1999a : *Compétences et récompenses. La valeur des langues en Suisse*. Fribourg : Éditions universitaires.
79. Grin, François, 1999b : « Market forces, language spread and linguistic diversity », in Kontra, M., Phillipson R., Skutnabb-Kangas T. and Varady T. (eds.), *Language: A Right and a Resource*. Budapest: Central European University Press, 169-186
80. Grin, François, 1999c : « L'analyse économique des langues dans le contexte de la mondialisation », in Actes du Séminaire sur *La gestion du plurilinguisme et des langues nationales dans un contexte de mondialisation*. Québec, Canada: Conseil de la langue française, 5-20.
81. Grin, F. 2000 : The Economics of English as a Global Language. In Kam, H. W. and Ward, C. (dir.), *Language in the Global Context*. Singapore: SEAMEO Regional Language Centre, Series No. 41, 284-303.
82. Grin, François, 2002 : *L'économie de la langue et de l'éducation dans la politique d'enseignement des langues*. Strasbourg : Conseil de l'Europe.
83. Grin, François, 2003a : « Economics and language planning », *Current Issues in Language Planning* 4(1), 1-66.
84. Grin, François, 2003b: "Diversity as paradigm, analytical device, and policy goal", in W. Kymlicka et A. Patten (dir.), *Language Rights and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, 169-188.
85. Grin, François, 2003c : *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Londres : Palgrave-Macmillan.
86. Grin, François, 2004a : "On the costs of linguistic diversity", in Ph. Van Parijs (ed.) *Linguistic Diversity and Economic Solidarity*. Bruxelles: De Boeck-Université. 189-202.)
87. Grin, François, 2004b : "Coûts et justice linguistique dans l'élargissement de l'Union européenne", *Panoramiques*, n° 69, 4e trimestre 2004, 97-104.
88. Grin, François, 2004c : « L'anglais comme *lingua franca* : questions de coût et d'équité. Commentaire sur Philippe van Parijs », *Économie publique* 15(2), 33-41.
89. Grin, François, 2005 : « Économie et langue : de quelques équivoques, croisements et convergences », *Sociolinguistica* 19, sous presse.
90. Grin, François, et Korth, Britta, 2005 : « On the reciprocal influence of language politics and language education : the case of English in Switzerland », *Language Policy* 4, 67- 85.
91. Grin, François et Sfreddo, Claudio, 1997 : *Dépenses publiques pour l'enseignement des langues secondes en Suisse*. Aarau (Suisse): Schweizerische Koordinationsstelle für Bildungsforschung/Centre suisse de coordination pour la recherche en éducation.
92. Grin, François et Vaillancourt, François, 1997 : « The economics of multilingualism: Overview of the literature and analytical framework », in W. Grabe (ed.) *Multilingualism and multilingual communities*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

93. Gubbins, Paul et Holt, Mike (eds.), 2002 : *Beyond Boundaries. Language and Identity in Contemporary Europe*. Clevedon : Multilingual Matters.
94. Gūth, Werner, Strobel, Martin, Wickström, Bengt-Arne (sans indication de date) : *Equilibrium Selection in Linguistic Games : Kial Ni (Ne) Parolas Esperanton ?* Berlin : Université Humboldt.
95. Hagège, Claude, 1992 : *Le souffle de la langue. Voies et destins des parlars d'Europe*. Paris : Odile Jacob.
96. Hagège, Claude, 2000 : *Halte à la mort des langues*. Paris : Odile Jacob.
97. Haskell, Chester D., 2002 : « Language and Globalization : Why National Policies Matter », in Baker J. (dir.), *Language Policy : Lessons from Global Models*. Monterey [CA] : The Monterey Institute of International Studies.
98. Haszpra, Ottó, 2003 : *Language policy principles for the EU for promoting language learning and linguistic diversity in a non-discriminatory and most economical way*. Soumission écrite au Symposium « What Language Policies for the European Union », Bruxelles, 6 mai 2003.
99. Heugh, Kathleen, 2003 : *Language Policy and Democracy in South Africa*. Université de Stockholm: Centre for Research on Bilingualism.
100. Hočevár, Toussaint, 1975 : « Equilibria on linguistic minority markets », *Kyklos* 28, 337- 357.
101. Hornberger, Nancy (ed.), *Continua of Bilinguality. An Ecological Framework for Educational Policy, Research, and Practice in Multilingual Settings*. Clevedon : Multilingual Matters.
102. Iannàcaro, Gabriele, et Dell'Aquila, Vittorio, 2002 : *Modelli europei di pianificazione linguistica*. Vich : Istitut Cultural Ladin.
103. INRA (International Research Associates), 2001 : *Europeans and Languages*. Eurobarometer 54. Luxembourg : INRA.
104. Ives, Peter, 2004 : « Language, Representation, and Suprastate Democracy: Questions Facing the European Union », in D. Laycock (ed.), *Representation and Democratic Theory*. Vancouver: University of British Columbia Press.
105. Jernudd, Björn, 1983 : « Evaluation of Language Planning. What has the Last Decade Accomplished ? », in J. Cobarrubias et J. Fishman (eds.), *Progress in Language Planning*. Berlin : Mouton, 345-378.
106. Jernudd, Björn, 2001 : *Language Planning on the Eve of the 21st Century*. Conférence présentée au 2e Congrès européen de politique linguistique, Andorre, 14-16 novembre.
107. Johnes, Geraint et Johnes, Jill (dir.), 2004 : *International Handbook on the Economics of Education*. Londres : Edward Elgar.
108. Jones, Eric, 2000 : « The case of a shared world language », in M. Casson and A. Godley (eds.) *Cultural Factors in Economic Growth*. Berlin : Springer, 210-235.

109. Kahnemann, Daniel et Knetsch, Jack, 1992: « Valuing Public Goods : The Purchase of Moral Satisfaction », *Journal of Environmental Economics and Management* 22, 57-70.
110. Kaplan Robert et Baldauf, Richard, 1997 : *Language planning. From practice to theory*. Clevedon : Multilingual Matters.
111. Kastoukievitch, Nikolai, 2003 : *Language Effects on Labor Market Outcomes in a Bilingual Economy : The Case of Ukraine*. Mémoire de maîtrise [MA] non publié, Université de Kyiv-Mohyla.
112. Kersaudy, Georges, 2001 : *Langues sans frontières. À la découverte des langues d'Europe*. Paris : Autrement.
113. Klein, Carlo, 2004 : *La valorisation des compétences linguistiques : importance du sexe et/ou du statut professionnel ?*, 11e Journées d'étude sur les données longitudinales. Dijon, 27-28 mai.
114. Kloss, Heinz, 1969 : *Research Possibilities on Group Bilingualism : a Report*. Québec : Centre international de recherche sur le plurilinguisme.
115. Kraus, Peter, 2004 : « Europäische Öffentlichkeit und Sprachpolitik. Integration durch Anerkennung », *Theorie und Gesellschaft*, Vol. 53.
116. Kymlicka, Will and Grin, François, 2003: "Assessing the politics of diversity in transition countries", in F. Daftary et F. Grin (eds.) *Nation-building, ethnicity and language politics in transition countries*. Budapest : LGI Books, 1-27.
117. Lang, Kevin, 1986 : « A language theory of discrimination », *Quarterly Journal of Economics* 101, 363-382.
118. Lavoie, Marc, 1983 : « Bilinguisme, langue dominante et réseaux d'information », *L'actualité économique* 59, 38-62.
119. Lemay, Dominique, 2005 : *La différenciation des revenus du travail en fonction des groupes linguistiques au Québec, 2001*. Rapport de maîtrise, Département de sciences économiques, Université de Montréal.
120. Lemelin, Clément, 1998 : *L'économiste et l'éducation*. Montréal, Canada: Presses de l'Université du Québec.
121. Lüdi, Georges et Heiniger, Monika, 2005 : « L'organisation de la communication au sein d'une banque régionale bilingue », *Sociolinguistica* 19, sous presse.
122. Lussier, Caroline, 2004 : « Souplesse assumée ou contrainte subie ? Ethnographie des pratiques linguistiques dans deux entreprises à vocation internationale », in *Les pratiques linguistiques dans les entreprises à vocation internationale. Actes du colloque international* (Québec, 9-10 juin 2003). Québec : Secrétariat à la politique linguistique, 107-124.
123. Marí, Isidor et Strubell, Miquel, 2002 : *The Linguistic Regime of the European Union : Prospects in the Face of Enlargement*. "Europa Diversa",
http://www.europadiversa.org/eng/grup_activitats.html

124. Maurais, Jacques (dir.), 1987 : *Politique et aménagement linguistiques*. Paris : Le Robert.
125. May, Stephen, 2001 : *Language and Minority Rights*. Harlow : Longman.
126. McManus, Walter, 1985 : « Labor market costs and language disparities: an interpretation of Hispanic earnings differences », *American Economic Review* 75, 818- 827.
127. McManus, Walter, 1990 : « Labor market effects of language enclaves: Hispanic men in the United States », *Journal of Human Resources* 25, 228-252.
128. Mincer, Jacob, 1974 : *Schooling, experience and earnings*. New York, N.Y.: National Bureau of Economic Research .
129. Ministère de l'instruction publique / Ministero della Pubblica Istruzione, 1995 : « Étude de la Commission sur la langue internationale », *Bolletino ufficiale del Ministero della Pubblica Istruzione*, n° 21-22, 25 mai – 1er juin 1995, 7-43.
130. Mira, Jorge et Paredes, Ángel, 2005 : « Interlinguistic similarity and language death dynamics », *Europhysics Letters*, <http://www.edpsciences.org/articles/epl/abs/2005/06/contents/contents.html>
131. Mühlhäusler, Peter, 2000 : « Language Planning and Language Ecology », *Current Issues in Language Planning* 1(3), 306-367.
132. Mullarney, Máire, 1999 : *Everyone's own language*. Nitobe Press.
133. Müller, Fabrice, 2001 : « Französisch ist ein Evergreen », *Context*, 19 (1), 18-19.
134. Nic Shuibhne, Niamh, 2004a : « Does the Draft EU Constitution Contain a Language Policy ? », conférence présentée lors du IIe Symposium International Mercator *Europe 2004 : A New Framework for All Languages ?* Tarragona, 27-28 février.
135. Nic Shuibhne, 2004b : « Labels, Locals and the Free Movement of Goods », in R. Craufurd Smith (ed.), *Culture and European Union Law*. Oxford : Oxford University Press.
136. Nic Shuibhne, Niamh, 2005 : « Recent Developments on the Status of (Minority) Languages Within the EU Framework », *European Yearbook of Minority Issues*, à paraître.
137. Noguer, Marta et Siscart, Marc, 2003 : *Language as a Barrier to International Trade ? An Empirical Investigation*. Manuscrit non-publié (Université Columbia, New York, et New York University).
138. OCDE, 1999 : *Mesurer les connaissances et compétences des élèves. Un nouveau cadre d'évaluation*. Paris : OCDE.
139. Patrinos, Harry and Velez, Eduardo. 1996. *Costs and benefits of bilingual education in Guatemala. A partial analysis*. Human Capital Development Paper No. 74, The World Bank.
140. Phillipson, Robert, 1992 : *Linguistic Imperialism*. Oxford : Oxford University Press. 116

141. Phillipson, Robert, 2003 : *English-Only Europe ?* Londres : Routledge.
142. Pigeyre Frédérique, et Crétien, Hélène, 2003 : « L'usage du français et d'autres langues de travail dans les entreprises françaises à vocation internationale », *Rapport pour la Délégation Générale à la Langue Française et aux Langues de France, Ministère de la culture*, novembre 2003.
143. Piron, Claude, 1994 : *Le défi des langues. Du gâchis au bon sens*. Paris : L'Harmattan.
144. Piron, Claude, 2002 : « Communication linguistique : étude comparative faite sur le terrain », *Language Problems and Language Planning* 26 (1), 23-50.
145. Podestà, Guido, 2001 : « Preparing for the Parliament of the Enlarged European Union », *PE 305.269/BUR/fin*, Parlement européen, http://www.europarl.eu.int/interp/online/lf99_one/v04_no9/podest_en.pdf.
146. Pool, Jonathan, 1991a : *A Tale of Two Tongues*. Manuscrit, Département de science politique, Université du Washington (Seattle).
147. Pool, Jonathan, 1991b : « The world language problem », *Rationality and Society* 3, 21-31.
148. Pool, Jonathan, 1996 : « Optimal language regimes for the European Union », *International Journal of the Sociology of Language* 121, 159-179.
149. Psacharopoulos, George et Patrinos, Harry, 2004 : « Human Capital and Rates of Return », in G. Johnes et J. Johnes (eds.), *International Handbook on the Economics of Education*. Londres : Edward Elgar, 1-57.
150. Raasch, Albert, 2002 : *L'Europe, les frontières et les langues*. Strasbourg: Conseil de l'Europe.
151. Raynauld, André et Marion, Pierre, 1972 : « Une analyse économique de la disparité inter-ethnique des revenus », *Revue économique* 23, 1-19.
152. Ricento, Thomas (dir.), 2006 : *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Malden (É.-U.) : Blackwell.
153. Rosen, Sherwin, 1974 : « Hedonic Prices and Implicit Markets : Product Differentiation in Pure Competition », *Journal of Political Economy*, 34-55.
154. Rossiaud, Jean, 1997 : *'MoNdernisation' et subjectivation. Éléments pour la sociologie des mouvements sociaux*. Florianópolis, Brasil: Universidade Federal de Santa Catarina.
155. Sabard, Brigitte, 1994 : *Le comportement d'achat de formations des entreprises : le cas des langues étrangères. Essai d'analyse des politiques de formation des entreprises à partir des relations entre l'offre et la demande*. Paris : Conservatoire National des Arts et Métiers.
156. Sabourin, Conrad, 1985 : « La théorie des environnements linguistiques », in F. Vaillancourt (dir.) *Economie et langue*. Québec : Conseil de la langue française. 59-82.

157. Schiffman, Harold, 1996 : *Linguistic Culture and Language Policy*. Londres : Routledge.
158. Secrétariat à la politique linguistique, 2004 : *Les pratiques linguistiques dans les entreprises à vocation internationale. Actes du colloque international* (Québec, 9-10 juin 2003). Québec : Secrétariat à la politique linguistique.
159. Selten, Reinhard, 1998 : « La fina venko – ludteoria modelo », in M. Fettes et S. Bolduc (dir.), *Al lingva demokratio*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.
160. Selten, Reinhard, et Pool, Jonathan, 1991 : « The distribution of foreign language skills as a game equilibrium », in R. Selten (ed.) *Game Equilibrium Models*, vol. 4, *Social and Political Interaction*. Berlin: Springer, 64-87.
161. Selten, Reinhard and Pool, Jonathan, 1997 : « Is it worth it to learn Esperanto? Introduction to game theory », in Selten, Reinhard (ed.) *The Costs of European Linguistic Non Communication*. Rome: Esperanto Radikala Asocio, 114-149.
162. Singleton, David et Ryan, Lisa, 2004 : *Language Acquisition : The Age Factor*. Clevedon : Multilingual Matters.
163. Smith, Dennis et Wright, Sue (eds.), 1999 : *Whose Europe ? The turn towards democracy*. Oxford : Blackwell.
164. Stanley, John, Ingram, David et Chittick, Gary, 1990 : *The Relationship between International Trade and Linguistic Competence. Report to the Australian Advisory Council on Languages and Multicultural Education*. Canberra : Australian Government Publishing Service.
165. Stanton, P. et Lee, J., 1995 : « Australian cultural diversity and export growth », *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 16, 497-511.
166. Sturm, Firtz, 2002 : « Lingua Latine fundamentum et salus Europae », *The European Legal Forum/Forum iuris comunis Europae*, n° 6-2002.
167. Thélot, Claude, 2004 : *Pour la réussite de tous les élèves. Rapport de la Commission du débat national sur l'avenir de l'École présidée par Claude Thélot*. Paris : La documentation française.
168. Truchot, Claude, 2002 : *Key aspects of the use of English in Europe / L'anglais en Europe : repères*. Strasbourg : Conseil de l'Europe.
169. Über Grosse, Christine, 2004 : "The competitive advantage of foreign languages and cultural knowledge", *The Modern Language Journal* 88, 351-373.
170. Vaillancourt, François, 1980 : *Difference in earnings by language group in Québec, 1970. An Economic Analysis*. Québec : Centre international de recherche sur le bilinguisme [B-90].
171. Vaillancourt, François, 1993 : « Le statut socio-économique du français et des francophones du Québec, 1977-1992 : le rôle et l'avenir des politiques linguistiques », in P. Bouchard (dir.), *Les actes du colloque sur la situation linguistique au Québec*. Montréal : Office de la langue française, 67-89.

172. Vaillancourt, François, 1996 : « Language and socioeconomic status in Quebec: measurement, findings, determinants, and policy costs », *International Journal of the Sociology of Language* 121, 69-92.
173. Vallverdú, Francesc, 1979 : *La normalització lingüística a Catalunya*. Barcelone : Laia.
174. van Els, Theo, 2001 : « The European Union, its Institutions and its Languages : Some Language Political Observations », *Current Issues in Language Planning* 2 (4) 311- 360.
175. van Parijs, Philippe, 2001a : « Linguistic justice », *Politics, Philosophy & Economics* 1: 59-74.
176. van Parijs, Philippe, 2001b : « Le rez-de-chaussée du monde. Sur les implications socio-économiques de la mondialisation linguistique », in J. Delcourt and Ph. de Woot (dir.) *Les défis de la globalisation. Babel ou Pentecôte?* Louvain-la-Neuve, France: Presses universitaires de Louvain. 479-500.
177. van Parijs, Philippe, 2004a : « Europe's Linguistic Challenge », *Archives Européennes de Sociologie*, XLV (1), 113-154.
178. van Parijs, Philippe, 2004b : « L'anglais *lingua franca* de l'Union européenne : impératif de solidarité, injustice distributive, facteur de déclin ? », *Économie publique* 15(4), 13-32.
179. Walter, Henriette, 1994 : *L'aventure des langues en Occident*. Paris : Robert Laffont.
180. Weber, Bernhard, 2003 : « Bildungsfinanzierung und Bildungsrenditen », *Revue suisse des sciences de l'éducation*, Vol. 28, n° 3, 405-430.
181. Wolton, Dominique, 2003 : *L'autre mondialisation*. Paris: Flammarion.

BIJLAGEN

Bijlage A1: Taalvaardigheden van de Europeanen

A1.1: Engels als vreemde taal per land en per leeftijdsgroep, Europa der 15, 2000

Niveau “zeer goed” of “goed”, nationale niet-gewogen gegevens

Leeftijdsgroep	15-25	26-44	45-64	65+	uiterst generatie- verschil	recent generatie- verschil	landelijk totaal
(West-)Duitsland	54,8	40,4	32,3	13,8	41,0	14,4	34,6
(Oost-)Duitsland	47,7	22,5	10,9	4,0	43,7	25,2	18,6
Oostenrijk	50,9	33,6	18,6	10,2	40,7	17,3	29,4
België	49,5	33,8	24,7	8,7	40,8	15,7	29,5
Denemarken	74,4	66,2	50,2	31,3	43,1	8,2	56,1
Spanje	29,8	18,7	6,0	1,3	28,5	11,1	15,3
Finland	59,6	47,4	21,3	6,2	53,4	12,2	36,9
Frankrijk	42,0	28,7	15,2	5,4	36,6	13,3	24,4
Griekenland	67,3	36,9	12,0	4,9	62,4	30,4	29,4
Italië	45,3	26,9	7,8	2,3	43,0	18,4	21,5
Luxemburg	46,2	43,5	36,0	32,5	13,7	2,7	40,3
Nederland	76,0	73,2	53,0	38,1	37,9	2,8	63,7
Portugal	42,6	24,9	9,7	2,3	40,3	17,7	21,3
Zweden	93,1	86,9	72,5	55,1	38,0	6,2	78,3
spreidingsbreedte	63,3	68,2	66,5	53,8	-	-	63,0
Europa van de 15 (gewogen N)*	40,2	30,3	18,5	8,5	31,7	9,9	24,6

* Verenigd Koninkrijk en Ierland inbegrepen

Bron: Enquête Eurobarometer (INRA, 2001); onuitgegeven tabel. [86]

De gegevens tonen een netto toename van het percentage respondenten die beweren een “goede” of “zeer goede kennis van het Engels te hebben. Naargelang het land kan het totale verschil tussen de generaties minder of meer uitgesproken zijn en kan de groei van de aangegeven kennis van het Engels minder of meer recent zijn. Zo is de totale toename bijzonder groot in Griekenland en in Finland, en werd de beweging vooral versneld in Griekenland en in de Länder van het voormalige Oost-Duitsland. Anderzijds blijft het verschil tussen landen voor alle leeftijdsgroepen onder de 65 jaar merkwaardig constant. Men zal ook opmerken dat het verschil tussen de generaties in Luxemburg het minst uitgesproken is (13,7%). Daar ook in Luxemburg de echte meertaligheid het meest verspreid is, kan men verwachten, dat de Luxemburgers een meer realistisch zicht hebben op wat vaardigheid in een tweede, derde of zelfs vierde taal echt betekent. De blijkbare voorzichtigheid van de Luxemburgse respondenten is een reden te meer om de gegevens van Eurobarometer met omzichtigheid te interpreteren.

A1.2: Engels als vreemde taal, naar beroep, Europa der 15, 2000

Niveau “zeer goed” of “goed”, gewogen steekproef

Verenigd Koninkrijk en Ierland uitgezonderd

Beroep	aantal	percentage
boer	174	12,7
visser	17	2,5
vrij beroep, statuut van zelfstandige	225	44,4
ambachtsman	631	23,0
werkgever	206	44,6
vrij beroep, statuut van werknemer	105	61,6
directeur, hoger kader	205	68,8
middenkader	860	56,0
werknemer, ambtenaar	1102	41,0
werknemer, buitendienst (verkoop, enz.)	329	32,1
werknemer, diensten (verpleging inbegrepen)	747	37,7
opzichter	115	30,4
arbeider, geschoold handwerk	1384	14,6
ongeschoold arbeider, hulp in de huishouding	672	13,7
kluswerker	1582	17,3
student	1160	61,2
werkloos of tijdelijke arbeidsstop	716	27,7
gepensioneerd of invaliditeitsuitkering	2865	12,5

Bron: Enquête Eurobarometer (INRA, 2001); onuitgegeven tabel.

Bepaling van de bekwaamheidsniveaus (niveaus “zeer goed” en “goed”; restcategorie: “elementair”).

Zeer goed. Ik kan de taal met succes en met vertrouwen gebruiken in alle normale omstandigheden met enkele fouten en weinig aarzelingen, bijvoorbeeld:

- ik kan een gesprek met moedertaalsprekers van het land op normale snelheid voeren;
- ik kan een spel/ film/ dagblad in de taal volledig begrijpen;
- ik kan met succes telefonisch gesprekken over complexe zaken voeren;
- ik kan formele brieven schrijven

Goed. Ik kan de taal gebruiken in gewone omstandigheden, hoewel ik bepaalde fouten maak en soms aarzel, bijvoorbeeld:

- ik kan een gesprek voeren met een moedertaalspreker van het land, als die langzaam spreekt;
- ik kan het essentiële verstaan van een spel / film/ dagblad in de taal;
- ik kan aan de telefoon een eenvoudige vraag om inlichtingen stellen;
- ik kan informele brieven/ e-berichten met vrienden uitwisselen.

Bijlage A2: Taalregimes voor de Europese Unie [87]

Ook al kan men een menigte taalregimes bedenken (vooral door voor de verschillende instellingen van de Unie verschillende regimes voor te stellen), is het nuttig zich over enkele duidelijke gevallen te buigen, die van toepassing zijn op een geheel van N talen, hetzij 11 (zoals vóór de uitbreiding van de Unie op 1 mei 2004) hetzij 20 (sedert de uitbreiding van de Unie, maar vóór het Iers als volledig officiële taal erkend werd in 2005). In navolging van de artikelen van het verdrag van Rome in 1958 zullen we geen verschil maken tussen “officiële taal” en “werktaal” en we zullen over het algemeen de eerste van beide uitdrukkingen gebruiken. We zullen hier zeven modellen (of “taalregimes”) onderzoeken. Met de door Pool voorgestelde terminologie zullen we de eerste zes respectievelijk “monarchisch”, “synarchisch”, “oligarchisch”, “panarchisch”, “hegemonisch” en “technocratisch” noemen [88]. De zevende, geanalyseerd door Gazzola, zal “drievoudige brug” heten [89]. Deze regimes hebben verschillende dimensies, te weten:

- de toekenning van de status ‘officieel’ aan een min of meer groot aantal talen onder de $N+1$ betrokken talen: N talen van de lidstaten, plus een andere taal, hetzij een taal die volledig vreemd is aan het betrokken geheel (laten wij voor dit betoog zeggen het Kiswahili), een kunsttaal (waarvan de veruit meest verspreide Esperanto is), of een dode taal (bijvoorbeeld het Latijn);
- een min of meer hoog aantal vertaal- en vertolkrichtingen binnen de instelling: indien één enkele taal ‘officieel’ is, is dat getal gelijk aan nul; omgekeerd als alle N talen van de lidstaten ‘officieel’ zijn, loopt het aantal te verzekeren vertaal- en vertolkrichtingen op tot $N(N-1)=N^2-N$; tenslotte, indien men aanneemt dat r talen relaistaal zijn, terwijl men de status ‘officieel’ voor alle talen van de Unie behoudt, moet men $r(2N-r-1)$ vertaal- en vertolkrichtingen garanderen. [90]
- de inspanning voor het leren van vreemde talen, gevraagd van de deelnemers (parlementariërs, functionarissen, enz.), die onbestaand kan zijn (indien alle talen

87 Uittreksel uit Grin (2004b).

88 Zie Pool, J., 1996, «Optimal Language Regimes for the European Union», *International Journal of the Sociology of Language*, 121, 159-179, of Grin, F., 1997, «Gérer le plurilinguisme européen: approche économique au problème de choix», *Sociolinguistica*, 11, 1-15.

89 Zie Gazzola, M., 2003, *La relazione fra costi economici e costi politici del multilinguismo nell’Unione europea*. Tesi di Laurea. Milan: Università Commerciale Luigi Bocconi.

90 Zie Gazzola, op. cit., p. 49.

officieel toegestaan zijn) of één (voor bepaalde politici en functionarissen, in elk regime waaronder hun taal niet tot de officiële talen zou behoren).

De kenmerken van deze zeven taalregimes zijn samengevat in tabel 1.

TABEL A2.1: TAALREGIMES VOOR DE EUROPESE UNIE (N=20)

REGIME	AANTAL OFFICIËLE TALEN	WELKE OFFICIËLE TALEN	AANTAL VERTAAL- EN VERTOLK- RICHTINGEN	NOODZAAK OM VREEMDE TALEN TE LEREN
Monarchisch	1	Eén taal van de N , bijv. Engels	0	Engels, voor alle niet-Engelssprekenden
Synarchisch	1	Eén onafhankelijke taal, bvb. Esperanto	0	Esperanto, voor iedereen
Oligarchisch	k met $1 < k < 21$	Selectie van k van de N talen (bijv. Engels-Frans-Duits: $k=3$)	6	Engels of Frans of Duits, voor de sprekers van andere talen
Panarchisch	20	Alle N betrokken talen	380	geen
Hegemonisch	20	Alle N talen, waarvan één dient als spil bij het brugtolken	38	geen
Technocratisch	21	Alle N talen, daarnaast een derde taal, die als spil dient bij het brugtolken	40	geen
Drievoudige brug	20	Alle N talen, drie ervan dienen als spil bij het brugtolken	108	geen

We kunnen gemakkelijk aantonen, dat naargelang de prioriteiten die men vooropstelt, elk van deze zeven regimes als beste uit de bus kan komen.

Indien bijvoorbeeld de Europese burgers aan hun onderlinge gelijkberechtiging vasthouden (een onderwerp, waarop we later zullen terugkomen), en als men dan absoluut wil vermijden, dat de parlementariërs een vreemde taal moeten leren, zal men zich op het panarchische model of het technocratische model richten. Het systeem “drievoudig relais” garandeert een zekere gelijkheid, maar bevoordeelt de talen die als relaistaal gekozen worden, daar het de volvoering van een grootse taalarbeid in die talen begunstigt. Indien men een bijkomend criterium toevoegt, zoals het minimaliseren van het aantal vertaalrichtingen, blijkt het technocratische model (met bijvoorbeeld Esperanto als brugtaal) het beste.

Maar laten we nu veronderstellen, dat de burgers te allen koste elk gebruik van vertolking willen uitsluiten (misschien uit besparingsoverwegingen), dan zullen ze aan het monarchische model de voorkeur geven (en bijvoorbeeld van het Engels de enige officiële taal van de Europese Unie maken) of het synarchische model (en dan zou het bijvoorbeeld Esperanto zijn dat de officiële taal van de Unie wordt). Indien de Europeanen zich daarenboven bekommerd voelen om gelijke behandeling, moet het monarchische model natuurlijk uitgesloten worden.

Laten we ons tenslotte voorstellen, dat het criterium van communicatiesnelheid voorrang krijgt (wat de toevlucht tot een brugtaal uitsluit, want die verlengt het traject, dat de informatie tussen zender en ontvanger moet doorlopen), en dat men weigert te kiezen voor eentalige instellingen, maar dat men tegelijk de kosten wil blijven beperken: dan zal het oligarchische model zich opdringen.

Kortom, zodra we verschillende criteria formuleren, zien we dat er daarbuiten niets meer vanzelfsprekend is. Dat illustreert op een nuttige wijze dat er niets “natuurlijks” is in de taaldynamiek, maar dat deze alleen maar het resultaat is van de wisselwerking van veel factoren, waarvan sommige een sterke politieke inslag hebben; de keuze van de werktalen van de Unie is het product van een afweging tussen prioriteiten en dus van machtsspelletjes, meer dan van een noodwendigheid of een of andere natuurkundige wet.

Bijlage A3: Aantallen leerlingen en toegewezen uren voor het vreemdetalenonderwijs in het Franse onderwijssysteem

onderwijsniveau	klas	uren p.w. 1e Vreemde Taal	uren p.w. 2e VT	uren p.w. 3e VT	lessentabel voor VT gezamenlijk	lessen-tabel-totaal	percen-tage leerlin-gen met 2 ^e VT	aantal leer-lingen	gem. jaarlijkse uitgaven per leerling (€)
basisonderwijs	voorbereidingsklas (CP)	1-2	0	0	1-2	26	-	783532	4530
	1 ^e basisklas (CE1)	1-2	0	0	1-2	26	-	822422	
	2 ^e basisklas (CE2)	1,5-2	0	0	1,5-2	26	-	797725	
	1 ^e middenklas (CM1)	1,5-2	0	0	1,5-2	26	-	793648	
	2 ^e middenklas (CM2)	1,5-2	0	0	1,5-2	26	-	801511	
Totaal Basisonderwijs								3998838	
"Collège"	zesde klas	4	0	0	4	26-28	-	821653	7150
	vijfde klas	3-4	0	0	3-4	26	-	801084	7150
	vierde klas	3-4	3	0	6-7	28-29	98,1%	818337	7150
	derde klas	3	3	0	6	28,5	92,6%	794116	7150
"Lycée"	tweede klas	3	2,5	2,5 (vrijw.)	5,5 (8)	28-29	96,4%	533489	9750
	eerste klas	2,66	2	3 (vrijw.)	4,66 (7,66)	29-30	87,5%	487872	9750
	eindexamenklas	2,33	2	3 (vrijw.)	4,33 (7,33)	29-30	86,4%	489111	9750
Totaal middelbaar onderwijs								4745662	
"Second cycle professionnel"	BEP+CAP+ Bac beroeps	2	2 (vrijw.)			33	11%	695452	10130

Bron: (1) DEP (NvdV: Directie voor onderzoek (Évaluation) en planning (Prospective)) <http://www.education.gouv.fr/stateval/default.htm>; (2) programma's en lessentabellen van de verschillende onderwijsstromen van het systeem, Ministerie van onderwijs (<http://eduscol.education.fr/>).
Cijfers voor het jaar 2003-2004 voor het middelbaar onderwijs (College, Lyceum en middelbare Beroeps cyclus) en cijfers voor het jaar 1999-2000 voor het lager onderwijs.